

52545

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XII.

Fasciculus 2.

HORVÁTH RÓBERT

**Konek Sándor professzor (1819—1884)
elméleti statisztikai munkássága
és a magyar polgári statisztikai elmélet
kialakulása**

SZEGED

1965

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, ANTAL FONYÓ, ISTVÁN KOVÁCS,
JÁNOS MARTONYI, KÁROLY NAGY, ELEMÉR PÓLAY

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, FONYÓ ANTAL, KOVÁCS ISTVÁN,
MARTONYI JÁNOS, NAGY KÁROLY, PÓLAY ELEMÉR

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

TARTALOMMUTATÓ

I. Fejezet: A magyar statisztikai tudomány helyzete és szerepe a magyar felsőoktatásban. — *Konek* professzori működése mint fordulópont a fél évszázados lemaradásban

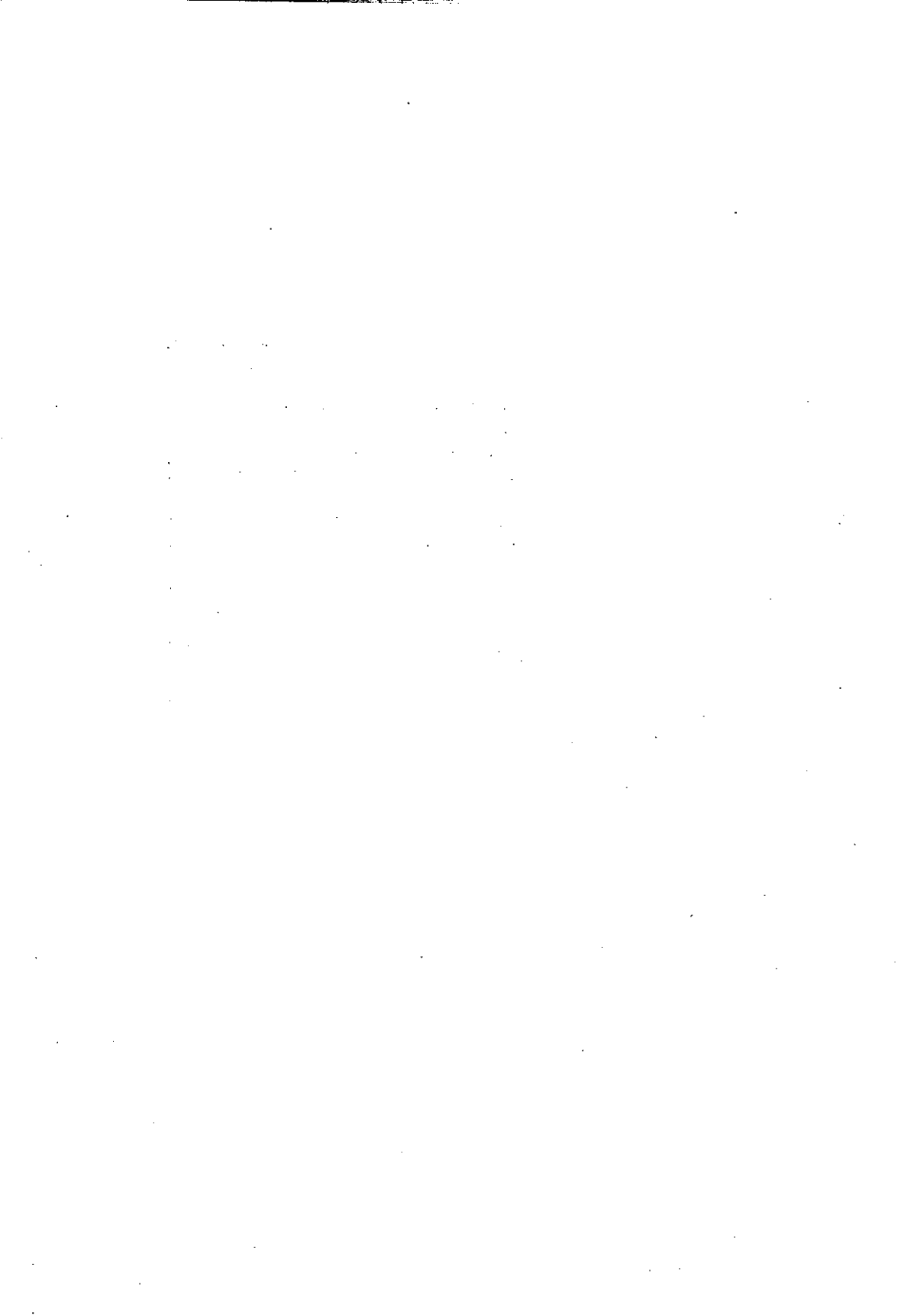
II. Fejezet: A statisztikai elmélet állása *Konek* 1847-es elméleti művében, a leirő iskola túltengése és az új irányzat csiráinak jelentkezése

III. Fejezet: A fordulat *Konek* statisztikai elméleti működésében az 1855-ös mű megjelenésével. E mű első részének elemzése a polgári statisztikai hivatalok szerepét és hatását illetően a statisztikai elméletre

IV. Fejezet: *Konek* 1855-ös művének további elemzése a korabeli statisztikai elmélet fejlődéséről kifejtett nézeteivel, valamint az általa adott bibliográfiai áttekintéssel kapcsolatban

V. Fejezet: *Konek* későbbi, kisebb elméleti jellegű dolgozatai, és az azokban kifejtett nézetek elemzése. Az 1869-es statisztikai szaktanfolyami előadás, — a statisztika és a közgazdaságtan viszonyáról tartott 1875-ös előadás és a polgári hivatalos statisztikai szolgálat fejlődési perspektívái az 1876-os nemzetközi statisztikai kongresszusi közleményekben. Az epilógus, a Weninger-émlékbeszéd

VI. Fejezet: *Konek* értékelése a korabeli akadémiai tudomány részéről *Kautz Gyula* és *Láng Lajos* 1886-os, illetve 1887-es emlékbeszédeiben és a szerző idevágó állásfoglalása

I.

A magyar statisztikai tudomány kialakulásának története még mindig megoldatlan kérdése mai statisztikai szakirodalomunknak. Kétségtelen ugyan, hogy az utóbbi két évtizedben a szocialista típusú tudományos fejlődés hatására újszellemű és a maguk nemében jelentős kísérletek történtek e hiány pótlására, de még meglehetősen távol állunk attól, hogy akárcsak az egyes döntő fejlődési szakaszok alapvetőbb jellegű kérdéseiben is tisztán lássunk.

A jelen sorok szerzője a maga részéről eddigi erőfeszítései során főleg arra törekedett, hogy elsősorban a döntő fejlődési szakaszok legalapvetőbb problémáit vegye célba, azoknak a legjelentősebb tudományos reprezentánsoknak a munkásságán keresztül, akiknek életműve egy-egy ilyen tudományos fordulóponton kulcsszerepét játszott. E módszernek nézetünk szerint legalábbis az első megközelítésben való jogosultságát nehéz lenne vitatni. Eredményei között lehetne említeni a magyar statisztikai tudomány valószínűségszámításon alapuló, európai színvonalon álló, meghonosításának első kísérletét, úgy ahogy az *Hatvani István* debreceni kollégiumi professzor a XVIII. sz. derekára eső alapvető munkájában, illetve munkásságában tükröződött.¹ A valószínűségszámítás a magyar statisztikai tudományban játszott szerepének kutatásához jól kapcsolódott a magyar politikai aritmetikai irány eddig egyáltalán fel sem vetett problematikájának a kérdése, illetve ezen irány szintézisének egy rövid vázlata,² valamint a késői magyar politikai aritmetika és a kialakuló magyar polgári statisztikai tudomány kapcsolatának a kérdése, amely bizonyos értelemben a magyar polgári hivatalos statisztikai szolgálat kialakulásán keresztül — mintegy annak melléktermékeként — eredményezte egyben a magyar polgári statisztikai tudomány kialakulását is. Ez utóbbi kérdéskörből publikált kutatásaink éppen ezért főleg a magyar hivatalos statisztikai szolgálat kialakulásának kérdése köré összpontosultak, első lépésben *Fényes Elek* tudományos munkásságának elemzésén keresztül,³ második megközelítésben pedig a magyar hivatalos statisztikai szolgálat kialakulásának egy rövid szintézise formájában.⁴

¹ *Horváth R.*: Egy ismeretlen politikai aritmetikus: *Hatvani István* professor (1718—1786), *Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Juridica et Politica*, Tom. IV. Fasc. 3., Szeged, 1958. és

Ua.: *Hatvani István* professor és a magyar statisztikai tudomány kezdetei, Budapest, 1963.

² Ua.: A politikai aritmetika magyarországi problémái, *Statisztikai Szemle*, 1959. 6. sz., 602. és köv. o.

³ Ua.: *Fényes Elek*, a haladó magyar statisztikus és reformer (1807—1876), *Acta Univ. Szegediensis, Jur. et Pol.*, Tom. III. Fasc. 5., Szeged, 1957.

⁴ Ua.: A magyar hivatalos statisztikai szolgálat kialakulásának jelentőségéről, *Stat. Szemle*, 1958. 2. sz., 161. és köv. o.

Adósak maradtunk még azonban eddig a magyar polgári statisztikai tudomány kialakulásában szerepet játszó akadémiai statisztika, azaz az akkor még egyetlen magyar egyetem, a jogi főiskolák, az ún. jogakadémiák és a magyar tudományos élet első centruma, a Magyar Tudományos Akadémia kebelében tömörült tudományos élet, illetve tudományos teljesítmények szerepének vizsgálatával ebben a nagyszabású tudományos folyamatban, mely a modern kor egyik legnagyobb jelentőségű társadalomtudományát, a statisztikát állította a magyar polgári átalakulás történeti folyamatának szolgálatába. Ez utóbbi kérdéskör önmagában is meglehetősen összetett azonban és igen jelentős előtanulmányokat igényel.

Szükséges ugyanis mindenekelőtt azt a kérdést tisztázni, hogy a statisztikai tudománynak nemzetközileg kialakult ún. leíró iránya, — mely mint ismeretes a német egyetemekre, azok közül is elsősorban a Göttingai Egyetemre lokalizálódott, legnagyobb képviselői, *Achenwall*, és *Schlözer* professzorok munkásságának hatására, — hogyan plántálódott át Magyarországra az említett magyar felsőoktatási intézményekre és ennek kapcsán milyen kölcsönhatásban állott a nemzetközileg vele rivalizáló politikai aritmetikai iránnyal. Egy további kérdés abból adódik, hogy miként zajlott le ebben a viszonylatban a két iránynak az egybeolvadása⁵ és hogy miként alakult ki belőlük a magyar hivatalos statisztikai szolgálat kifejlődésén, mint katalizáló folyamaton keresztül végül is az egységes magyar polgári statisztikai tudomány.

E kérdéskör felbukkanásának vizsgálatával megpróbálkoztunk már egy rövid szintetikus dolgozatban,⁶ de annak átfogó szintézisére még nem kerülhetett sor, annál inkább nem, mert más kutatók idevágó erőfeszítései alapján sem tűnt ez a kérdéskomplexum annyira tisztázottnak, hogy meglehetősen szerteágazó és terjedelmes saját kutatások nélküli megoldását a siker reményével lehetett volna megkísérelni.

Ebből a szempontból különösen a *Hatvani* utáni fejlődési szakasz legközpontibb alakjának, *Schwartner Márton*nak ebben az időszakban játszott munkásságát lenne a legszükségesebb mai szellemű tudománytörténeti kutatások alapján újraértékelni, — annak ellenére, hogy munkásságával már a régebbi, különösen a polgári statisztikai tudománytörténet is behatóan foglalkozott és nem lebecsülendő eredményeket produkált.

Schwartner szerepének és munkásságának kiemelése a magyar statisztikai tudomány kialakulásának folyamatában már utal arra, hogy a magyar leíró statisztikai tudomány problémái nem tekinthetők azonban kizárólagosan a fentebbiekben körvonalazott ún. akadémiai statisztikai fejlődés termékének, miután magának *Schwartner*nek működése is csak formálisan folyt le az egyetemi keretek között. Közismert a magyar statisztikai tudomány körében vele kapcsolatban az, hogy *Schwartner* a pesti egyetemen sohasem tudott a diplomatikai katedráról a statisztikai tanszékre átkerülni, valamint az a tény is, hogy az általa megírt nemzetközi szempontból is kiemelkedő nagy mű, a német nyelvű „Magyarország statisztikája” hosszú ideig nem tudta egyetlen egyetemünkről és a jogi főiskolákról a nála csekélyebb értékű,

⁵ Vö. az 1) alatti második kiadvánnyal, I. fejezet, 13. és köv. o.

⁶ *Horváth R.*: A statisztika szó első magyarországi előfordulása és a statisztikai tudomány magyarországi kezdetei, *Magyar Statisztikai Szemle*, 1946., 10—12. sz., 135. és köv. o.

sokszor egyenesen alacsony színvonalú és a tudomány fejlődése mögött évtizedekkel lemaradt hasonló jellegű munkákat kiszorítani.

A magyar leíró statisztikai irány problémáival kapcsolatban tehát egy egész második kérdéskomplexum adódik abból, hogy a magyar leíró irány ún. akadémiai vonalán lényegileg kivüleső tudományos reprezentánsoknak mi volt a szerepe és tevékenysége és hogy ez a szerep és tevékenység melyik szakaszban volt döntő jelentőségű, vagy melyik szakaszban szorult az akadémiai vonallal szemben háttérbe.

Eddigi idevágó publikált kutatásaink arra mutatnak, hogy a felvilágosodás és a francia forradalom nyomán megindult szellemi és tudományos erjedés hatására a magyar leíró statisztikai irány közelebbről statisztikáinak nevezhető, azaz *Achenwall*—*Schlözer*-i szakaszában az akadémiai vonalon kívülálló nagy egyéniségek hatása volt a döntőbb jellegű. Erre vallanak legalábbis az első magyar rendszeres demográfiai értekezést a feledés homályából kiemelő fejtegetéseink, melynek szerzője *Fejes János* volt,⁷ valamint a gazdaságstatisztikai gondolkodásnak, valamint a népességtudományi szempontok előtérbe nyomulásának azok a kimagasló eredményei, amelyek a magyar klasszikus közgazdaságtan legkiválóbb alakjának, *Berzeviczy Gergely*nek kifejezetten közgazdasági elméleti munkásságához kapcsolódnak.⁸ Tulajdonképpen *Fényes Elek* későbbi keletű és a leíró statisztikai irány egy második, valamivel gyengébb fejlődési hullámát jelentő munkássága is ezen az akadémiai statisztikai körön kívül eső fejlődési vonalon helyezkedik el és a mérleg nyelve csak *Konek Sándor* pesti jogi kari statisztikus professzor működésével billen át az ún. akadémiai statisztikai vonal javára.

Konek személye és életműve ily módon az egész magyar statisztikai tudomány kialakulásának és azon belül különösen a magyar polgári statisztikai tudomány kialakulásának egyik sűrűsödési pontját, illetve döntő fejlődési szakaszát jelenti. Ez az oka annak, hogy a jelen munka keretében a magyar polgári statisztikai tudomány kifejlődése szempontjából döntő, sőt lehet mondani végső szakasznak a megvilágítására elsősorban *Konek Sándor* elméleti statisztikai munkásságát helyezzük előtérbe és más, ebből a szempontból kevésbé, vagy alig jelentős munkáit mellőzve kívánunk annak megvilágítására kísérletet tenni. E kísérlet — mint hangsúlyozzuk — tehát elsősorban és kifejezetten *Konek* elméleti munkásságára koncentrálódik és még amennyiben nem is kerülheti el, hogy munkássága és elméleti teljesítményei kapcsán a magyar statisztikai tudomány e korszakba eső egyéb jelentős reprezentánsainak munkásságát is érintsük, ezt akkor is csak a legszükségesebb minimumra szorítva illesztjük be dolgozatunk keretébe, talán *Keleti Károly* egyetlen és vizsgálódásunk szempontjából döntő kontribúciójának egy érdemi elemzését kivéve.

Mielőtt erre rátérnénk, szükségesnek látszik azonban néhány vázlatos vonással *Konek* életpályáját és tudományos munkásságának kialakulását legalábbis addig a pontig felvázolni, ahol azok részletesebb elemzése már tulajdonképpeni témánk kifejtésévé bővül.

⁷ *Ua.*: Az első magyar népességtudományi mű megjelenésének 150. évfordulójára (*Fejes János*: De populatione in genere et in Hungaria in specie, Pest, 1812), *Stat. Szemle*, 1962., 8—9. sz., 860. és köv. o.

⁸ *Ua.*: *Berzeviczy Gergely közgazdasági és népességi tanai*, Acta Univ. Szegediens., Jur. et Pol., Tom. XI. Fasc. 7., Szeged, 1964.

Konek Sándor 1819-ben született Pesten polgári családból és ugyancsak a Pesten lefolytatott gimnáziumi és liceumi-bölcséleti tanulmányok után ugyanitt folytatta egyetemi tanulmányait a jog- és államtudományi karon, ahol 1839-ben abszolvált. Két évig a magyar királyi udvari kamaránál dolgozott Budán, mint fogalmazógyakornok, majd ennek alapján 1840-ben megszerezte a jogtudori, 1842-ben pedig az ügyvédi oklevelet. A szerény, de igen kiváló felkészültségű fiatalember, aki emellett nagy szorgalommal is rendelkezett, már ez időben előkelő családok gyermekeinek jogi tanulmányokra való magánoktatásával foglalkozott. Életrajzírói szerint korán az egyetemi oktatói pálya mellett kötelezte el magát, kiváló tanárai, elsősorban *Frank Ignác* hatására. Noha az életrajzi adatok nem említik,⁹ fel kell tételezni, hogy legalább hasonló vagy még ennél is erősebb hatást gyakorolt rá a pályaválasztás terén statisztikai professzora, *Jurjevich József*, a korábbi zágrábi jogakadémiai professzor, aki 1832-től 1843-ig látta el a pesti karon a statisztikai tanszékét.

Jurjevich nyugalomba vonulása után a tanszékre kiírt pályázaton *Kolbay János* pozsonyi jogakadémiai tanár és *Konek* vettek részt, a tanszékét azonban 1845-ben az egri jogakadémia természetjog tanára, *Láner Ferenc* nyerte el. Mindezt annak ellenére, hogy *Láner* nem is tudott megfelelőképpen magyarul, bár 1844-től ez lett hivatalos tanítási nyelv a pesti karon.¹⁰ *Kautz Konek*-emlékbeszéde utal arra egyébként, hogy *Koneket* fiatal kora ellenére a kar első helyen jelölte és csak egy közelebbről meg nem nevezett „igen magas állású protektor hathatós közbenlépése” döntötte el a pályázatot *Láner* javára,¹¹ aki kénytelen volt kieszközölni, hogy továbbra is latinul adhasson elő. *Láner* egyetlen statisztikai munkája, egy latin nyelvű elméleti vázlata,¹² nem egyéb egy 47 oldalas kompendiumnál, amelyben a reakciós és magyarellenes beállítottságú *Láner* tulajdonképpen *Konek* első statisztikai elméleti munkáját kompilálta, mely 1847-ben jelent meg.

A sikertelen pesti pályázat mindenesetre annyi előnnyel járt *Konekre* nézve, hogy annak alapján 1845-ben megkapta a győri kir. jogakadémia statisztikai és bányajogi tanszékét rendes tanári minőségben és innen négy évi sikeres működés után csak azért kellett eltávoznia, mert a haladó szellemű győri jogakadémiát, melynek forradalmi jogászifjúságát a reakciós oszt-rák kormányzat már korábban sem nézte jószemmel, 1850-ben megszüntették. *Koneket* ekkor a pozsonyi kir. jogakadémiára helyezték át, ahol egészen 1853-ig működött. Pozsonyban a közigazgatási és pénzügyi jog előadásával is megbízták és e téren is kifogástalan munkát végzett, olyannyira, hogy midőn 1854-ben a pesti állam- és jogtudományi karon a statisztikai tanszék *Láner* elhalálózása folytán megüresedett, a választás ismét egyhangúlag *Konekre* esett.

⁹ *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, VI. köt. Budapest, 1899., „*Konek Sándor*” címszó, 911. és köv. o., — *Kautz Gyula*: Emlékbeszéd *Konek Sándor*-a M. T. Akadémia tiszt. tagja felett, Budapest, 1886., — *Láng Lajos*: Emlékbeszéd *Dr. Konek Sándor* felett, Budapest, 1887., — *Közigazgatási Enciklopédia*, Budapest, é. n., III. köt., „*Konek Sándor*” címszó, 480. és köv. o.

¹⁰ *Eckhardt Ferenc*: Az állam- és Jogtudományi kar története. A kir. Pázmány Péter Tud. Egy. tört. Budapest, 1936. II. kötet, 353. o.

¹¹ *Kautz*, id. m., 5. o.

¹² *Láner Ferenc* cs. kir. egy. tanár: A statisztika elméleti vázlatban, Bevezetésül a statisztika gyakorlati részének kellő felfoghatására, Pest. 1851.

Ettől kezdve gyorsan emelkedik megbecsülésben. Már 1855-ben megírta korábbi elméleti munkájának folytatását, melyet új munkának kell tekintenünk tulajdonképpen, párhuzamot ellátta ugyanakkor az egyházi jogi katedrát is. Az egyetemi autonómia visszanyerésével 1865-ben dékánná választották, már ezt megelőzően, 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, 1867-ben pedig annak rendes tagjává választották, — 1868-ban tanügyi és közéleti érdemeiért királyi tanácsos, 1869-ben pedig az egyetem rektora lett. A hivatalos statisztikai szolgálat kialakulásával, vagyis 1867 óta az országos statisztikai tanács tagja, de szerepet játszott a katolikus egyházi életben is. Tanítványai között közszeretnek örvendett, köztük a legkiválóbbal, Kautz Gyulával belső barátságot kötött és ugyanez áll fiatal és tehetséges rokonára, a magyar statisztikai tudomány egyik későbbi kiválóságára, Weninger Vincére vonatkozólag is. Tudományos munkáinak száma igen nagy, ezek közül azonban a jelen tanulmányban csupán az elméleti jelentőségükkel foglalkozunk, — ahogy erre már a korábbiakban utaltunk. — Konek 1882-ben hunyt el gazdag és munkás élet után.

Elméleti tudományos munkássága kialakulásában két körülmény játszott döntő szerepet megítélésünk szerint; az egyik a magyar leíró statisztikai tudomány alapkérdéseinek elméleti tisztázatlanságából adódott egészen az 1840-es évekig bezárólag, a másik pedig a statisztika professzorának, Jurjevich Józsefnek e kérdésekben kialakított álláspontjából, mely kimutatható hatással volt Konek tudományos állásfoglalására a polgári statisztikai elmélet alapkérdésének kidolgozásánál. Ezek kifejtésével kívánjuk a következő fejezetben Konek első jelentősebb elméleti megnyilatkozásának vizsgálatát bevezetni.

II.

Ismeretes, hogy a leíró statisztikai iránynak az a németországi válfaja, amelyet az osztrák egyetemek mintájára az 1777-es „Ratio Educationis” bevezetett a magyarországi jogakadémiákon és a pesti egyetemen, sőt Eckhardt Ferenc kutatásai szerint tulajdonképpen már ezt megelőzően az 1775-ös „Planum Juridicae Facultatis” is elrendelt,¹ — a statisztikai tudománynak a jogtudománnyal való szoros összefonódottságán alapult. A statisztika oktatása ugyanis a hazai jognak nevezett közjog mint elméleti tárgy oktatásához kapcsolta hozzá gyakorlatinak tekintett tárgyként a fontosabb európai államok leírását Achenwall nyomán. A német közjog Moser által meghonosított empirikus irányához az Achenwall-féle leíró statisztika tehát elég szoros kapcsolatba került és ezért maga Eckhardt is a statisztika bevezetését a jogi felsőoktatásba mint a „jogtudomány realiztikusabb irányának erősödését” értékelte. A Pesti Egyetem statisztika tanárai azonban a tantárgy meghonosításától kezdve nem alkottak semmi önállót ezen a téren és vagy Achenwall vagy Totzen munkájának kompilációit használták oktatási vezérfonalul,² ez

¹ Eckhardt, id. m., 95. és köv., valamint 112. o.

² Achenwall, G.: Staatsverfassung der heutigen vornehmsten Europäischen Reiche, Göttingen, 1768. — és Totzen, M. E. (Tozen, Toze, Tooze név alatt is): Der gegenwärtige Zustand von Europa, worin die natürliche und die politische Beschaffenheit der europäischen Reiche und Staaten aus bewährten Nachrichten beschrieben wird, Wismar, 1767.

áll mind *Nyitra*ra, mint *Barics*ra. Az 1792-es „*Coordinatio studiorum iuridicorum*” a kialakult helyzeten csak annyit változtatott, hogy az európai államok statisztikája helyett Magyarország statisztikáját írta elő az előadás tárgyaként. Az egyetlen professzort, aki azonban ezt a programot valóra is tudta volna váltani, *Schwartner Márton*t, két alkalommal is elmellőzték a statisztikai tanszék betöltésénél és a különben kiváló jogásznak tekinthető *Barics* is történeti művek, elsősorban *Pray* műve alapján adott elő. Ez utóbbi még csak közjogi munkának sem volt tekinthető, nemhogy statisztikának.³ A kar végül is *Horváth Mihály* teológiai tanár művét választotta tankönyvvül, melynek szem előtt tartott második kiadásában már voltak némi statisztikai vonatkozások, de ezek is többnyire csak *Schwartner* művének hatását tükrözték.⁴

A kari statisztikai előadók személye és statisztikai tudomány iránti csekély érdeklődése folytán azonban a statisztika a pesti karon továbbra is gyakorlati jogi tárgynak tekintetett és ebben főleg az állam- és jogtörténeti vonatkozások voltak hivatva az ún. „empiriát” képviselni, de néha még ezek az elemek is egyenesen köztörténeti vagy világtörténeti oktatásba mentek át. Nagyjából ez volt a helyzet a tanszéken *Mészáros*, *Hajnik* és *Winkler* professzorsága idején a XVIII és XIX. sz. fordulójától egészen a 30-as évekig. A statisztika mint tudomány felfogásához a pesti karon a XIX. sz. elején még egy újabb probléma járult hozzá hátrányosan, nevezetesen, hogy e tárgyhoz kapcsolták a bányajog előadását is már *Mészáros* professzorságától kezdve. Az 1827-ből datálódó *Czirák*y-féle négy éves oktatási tanterv *Schwartner* műve alapján kívánta ugyan a statisztikát előadatni, de ez a reform sohasem valósult meg és vele együtt az említett színvönalemelést jelentő követelmény sem.

Változás ezen a téren csak akkor történt, mikor a pesti statisztikai katedrát *Jurjevich*-cel töltik be. *Jurjevich* álláspontját mindenekelőtt az jellemzi, ahogy ezt 1825-ben megjelent latin nyelvű statisztikai elméletében kifejti,⁵ hogy szilárdan törekszik az idézett *Schlözer*-féle mottó nyomán az önálló statisztikai elmélet kialakítására: „Es ist eine Theorie der Statistik, es kann, es muss eine geben.” *Jurjevich* álláspontja ebben a kérdésben még egyelőre a statisztikai elmélet tudományos kizárólagosságát vallja abban az értelemben, hogy a statisztikának egyelőre nincs is más tudományosan megközelítő része ezeknél a tudományelméleti kérdésekre koncentrálódó elméletnél. Miután *Jurjevich Achenwall* után vezeti le a „statisztika” szó jelentését, a „status” és a „notitia” szavak együttes jelentésével magyarázva azt, ebből folyóan államtudományi, azaz politikai és államjogi tudománynak minősíti a statisztikát. Részletesen foglalkozik tehát ennek megfelelően az államtudomány felosztásával, de a statisztikát nem az elméleti politika, hanem a történeti politikai tudományok körében helyezi el, ahová szerinte az államtörténet, a politikai törvényhozás története és harmadikként a statisztika sorolható és végeredményben az állam jelen állapotának a leírásával, az államcélokkal, illetve az azok megvalósítását a jelenben lehetővé tevő „nevezetesebb” jelenségekkel foglalkozik.

³ *Pray*, G.: *Historia Regni Hungariae*, Budae, 1801., I–III. köt. 2. kiad.

⁴ *Horváth*, M.: *Statisticae Regni Hungariae et partes eidem adnexarum*, Budae, 1802., 2. kiad.

⁵ *Jurjevich*, J.: *Theoria Statisticae*, Zagrabiae, 1825.

Ennek megfelelően az elméleti statisztikát *Jurjevich* a következő témákkal foglalkozó fejezetekre osztja fel: 1. a statisztika definíciója és rokontudományoktól való elhatárolása, 2. forrása és módszere, 3. annak tárgya, 4. haszna, 5. történelme és irodalma. Ez az álláspont tehát megfelel nagyjából az *Achenwall—Schlözer-i* álláspontnak, ill. az azon alapuló és az államcélokat is figyelembe vevő újabb *Jurjevich*-cel egykorú külföldi szerzők álláspontjának, mint amilyenek *Butte*, *Zizius* és *Peuchet*, ideértve más hasonló, kisebb jelentőségű szerzőket is, mint pl. *Mannert*-et és *Schnabel*-t.

Jurjevich azonban szükségét érezte annak, hogy ez utóbbiak felfogásánál is még egy lépéssel továbbmenjen, és ezért a statisztikai tudományt két részre osztja. Ezek közül az első a fentebb körvonalazott statisztikai elmélet, amelyhez nemcsak az említett tudományelméleti kérdések tartoznának, hanem annak eldöntése is, hogy miként kell gyűjteni, rendezni és tárgyalni a statisztika anyagát. A második rész lenne a gyakorlati statisztika, mely az így megállapított módszerek segítségével leírja a jelen állapotnak megfelelően az államot, — azért a jelen állapotnak megfelelően, mert a múltra vonatkozó ilyen leírásokat már történelemnek és nem statisztikának tekintették ezen irány korán kialakult álláspontjától kezdve az összes leíró statisztikusok.

Jurjevich a pesti egyetemi előadásában — amelyeket *Konek* is hallgatott — nyilvánvalóan erre az elméleti alapra támaszkodott. Tulajdonképpen a statisztikát az első évfolyamon még ekkor is érvényben levő 1810—11-es tanterv szerint adták elő, úgymint a magyar királyság és az örökös tartományok statisztikája, ill. a többi európai országok és Európán kívüli földrészek statisztikája szerint tagolva. A második félévben kellett helyet szorítania a bányajog előadására is. Az egyetem történetének krónikása szerint *Jurjevich* ezeket az előadásokat „saját kéziratai alapján tartotta”, vagyis feltehetőleg a rendelkezésre álló legújabb adatok alapján, eltérve ezzel is attól a gyakorlattól, amelyet kevésbé komoly színvonalú tanszéki elődei folytattak.⁶

Hogy azonban a jogi kar álláspontja a statisztikára, mint ún. gyakorlati jogi tantárgyra vonatkozólag nem sokat változott, azt az 1843-as tanszékbe-töltési pályázat mutatta meg a legjobban, midőn a kar a pályázóktól megkívánt vizsgán az időszerű államjogi tanítások ismeretét kívánta meg, valamint a statisztikának más tudományoktól való elhatárolására vonatkozó álláspontjuk kifejtését.

Ez volt az az elmélet, és az az egyetemi állam- és jogtudományi kari oktatási keret, amelybe *Konek*nek be kellett illeszkednie, és csekély eltérésekkel hasonló lehetett a helyzet a győri jogakadémián is, ahol *Konek* professzori pályáját megkezdte, és első nagyjelentőségű elméleti statisztikai művét közzétette. E keretben a kialakítandó statisztikai felsőoktatásnak, és statisztikai elméletnek bizonyos jelentős átalakítása azonban már elkerülhetetlenné vált a korszellem hatására.

Konek nagy érdeme ebből a szempontból az, hogy ő volt az első akadémiai képviselője a magyar statisztikai felsőoktatásnak, aki tudományt vett a gyakorlati, különösen állami statisztikai tevékenységnek azon hihetetlenül meggyorsult fejlődéséről, amely hazánkban elsősorban a polgári forradalom hatására következett be. Ugyancsak ő fedezi fel elsőnek azt a bő nemzetközi polgári statisztikai elméleti és gyakorlati szakirodalmat is, melynek hatására észleli a teljesen elavult leíró statisztikai tudomány időszerűtlenségét, és ki-

⁶ *Eckhardt*, id. m., 353. o.

alakítja az átmenetet a kor követelményeinek megfelelő, „modern”, polgári statisztikához. Ez az átmenet a statisztikai tudományban lassúbb, mint a közgazdaságtanban a felsőoktatási vonalon, amit jól mutat az, hogy ez utóbbi stúdiumból már 1845-ben megjelenik az ugyancsak győri professzorként működő *Karvassy Ágost* tollából az első felsőoktatási tankönyv, mely a közgazdasági tudományokra nézve szakít az elavult sonnenfelsi iránnyal, és a polgári közgazdaságtan alapjaira helyezkedik, — ahogy ezt legutóbb *Szabó Imre* állapította meg.⁷ (*Karvassy: A politikai tudományok rendszeresen előadva*, Győr, 1842—43.)

Konek két évvel később, 1847-ben jelenteti meg „*A statisztika elmélete*” című munkáját, ugyancsak Győrött, és bár ebben még a statisztika elavult, leíró statisztikai koncepcióját követi, már át-átcsillan ezen a művén is helyenként a vele egykorú állami hivatalos statisztikai fejlődés hatása. A megváltozott koncepciót azonban csupán e művének második kiadása tartalmazza, mely 1855-ben Pesten jelent meg. Hogy ez az átmenet nem volt még kellően tudatos és határozott, azt főleg az mutatja, hogy a második kiadásba teljes egészében és változatlanul felvette *Konek* az első kiadás anyagát, és ehhez kapcsolódva és folytatólag fejtette ki a statisztikának legújabb állását „közigazgatási, tudományos és irodalmi tekintetben” — ahogy ezt a második rész alcíme is feltüntette.⁸

Konek munkájának nagy történeti jelentőségét az is mutatja, hogy a két rész megjelenése közötti időre — 1850-re — esik *Knies* könyvének megjelenése is,⁹ mely a német leíró tudomány felszámolását jelenti a német egyetemi statisztikai tudomány körében is. *Konek* művével, illetve az abban kifejtett statisztikai koncepciókkal az alábbiakban — említett jelentőségüknél fogva — részletesen kívánunk foglalkozni, hogy az átmenetet a régi, feudális típusú statisztikai tudományról az új, polgári típusú statisztikára *felsőoktatásunk terén és a magyar statisztikai elmélet kialakulása szempontjából* a maga teljességében fel tudjuk vázolni.

Konek 1847-es műve, vagyis a későbbi első rész, *Zizius* osztrák professor művéből meríti mottóját, melyben az lándzsát tör amellett, hogy igazi tudomány nem létezhet elmélet nélkül.¹⁰ Már itt ki kell emelnünk, hogy ezen a téren *Konek* csak egyetlen magyar szerzőre, *Jurjevichre* hivatkozik munkájában, mint olyanra, aki hozzá hasonló álláspontot képviselt Magyarországon. A „Bevezetésben” *Konek* rögtön leszögezi azt a helyes nézetét, hogy mint minden tudományban, úgy a statisztikában is a tapasztalati, vagy ahogy ő nevezi „anyagi” rész fejlődött ki először, s ebből egyesek arra a téves következtetésre jutottak, hogy a statisztika elmélete az anyagi részt jelentő, régi terminológiával leíró jellegű statisztikával szemben külön tudomány lenne. *Konek* nem látja itt azt ugyan meg, hogy ez a *Schlözertől* származó felfogás, a maga idejében, vagyis 1804-ben — midőn annak *Schlözer* hangot adott — kétségkívül haladó és a fejlődés lényegét megragadó megállapítás.

⁷ Szabó I.: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, MTA kiadása, Budapest, 1955., 161. o.

⁸ *Konek S.*: A statisztika elmélete, Győr, 1847., — Ua.: A statisztikának legújabb állása közigazgatási, tudományos és irodalmi tekintetben, Pest, 1855. — Ua.: Elméleti fejtegetések a statistika terén, tartalmazván: I. A statistikának elméleti szabályait. II. Annak legújabb állását közigazgatási, tudományos és irodalmi tekintetben, Pest, 1855.

⁹ *Knies, K.*: Die Statistik als selbständige Wissenschaft, Kassel, 1850.

¹⁰ *Konek S.*: A statisztika elmélete, id. kiad.

volt, mert a feudális államismével szemben a polgári statisztika teljes különbözőségét hirdette, — abban azonban kétségtelenül igaza van tudományelméleti szempontból, hogy a statisztikai elmélet és a tartalmi, alkalmazott statisztika az ő korában már csakis a fenti módon volt felfogható.

Az elmélet tartalmát *Konek* nagyban-egészben szintén helyesen méri fel, noha abból ekkor még a legfontosabb rész, a polgári statisztika módszertana teljesen hiányzik, és ezzel műve minden helyes tudományelméleti megállapítás ellenére kényszerűen a leíró államisme bélyegét viseli magán. Az elmélet körébe tartozik ui. szerinte 1. a statisztika tartalmának megmagyarázása, vagyis más szóval tárgya, 2. kiterjedése és határai, vagyis elhatárolása más tudományoktól, 3. forrásai, 4. tanmódszere, vagyis a leíró statisztika módszertana, mely a polgári statisztikai értelemben vett statisztikai módszer helyét foglalja el nála, 5. rendszere, vagyis a tartalmi anyag csoportosításának módja és a leíró statisztikai skolasztikus formulák szerint előszámlált „tárgyak” leírása, s végül 6. a statisztika története és tantörténete, egy függelékkal a statisztika hasznáról.

Konek a statisztika szó eredetének kutatásában viszonylag fejlett nézeteket képviselt, és e téren is meghaladta kortársait. Igaz, hogy a „status” szónak hibás német levezetését is említi (*Staat*), és bár visszafelé, de helyesen ebből származtatja az olasz „stato” szót, s ennek állapot és nem állam értelmet tulajdonít. Megállapításai azonban, akár az állapot, akár az állam szóból való származtatást tekintjük, végeredményben helyesek. (A „Stathmos” görög szóból való származtatás említése természetesen helytelen.) Világosan látta azt is, hogy a német egyetemi statisztika *Achenwallt* megelőző képviselői már használták e kifejezést, annak újabb értelemben való használatát mégis *Achenwall*nak tulajdonítja, bár nem idézi annak 1749-es kompendiumát, — amelyet a későbbi magyar irodalomban *Bozóky* dolgozott fel először.¹¹ Az a megállapítása azonban, hogy „... habár az európai statusok leírását, melyet ő közrebocsátott, nem »Statisztika« címmel látta is el, mégis... ő volt az, ki Göttingában e tanulmányból tartott felolvasásait... statistikainak nevezvén és a nevezetet általában ajánlgatván... teljes meghonosítására mintegy utat tört... és példája után a többi nemzetek is indultak, úgy hogy már 30 év múlva a franciáknál és angoloknál, a következő, XIX. század elején pedig olaszok, spanyolok, holland, danus és svéd népeknél is e név teljesen meghonosodott...”¹² — kétségtelenül utal arra, hogy ezt a körülményt *Konek* is ismerte. Helyesen állapítja meg azt is, hogy az egykorú magyar szakirodalomban elterjedt álladalmi-tan (*Staatslehre*) kifejezés az összes, államtudományokat jelenti, és ezért a „statisztika” szót ajánlja a statisztikai tudomány magyar megjelölésére. A mindenáron magyarosítók felé annyi koncessziót tesz csupán, hogy a „Staatenkunde” kifejezésre a „közállományi-isme” kifejezést ajánlja. Helyesen hivatkozik *Konek* a statisztika szó francia és angol előfordulásaira is, sőt *Le Clerc* általa említett 1783-as munkáját a mai legkiválóbb francia nyelvtörténeti munka sem említi ebből a szempontból, csak az általa másodiknak említett *De La Tour*-félét, vagyis a későbbit.¹³

¹¹ *Bozóky F.*: Fejezetek a statisztika elméletéből, Nagyvárad, 1917., 24. o. — és *Horváth R.*: A statisztika szó első magyarországi előfordulása stb., id. helyen, 135. o.

¹² *Konek S.*: A statistika elmélete, id. kiad., 8. o.

¹³ *Brunot, F. F.*: Histoire de la Langue Française des Origines à 1900, Paris, 1930, Tome VI. I-ère Partie, 30. o.

Kevésbé úttörők Konek nézetei a statisztika tárgyára vonatkozóan.

A statisztika fő tárgyának az állam (közállomány v. álladalom) — még-hozzá a polgári állam — anyagi és szellemi jólétét előmozdító eszközöket és ezek felhasználásának mikénti kimutatását tartja. Helyesen jegyzi meg azonban ezzel kapcsolatban, hogy ezzel a tárggyal a statisztika speciális szempontból foglalkozik csupán, és ezáltal lehet csak tárgyát és tartalmát más államtudományoktól elválasztani, és helyesen értelmezni. Az értelmezésre nézve 6 csoportba („osztályba”) sorolva tárgyalja a különféle álláspontokat, köztük az általa is elfogadottat.

Az első az *Achenwall*—*Schlözer*-féle „Staatsmerkwürdigkeiten”-felfogás, melynek homályosságát és leíró jellegét elítéli. A második csoport felfogása ennél még határozatlanabb, midőn az állam jelen állapotának leírásában szabja meg a statisztika tárgyát. Ide sorolja Konek *Jurjevich* felfogását is. A harmadik az államszerkezetteni felfogás, mely vagy túl szűk, vagy túl tág, mely utóbbi esetben az első csoportba tartozóval azonos. A negyedik *Sinclair* angol szerző felfogása, aki az anyagi jólét emelését szolgáló eszközöket kutatja, és akit Konek tévesen az etnográfiai iránnyal azonosít. Az ötödik a francia iskola, mely az állam anyagi és szellemi erőit tárgyalja, vagyis az államhatalmat. A hatodik felfogást Konek *Butte* felfogásaként ismerteti, de megvallja vele kapcsolatban, hogy az nem egyéb, mint az első felfogásban adott tárgy módosítása vagy inkább precizírozása azáltal, hogy a közcélok megvalósítása szempontjából vizsgálja az állami vezetésségeket. E hatodik felfogás tehát a különleges szempontot a tényleges állapot szerinti vizsgálatban látja a politikai, elméleti és jogi szempontokkal szemben, és főleg ezért tekinti a statisztikát önálló és történetileg konkrét tapasztalati tudománynak. Eszerint bár a statisztika államtudomány, mégsem a múlt vagy a jövő („Sol-lende”), hanem a jelen. NB (azaz „Seiende”) tudománya. E felfogás szerint a nomád népnek nincs statisztikája, mert nem államban élnek, nincs az egész a múlt időkkel foglalkozik, a statisztika a jellel. Emiatt — mindja Konek világnak és Európának sem, mert ezek nem államok — bár ugyanakkor Konek nem tagadja azt, hogy a múlt statisztikája a jelenben is elkészülhet.

Konek álláspontjának fonákságai nyilvánvalóak már a fentebbi ismertetésből is. Bár hangsúlyozza, hogy a polgári állam társadalmi viszonyait kívánja a statisztika feltárni, — ha mindjárt csak az általa adott megkorlátások között is —, vagyis a társadalmi viszonyok jogviszonyokra való korlátozásával, mégis nem veszi figyelembe, hogy a különböző általa ismertett felfogások túlnyomó része még nem a polgári államokra vonatkozó felfogás és hogy nem is a XIX., hanem a XVIII. századi szerzők alkotása. A magáévá tett *Butte*-féle felfogásról maga is azt kénytelen megállapítani, hogy az vég-eredményben az *Achenwall*—*Schlözer*-féle felfogásra megy vissza, ami ismét másként azt jelenti, hogy polgári tudományként ez sem fogható fel.

Nő a zavar Konek 1847-es művében az elmélet második részére való áttéréssel, midőn a statisztika más tudományoktól, való elhatárolásának kérdése kerül szőnyegre. A statisztika Konek szerint — mint láttuk — államtudomány, melyet a nyilvános eszjogtól, vagyis az állam és jogelmélettől az választ el, hogy az utóbbi általános és elméleti, míg a statisztika tapasztalati és egyedi tanításokat közöl az államról. A szervezett v. alkotott közjogtól — vagyis a tételes közjogtól — az különbözteti meg, hogy a jogviszonyokkal

csak azért és annyiban foglalkozik, amennyiben azok a közjólétet befolyásolják. Ugyanez különbözteti meg a nemzetközi jogtól is. A politikától ugyanaz különbözteti meg, mint az észjogtól, bár ehhez a statisztika közelebb áll szerinte a másik kettőnél konkrétsége folytán.

Az államtörténetől való elhatárolásnál a konfúzió teljessé válik. Ez utóbbi a múlt időkkel foglalkozik, a statisztika a jelennek. Emiatt — mondja Konek — még a legújabb idők történetével sem azonosítható a statisztika, mert a történeti adatokat mellőzi, viszont a statisztikai érdekű dolgokat a múltból is felhossa. Példaként Konek arra hivatkozik, hogy Magyarország 1846. évi államtörténetében nem lehet szó Aranybulláról, de a statisztikában annak mint jelenleg is hatályos törvénynek okvetlen szerepelnie kell. Konek itt tehát nagy erőfeszítést tesz, hogy túlmenjen a *Schlözer*-féle felfogáson, amely csak időbeli különbséget képes felfedezni a történelem és a statisztika között, de a tárgyi különbséget nem képes a polgári statisztikának megfelelő módon kidolgozni. Mégis úgy véli, hogy a statisztika szempontjai valamiféle magasabb szempontok a történeleménél és ezt a gondolatot fűzi tovább a statisztikának a földrajzi tudománytól való elhatárolásánál is.

Úgy gondolja, hogy míg a földrajz hű képet fest a különféle földterületekről és településekről, addig a statisztika mint államtudomány ettől abban különbözik a matéria azonossága ellenére, hogy a közjólét szemszögéből értékeli ezeket. Talál azonban egy ezen túlmenő különbséget is, midőn rámutat arra, hogy a földrajz adatai a konkrét helyhez tapadnak, míg a statisztika csoportosítva fogja össze azokat. A néprajznál ezt a különbséget azonban már nem teszi meg. A statisztika segédtudományai között említi Konek a politikai számvetést, vagyis a politikai aritmetikát is, a közgazdaságtan különböző ágai mellett, ami világosan mutatja, hogy nem tudja még a feudális leíró koncepciót túllépni.

Szükségesnek látszik már itt megjegyezni, hogy Konek ekkor még a politikai aritmetika valódi természetét nem ismeri fel, hanem csak „*Schlözer* és a göttingai-iskola polemiáiból” értesül róla s miként forrásai, ő maga is egy bizonyos fokig összekeveri a politikai aritmetikusokat a leíró irány táblázatos válfajának híveivel. Ez nemcsak az általa felhozott idézetekből és az iskola képviselőinek névsorából, de abból is kiderül, hogy a politikai számvetőknek a „tabellafaragást” és a „számok egyeduralmát” veti szemére és velük szemben kiemeli, hogy a számoknak az a legfőbb jelentősége a statisztikában, hogy belőlük következtetéseket lehet levonni és államtudományi érdekű tanulságokhoz lehet eljutni. Konek ezt a statisztika tanításmódjaival kapcsolatban fejti ki, de idevágó fejtegetései nélkül nehéz megérteni, hogy miért csak segédtudományi szerepet tulajdonít a modern polgári statisztika e legfontosabb előfutárát jelentő iránynak.

Érdekesen tör utat a polgári statisztikai gyakorlat fejlődésének hatása a statisztika forrásairól szóló részben. Konek itt hűen követi a leíró statisztikusok skolasztikus jellegű felsorolásait és megállapításait, de ugyanakkor nem hunyhat szemet az időközben lefolyt fejlődés előtt sem. Amidőn ugyanis a saját tapasztalást emeli ki mint a statisztika főforrását, kénytelen beismerni, hogy a statisztika tárgyának tömegessége és sokrétűsége folytán a mások tapasztalatait is igénybe kell venni. Az idegen források között említi mint nyilvánosakat az állami okleveleket, az egyéb nyilvános államiratokat, a hivatalos lapokat és utolsónak a „statisztikai irodák” hivatalos jelentéseit és értekezéseit. A polgári statisztika primér forrásai tehát itt mint a szekundér

források kiegészítői jelentkeznek nála, s mint mondja, főleg hitelességükre való tekintettel kell azokat figyelembe venni. A magán szekundér források között a különféle társaságok és akadémiák kiadványait sorolja fel a magánosok munkái, kézi- és iskolai könyvek, térképek, szótárak, stb. mellett. Érdekes megemlíteni, hogy ezzel kapcsolatban *Konek* Necker munkájára is hivatkozik a francia állampénzügyekről, továbbá *Chaptal*nak, a francia iparról szóló monográfiájára is, mely hivatalos statisztikai anyag felhasználásával készült teljes egészében és az első polgári statisztikai hivatalnak egyik legfontosabb megnyilatkozása, noha azt *Konek* még magánmunkaként értékeli.

Konek a statisztikai adatokról szóló fejtegetések kapcsán még egyszer visszatér a statisztikai hivatalok kérdésére. Úgy találja, hogy az állami életben tapasztalható sokoldalú változások folytán egy ember erejét felülmúlja már a kimerítő statisztikai leírás. Így tér rá a statisztikai társaságok ismeretetésére, majd utána a statisztikai hivatalokra. Helyesen látja meg, hogy a polgári statisztikát a feudális állami vonallal szemben a titkosság feloldása jellemzi. Az a megállapítás azonban téves, hogy a francia „iroda” a svéd bizottságra viszi vissza eredetét. Helyesen mutat rá a francia gyakorlat elterjedésére a napóleoni vazallus államokban, és ehhez kapcsolódóan említi meg az osztrák „Direction der administrativen Statistik” létesítését is, de az egész kérdést igen sommásan intézi el. Ez összefügg talán azzal, hogy a statisztikai hivatalokról adott szakirodalom — vagyis *Konek* forrásai igen gyenge színvonalú művek. Az említett három német forrásmunka meglehetősen elavult már ekkor, és megjelenésük is 1814 és 1830 közé esik, vagyis éppen a polgári statisztikai fejlődés főkorszakára.

A statisztika módszere *Konek* első kiadásában — mint említettük — azonosul a statisztika ún. tanítási módjával. Itt az elsőbbséget az *Achenwall*-féle vagy másként „etnográfiai”-nak nevezett módszernek adja, mely az egyes államok nevezetességeit az államok egymásután való felsorolásával és egyenkénti letárgyalásával írja le. *Konek* meglátja mindenesetre a *Büsching*-féle összehasonlító módszer előnyeit is, mert az „... összehasonlítások... minden statisztikai dolgozatnak ütőerét és fő lényegét képezik.”¹⁴ E két módszer kombinációját tartja tehát a legjobbnak, oly módon, hogy az alap az ún. etnográfiai módszer legyen. E két leíró módszer kombinációjában természetesen ebben az időben már a számokkal való leírásnak is nagy szerepe van, — de *Konek* szerint ezek csak a szavakkal való leírás alapjául szolgálnak. Ugyanakkor *Konek* a táblázatos leírást, mint korábban láttuk, nem tartja helyesnek, mert úgy véli, hogy ennél a következtetések elsikkadnak.

A grafikus ábrázolásról, amelyet akkoriban még magyarul „képleges tanmódszer”-nek neveztek, helyesen látja meg azt, hogy lényege a memóriára való hatás és hogy mellette a számokat nem lehet mellőzni. Végső ítélete azonban a grafikus ábrázolásról megegyezik a táblázatos módszerről kifejtettekkel. A polgári statisztikai módszer e fontos alkotóelemeit *Konek* tehát végeredményben negatívan értékeli.

Érdekes rámutatni, hogy a statisztikai módszerek kapcsán *Konek* kénytelen a történetírás egyes módszereivel is foglalkozni. Ennek kapcsán foglalkozik a pragmatikus módszerrel, melyet korábbi felfogásához híven a statisztika lényegével ellenkezőnek tart azért, mert túlmegy a jelen állapot vizsgálatán a történelmi gyökerek vizsgálata miatt. Legérdekesebb ebből a

¹⁴ *Konek*: A statistika elmélete, id. kiad., 48. o.

szempontból az analízis vagy taglalo módszerről való felfogása. Ez a módszer, mint mondja, *Schlözer* óta elméletet tett a leíró rész elé és ezt tekinti a statisztika lényegének, a tartalmi részt pedig egyre inkább csak az illusztratív szerepre szorítja. *Konek* maga is ezt a módszert követi, de a tartalmi rész fontosságát mégis döntőnek tartja az elmélettel szemben. Felfogását — ugyan nem egészen logikusan — azzal indokolja, hogy a leíró statisztika államtudomány lévén, a politika és az államtudományok ismerői az elméleti részt már tulajdonképpen az egyéb államtudományokban megkapták és ezt könnyen nélkülözhetik. Ez ellentétben van természetesen azzal a törekvésével, hogy megtalálja azt a differencia specificát, mely a statisztikát a többi államtudományoktól elválasztja, mégis annyiban fonákul konzekvens álláspont, hogy miután a különleges szempont megtalálása nem sikerült, így mégis csak ide kellett konkludálnia.

A statisztikai tanmódszerek, mint az elmélet negyedik része után tér rá *Konek* a statisztikai rendszeréről szóló ötödik részre. Itt az ismert skolasztikus, *Schlözer*-féle hármass felosztási formulát követi („vires”, „unitae”, „agunt” — vagyis az állam alaperői — népesség és gazdaság —, továbbá közjogi és közigazgatási rendszerének leírása), bár némi eltéréssel. A hármass felosztást ugyanis úgy fogalmazza meg, hogy a statisztika tartalmi része, ahogy ő mondja „tárgyai”, az állam alaphatalmára, államszerkezetére és művelődésére vonatkozó leíró adatokból tevődnek össze. Kiemeli, hogy ezt tekinti a statisztikai „tárgyak” túlnyomó részének, de kiegészítésképpen az állam belső állapotát feltáró adatokkal szemben a külső állapotra vonatkozó, bár gyéresebb adatokat sem lehet szerinte mellőzni. Ezt a gyéresebb részt elsősorban *Schubert* és *Springer* nyomán veszi fel. Ez utóbbihoz az állam politikai rangjának, államérdekeinek és diplomáciai összeköttetéseknek, valamint az azt fenntartó eszközöknek leírása tartozik. *Konek* e kategorizálásának tartalma csak úgy azonosítható, ha az általa adott címszókat közelebbről megvilágítjuk.

Az alaphatalom a terület és a nép ismertetését jelenti. A terület a földrajzi és éghajlati viszonyok ismertetésére is kiterjed a leíró statisztikai hagyományok szerint, és kicsúcsosodik az államterület nagyságának pontos megállapításában — ami új elem *Konek*-nél a korábbi elméleti szerzőkkel szemben és a gyakorlat, közelebbről *Fényes* hatását mutatja. Ide kapcsolódhatnak azonban olyan államtudományi fejtegetések is, melyek a felvilágosult abszolút monarchia közjóléti szempontjaiból adódnak, vagyis a közjólét és a területnagyság közti összefüggést vizsgálják. Ezek a fejtegetések tehát átmenetet képeznek már a népesség kérdésének vizsgálatához.

A népesség abszolút számával ugyanis a területhez viszonyított, viszonylagos népszámot állítja *Konek* rögtön szembe, vagyis a népsűrűséget. A népesség számának megállapításával kapcsolatban első helyen a népszámlálásokat említi *Konek*, mint olyan műveletet, amely az álló és mozgó népesség legfontosabb tagolását megadja. A népszámlálások problematikájának ismertetésére azonban nem itt tér ki, itt csupán felsorolja a legfontosabb idevágó tagolásokat, nevezetesen a nem, kor, sőt a születések, házasságkötések és halálozások szerinti tagolást, a foglalkozás, lakóhely, rang és vallás szerinti tagolással együtt. A rang szerinti tagolás részben keresztezi a népesség mennyiségi vizsgálatát és ez utóbbit *Konek* a minőségi vizsgálatához is sorolja, melynek egyéb szempontjai a származás, a nyelv, testi-lelki tehetségek, nemzeti jellem, ez utóbbi egészen a nemzetinek tekinthető betegségekig bezárólag.

Konek ehhez a fejezethez a népszámlálásokról és a népességi politikáról szóló megjegyzéseket is csatol. A népességszám megállapítása szerinte elengedhetetlen kormányzati érdek és ez adja meg a népszámlálások jelentőségét. A népszámlálások korabeli formájában azonban *Konek* nem ismeri fel a polgári fejlődés egyik fontos vívmányát, módszereiben pedig a polgári statisztika módszerének egy részét, hanem *Schubert* könyvének történeti expozíciója alapján mint az antik és a feudális korban is a fennálló mintegy örökérvényű intézményt tárgyalja. Külön kitér azonban, lényegesen nagyobb terjedelemben az anyakönyvezésre, mint a népszámlálást pótló fontos intézményre, valamint az anyakönyvek hiányában nagy jelentőségű ún. politikai aritmetikai számításokra. *Konek*nek ezt a felfogását a korabeli magyar viszonyok magyarázzák meg. Népszámlálásról ez időben nem volt már régóta szó, — a gyakorlat, elsősorban *Fáy* és *Fényes* erőfeszítéseiben pedig egyre inkább az anyakönyvek váltak a legfontosabb népességstatisztikai forrásokká.

Az anyakönyvekkel kapcsolatban *Konek* elképzelése az, hogy a születések és halálozások ún. „középszámai”, azaz átlagai egy országra nézve, tapasztalati úton, bizonyos hosszabb időszak megfigyelése alapján megállapíthatók és ebből a mindenkori népességszám kiszámítható. Az a gondolat tehát. *Konek*ben ekkor még fel sem merült, hogy a népmozgalmi arányszámok állandósága nem örökérvényű. Ennél a résznél szól nagy elismeréssel *Süssmilchról* és más politikai aritmetikusokról is, nem gondolva, hogy azok száz, illetve kétszáz évvel előtte képviselték még ezt az álláspontot. Jellemzőnek kell tartanunk, hogy *Konek* a hazánkban lezajlott II. József-féle népszámlálásról és az azt követő különféle hivatalos népösszeírásokról sem tesz említést, hanem a magyarországi népességszám megállapításával kapcsolatban egyszerűen utal csak *Schwartner* és *Fényes* statisztikáira, mint amelyek e kérdésről minden szükséges felvilágosítást megadnak. Azt a gondolatot, hogy hazánkban egy korszerű polgári népszámlálást kellene tartani, *Konek* ekkor még távolról sem veti fel.

A népesedéspolitikáról kifejtettekben *Konek* helyesen regisztrálja azt a nagy változást, amely a feudális leíró statisztika és a polgári közgazdaságtani felfogásnak megfelelő népesedéspolitikai felfogás között bekövetkezett, anélkül, hogy annak politikai és tudományos jelentőségét felismerné. A kérdést abban a formában exponálja, hogy a sonnenfeli felfogásnak megfelelő, mindenáron való lakosságszám növeléssel szemben „újabb” tanok merültek fel, melyek inkább a „lakosság nemesítésére és kiművelésére” veszik az irányt. A népesedéspolitikai eszközök vonatkozásában azonban az új jelenségeket is az abszolút monarchia elavult népesedési eszközeivel véli alakítani. Úgy véli ugyanis, hogy policiális kormányfeladat az ily jelenségek ellenére is a népszaporodás akadályainak elhárítása, sőt különös körülmények között, — mint amilyenek a háborúk, járványok, népfogyatkozás, stb. — a népeségzsaporító eszközök használatára is szükség van. Koncessziót csak annyiban tesz az „új jelenségek” felé, hogy elismeri, hogy a túlnépesedés esete is előadhatja magát. Ennek problematikáját azonban *Konek* ekkor még nem ismeri, csupán hivatkozik egyes újabb írókra, köztük *Malthus*ra is, mint akiknek műveiben a túlnépesedés ellen a kivándorlás és a gyarmatosítás szerepel leghatályosabb ellenszer gyanánt. *Konek* e nézeteiből, akárcsak az idevonatkozó passzusokból kiderül tehát, hogy ezeket a gondolatokat csak másodkézből ismeri, és hogy azokat *Karvassy* 1845-ös, már említett művéből vette át, ez utóbbira való kifejezett hivatkozással.

Az állam szerkezete c. rész kiterjed az alkotmányra és a kormányzásra, mely alatt tarka összevisszaságban keverednek a hűbéri és polgári termelési formáknak megfelelő politikai és kormányzati rendszerek felsorolásai. Az államgazdasági rendszerek között *Konek* a hűbéri, a fiziokrata és a kereskedési, azaz merkantil államgazdasági rendszereket említi, viszont a szorosabb értelemben vett polgári szabadkereskedelmi gazdasági rendszert nem sorolja fel, bár művében másutt gyárakról is beszél. Kormányzati téren különben az államigazgatási ágak kettős felosztása mellett foglal állást, bár említi röviden a hármas felosztást is, mint amely „újabban” szokásos. A kettős felosztás *Szabó Imre* szerint az 1840-es évek államtudományi magyar irodalmát jellemzi,¹⁵ ez a felfogása *Konek*nek tehát erősen a kor hatása alatt áll.

Külön fel kell hívni mégis a figyelmet a törvényhozással, különösen az igazságügyi törvényhozással kapcsolatban említett nézeteire, ahol a polgári fejlődés eredményei ismét jelentkeznek. Itt a „büntetőtörvénykezésnek és a bűnvádi eljárásnak rendszeres előterjesztését”, azaz leírását *Konek* a kriminálstatistikával azonosítja. Az általa adott meghatározásból azonban kiderül, hogy *Konek* mégiscsak a polgári statisztikai értelemben vett büntetőjogi statisztikai kimutatásokra gondol, melyek a polgári büntetőjogi törvénykönyvek bevezetésével együtt mindenütt és így nálunk is elterjedtek már a polgári forradalom előtt, s ha módszerükben nem is, de céljukat és szolgálati szerepüket tekintve már a polgári fejlődés vívmányainak tekinthetők.

Konek erről a következőket írja: „Az e tekintetben készíteni szokott lajstromok közönségesen a bizonyos időszakban elkövetett bűntételek neveit, a bűnösök nevét, állását, korát, vallás és nemzetiségét, az e szakban folyamatba vett és eldöntött perek számát, a végrehajtott büntetéseket és kegyelmezéseket, stb. tartalmazza.” Jellemző módon azonban *Konek* itt sem a magyarországi fejlődésre, hanem Francia-, Angol és Németországra, valamint Ausztriára hivatkozik példa gyanánt.

Az állampénzügyeket *Konek* szintén teljesen a német kameralisták módorában tárgyalja, bár mindenesetre itt is tesz némi koncessziókat a polgári fejlődés vívmányai felé, mint amilyenek a költségvetési jog említése. Ezek a koncessziók is inkább csak azon forrásai hatásának tudhatók azonban be, melyek már átmenetet képeznek a német kameralizmusból a polgári közgazdaságtan felé, mint a hivatkozott *Justi*, *Rau*, és *Malchus*-féle munkák.

A hadügy ismertetése után tér rá *Konek* a „status” művelődése címén az anyagi és szellemi műveltségre. Az anyagi műveltség nála is a természet, műipar és kereskedelem címszavakra oszlik fel, és ezenbelül változtatás nélkül tovább él a fiziokratáktól átmentett tanítás, hogy a mezői gazdaság a közjólét fő forrása és a nemzeti vagyonosodás talpköve. Ez a gondolat visszaesésként néhol még *Smith* Ádámnál is megtalálható volt, ahogy *Marx* rámutatott¹⁶ és kritika nélküli ismétlése *Konek*nél azt mutatja, hogy a leíró statisztikának ekkor a közgazdaságtannal való kapcsolata még mindig csak névleges, — *Karvassy* említett művének megjelenése ellenére is.

Újdonság mindenesetre *Konek*nél, hogy a mezőgazdasági terület és művelés alatt álló terület elválasztásának szükségességét felismeri, továbbá, hogy az egyes művelési ágak szerinti kimutatást is szorgalmazza. A mezőgazdasági politika ismertetését is szükségesnek tartja és a földművelés akadályai kö-

¹⁵ *Szabó*, id. m., 169. o.

¹⁶ *Marx* K.: A tőke, Budapest, 1953., II. köt., 365. és köv. o.

zött a fizikai és erkölcsi okok mellett legnagyobb jelentőséget a politikai akadályoknak tulajdonít. Ezek között a döntő szerinte a jobbágyság, a gabona- és többi termékek kivételét nehezítő rendeletek, az adórendszer hibás szerkezete, — sok egyéb más probléma mellett, mint amilyenek a műiparnak a földművelés rovására tett túlságos kedvezés, vagy a mezői gazdák lenézése és túlságos műveletlensége, sok ünnepnap, gazdasági szerszámok megjavításának, új felfedezések megjutalmazásának, mintagazdaságok kifejlesztésének elmaradása, stb.

Konek itt tehát kora égető problémáit végeredményben a haladás szemzőgéből állítja be az objektivista látszat mögött. Érdekes megjegyezni, hogy az állattenyésztési statisztikával kapcsolatosan *Konek* méltatlankodva említi, hogy egyesek arra törekszenek, hogy szórászhasogató finomsággal még a pulykák, libák és galambok, stb. számát is „ki akarják tenni” a statisztikában, ami csak nevetségessé teheti a statisztikát. Erről csak annyiban lehet szó, amennyiben azok az illető ország főtermékét képezik és így a közboldogsággal összefüggnek, vagyis politikailag is „nevezetes” terméknek tekinthetők. Itt tehát ismét az ásatag leíró szempontok kerültek *Konek* művében előtérbe.

A tőkés gazdálkodás szempontjai viszont egész átütő módon jelentkeznek a bányászati statisztikával kapcsolatos fejtegetésekben. Itt ugyanis a bányajog professzor közelebbi ismeretekkel rendelkezik, utalva arra, hogy a termékek felsorolása mellett azt is ki kell mutatni, hogy milyen üzemek végzik a művelést, állami vagy magántársaságok, továbbá hogy hány munkáskezet foglalkoztatnak, mily „tőkepénz” fordítatik reá, mennyi annak a nyers és tiszta jövedelme. Fontos azt is tudni továbbá, hogy mely hatóságok és tisztviselők kezelik a bányaugyeket állami kezelés esetén s az üzletmenetből támadt pereket. A termelési rész végével megállapítja, hogy célszerű a bányaművelésnél kifejtett tőkés szempontokat az egész termeléssel kapcsolatban érvényesíteni.

A „műiparral” kapcsolatban mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy nemcsak a vagyonosság, de még a felvilágosodás és polgári szabadság sem fejlődhet ki oly szerencsésen a földműves országokban, mint a kézművesekkel vagy gyárakkal bővelkedő országokban. Az iparstatisztikának *Konek* elég jó foglalatát adja a következő részekben, ahol kitér nemcsak a termékek és iparágak kimutatására, de a munkáslétszámra, a nyersanyagok, gépek, a termékérték és az ipar által termelt értéknövekedés felmérésének kérdéseire is. Itt is az iparpolitika szempontjaival zárja le az idevágó fejtegetéseket, akárcsak a földművelés statisztikájánál. A „mechanika” fejlődésének külön is szentel néhány megjegyzést, kiemelve a textilipar és a fémipar idevágó hatalmas fejlődését, de itt megint visszaesik a leíró skolasztikába, midőn a gépipar kimutatására a növény, állat és ásványországból vett nyersanyagok szerinti kimutatást javasolja.

A kereskedelem nemzetgazdasági jelentőségét *Konek* helyesen fejti ki, a kereskedelmi statisztika szempontjait azonban inkább csak a külkereskedelemre nézve tudja megadni. Itt adja meg a közlekedés és hitelélet statisztikájának fő tagolását is, melyből különösen az utóbbi részletezése jó. A szellemi műveltséggel kapcsolatban kiemeli az ipariskolákat és az egyetemeket, melyek a „mesterségek elterjesztése” szempontjából különös jelentőségűek. A vallás és az állam viszonyáról, továbbá a keresztény vallásról kifejtett tanok részben *Rotteck* és *Arretin*, részben *Montesquieu* hatását tükrözik.

A külső diplomáciai viszonyokkal foglalkozó II. része *Konek* statisztikájának ismét meglehetősen szolgálissággal követi a leíró statisztikai mintát. Az államok politikai rangjával kapcsolatos részben megjegyzi ugyan, hogy ez az ismérv nem szerződési állapotot, vagy nyilvános egyetértéssel leszögezett állapotot, hanem „halkali tetteles elismerés által” kialakult állapotot jelent az államok négy rangosztálya szerint. Ehhez a részhez *Konek* fejtegetéseket csatol az államok politikai rangjának történelmi változékonyságáról és a hatalmi egyensúly elméletéről egykorú német szerzők alapján. E kérdésnél *Konek* maga is érzi, hogy az mennyire meghatározhatatlan, hogy adott esetben a belső államraisonnak mi felel meg külső vonatkozásban. Az általa felhozott példák sem világítják meg e kérdést közelebbről és mutatják, hogy a feudális skolasztikus formulákat milyen nehéz a polgári tudomány szemszögéből kitölteni tartalommal. A további idevágó rész, mely a diplomáciai összeköttetés kérdéseit, a követek rangosztályait, stb. ismerteti, tisztán leíró jellegű és természetesen nem polgári statisztikai természetű, hanem az „államleírás” körében mozog ismét.

A hatodik rész mint említettük, a „statisztika története és irodalma” címmel szerepel *Konek* művének rendszerében. Ezt azzal a fontos megállapítással kezdi, hogy nézete szerint a statisztika az újabb idők terméke, vagyis ebben *Schlözer* felfogását követi. Egyik jegyzetében arra is rámutat, hogy *Jurjevich* álláspontja szerinte téves, amidőn azt bizonyítja, hogy a rómaiak és más régi nemzetek már statisztikával bírtak. Megemlíti itt *Klotz* és az őt követő *Kolbay* felfogását is, akik a statisztikát a régi időkben mint mesterséget, a későbbiek során mint tantárgyat, majd saját korukban mint tudományt fogják fel. Szerinte az államcélok megvalósításának vizsgálata az alaperők segítségével semmiféle antik statisztikai munkának nem volt szempontja s így el kell vetni valóban azt a felfogást, hogy az antik időkben statisztikai tudományról lehetett volna szó. Ennek kapcsán hivatkozik *Aristoteles* munkáira, melyet a modern polgári tantörténet valóban a leíró statisztika ősei között említ. Sőt *Butte* által az aristotelési munkák elutasításaképpen felhozott *Mózes* 5. könyvével és *Herodotos* munkáival is ez a helyzet, amelyre *Konek* is hivatkozik. Itt tehát a leíró statisztika nem ismerte fel saját korai elődeit a polgári felfogás hatására.

A középkorral kapcsolatban *Konek* is híven felhossa a bizánci írókat és a bizánci hittérítők jelentéseit a későbbi nyugati feudális források mellett. A középkorhoz sorolja végül a korai kapitalista fejlődés nyomán felvirágzó *olasz városállamok követi jelentéseit* is, bár ezek a kialakuló tőkés kereskedelemmel voltak kapcsolatban s így a polgári statisztika egyik csirájának tekintendők már és nem a feudális statisztikával rokon fejlődésnek. A zavar *Koneknél* ezen a téren főleg abból áll elő, hogy itt az újkor elhatárolását mechanikusan értelmezi és így *Sansovino*t, *Venturát*, *Boterot* a korábbi olasz fejlődéstől elszakítva, ugyanakkor mint az újabb fejlődés előfutárait is felsorolja egyébként helyesen, de a tudományos tervszerűség, illetve rendszer hiányát róva mindenesetre nekik fel és emiatt őket a tudományhoz mégsem hajlandó számítani.

Érdemüknek tekinti viszont azt, hogy a németeket a statisztika tudományos voltának kivívására ösztönözték. A XVI. századi olaszoktól elkülönítve tárgyalja a XVII. századi *Ens*, *D'Avity*, *Laet* és *Elzevir*-féle munkákat és meglátja ezekben is azt, hogy a kereskedelem világcentrumainak eltolódása vitte

át ezt a fejlődést Olaszország területéről Hollandiába, *D'Avity* munkájának politikai aritmetikai vonásait azonban nem ismeri fel. Itt tér rá *Seckendorff* és *Conring* munkásságának ismertetésére, megjegyezve, hogy „statisztika-féle felolvasásokat” tartottak az egyetemen az államjog előadásával kapcsolatban és így elsőnek vetették fel a statisztikát mint „akadémiai tanulmányt”, — azaz tantárgyat. Működésükről azonban csak annyit jegyez meg, hogy a státus állapotját, az államcélokkal kapcsolatban szemlélték s ezért lehet őket már *Schlözer* nyomán mint a statisztika eszményeinek megközelítőit tekinteni.

Így tér rá *Konek* a XVIII. és XIX. századi szerzőkre, elsősorban a göttingai iskola két „csillagát” emelve ki. *Achenwall* szerinte a statisztika lényegét tudományosan meghatározta és a statisztika szó meghonosítását is ő eszközölte. *Schlözer* pedig nemcsak a statisztika elméletének kidolgozásával, de az általa indított „*Briefwechsel*” és „*Staatsanzeiger*” című tudományos lapok által is egész tárházát hozta össze a statisztikának, melyet addig államtitokként kezeltek, míg sajnos azokat a „francia lázongás” szülte helyzet következőben be nem tiltották.

Konek figyelmét nem kerüli el a XIX. századdal kapcsolatban, hogy a kormányok hivatalos lapok, statisztikai irodák s almanachok által maguk sietnek a statisztika művelését intenzívebbé tenni. Meglátja a statisztikai-egyletek és gyűjteménytárak jelentőségét is, de a döntő fejlődést továbbra is azoknak a német íróknak tulajdonítja, akik rendszerezték a statisztikai tudományt, olyannyira, hogy az most már „más tudományokkal méltán versenyezhet”. Az ehhez a részhez fűzött jegyzetekben *Konek* egy kalap alá veszi a különféle német magángyűjteményes folyóiratokat, — a *Büsching*, *Crome*, *Lüder*, stb. féleket — *Ballois* „*Annales de Statistique*”-jével, itt sem ismerve fel az utóbbinak hivatalos jellegét.

A tantörténeti, illetve szak-bibliográfiai toldalék általában sokkal részletesebb *Konek* művében mint a korábbi magyar szerzőknél és mutatja azt a komolyságot és alaposságot, amellyel *Konek* a leíró statisztikai tudomány e késői és elavult válfaját igyekezett valóban tudomány gyanánt művelni. Az idevágó első csoportban kézikönyveket és magánfolyóiratokat ismertet, túlnyomóan német és osztrák szerzők munkáit. A második rész az elméleti statisztikai munkák felsorolását tartalmazza a *Schlözer*-féle iskola bibliográfiájával, köztük a magyar *Jurjevich*, *Kolbay*, *Faber* és *Zima* munkáit. Ez utóbbit már korábban szigorúan kritizálta, rámutatva, hogy elméletnek műve csak annak címe alapján nevezhető. A harmadik részben sorolja fel a tabelláris és szótári munkákat, de ezek között csak két hivatalos gyűjtemény, az 1844-es dán „*Tafeln—Werk*”, és az 1846-ban megjelent osztrák „*Tafeln*” szerepelnek. Ez utóbbira a magyar statisztikai irodalommal kapcsolatban tér vissza.

A magyar statisztikai irodalom szűkös voltát *Konek* is szükségesnek látja mentegetni. Hivatkozik a török- és egyéb háborúk gyakoriságára, a *Mátyás*-féle Corvina-könyvtár elpusztulására és a magyar nyelv hosszas elmaradottságára. A régebbi szerzőket, *Oláh*, *Schödel*, *Szászky* és *Bél* munkáit sorra megemlíti, említi *Berzeviczyt* is, ami jó szemre vall, továbbá *Novotnyt* és *Horváth Mihályt*, majd utána nagy elismeréssel magát *Schwartnert*. *Némethet* és *Weresst* külön kiemeli a magyar nyelv mint tudományos nyelv használata miatt és ehhez kapcsolja *Fényes* művét is, bár nem logikusan. Ezt ugyanis azzal vezeti be, hogy miután a király a magyar nyelvet a statisztika számára is tanítási nyelvvül tűzte ki, így több magyar nyelvű statisztikai

munka is jelent meg, noha *Fényes* a közoktatással semminemű kapcsolatban nem állott.

Fényes első 6 kötetes és második 1842—43-as 3 kötetes statisztikája különben oly hazafiúi elragadtatást váltanak ki *Konekből*, hogy a „magyarok istenét” kéri, hogy más honfiak kísérleteit is hasonló siker koronázza. Az újabb magyar munkák között említi még *Michnay* művét és *Ramóczy* 3 kötetes „Álladalomtanát”, melyből az 1. füzet a statisztika elméletét tartalmazza. Ez *Konek* munkájával szinte egyidőben jelent meg, s ezért a jegyzékbe éppen csak hogy felvehette, mint írja.

A tantörténet e részéhez fűzött megjegyzésekben *Konek* annak a véleményének ad hangot, hogy a legjobb magyar írók többnyire csak történetírók voltak, — bár *Pray* és a többiek, s legújabban *Horváth Mihály* munkái „a statisztika terén sem minden érdek nélküliek”. Ebből világosan kiderül, hogy *Konek* nem nyilvánít érdemi véleményt a több évtizeden a pesti egyetemen statisztikai tankönyvként használt *Horváth*-féle műről. Itt tér ki végül az uralkodóház köteles dicséretére a „statisztika felvirágoztatása terén tanúsított atyai gondoskodásért”. Itt említi továbbá, hogy Németországot megelőzve lett hivatalos egyetemi tananyag a statisztika Ausztriában, stb. Ennek kapcsán idézi az „Allgemeine Zeitungot”, mely a „Tafeln” kiadását mint a nyilvánosság felé tett gesztust, mint a szabadabb politikai fejlődés első lépését üdvözli és mellesleg a munka alapos és átfogó voltát és annak szerkesztőjét, *Czörnig* udvari tanácsost is dicséri.

A statisztika hasznáról szóló függelék is a korábbi leíró parafrázisokból áll többnyire. Új benne a *Lüderrel* való polemizálás, akivel szemben *Konek* legfőbb érve az, miszerint a statisztika hasznát az bizonyítja, hogy *mindig szükséges az, hogy a polgári társadalom önmagát megismerje*. A többi tudományok számára hozott ún. objektív haszon mellett azonban főleg a tisztviselők, törvényhozók és egyes polgárok számára hozott szubjektív haszonnal foglalkozik, akárcsak elődei. Itt nemcsak az államcélok megvalósításában való részvételt és a más államok példáján való okulást, de a *korszellemmel való hűladást* emeli ki a legjobban, mint amely a magyar nép számára nélkülözhetetlen azért is, mert a politizálás annak második természetévé vált. Ez figyelemre méltó új szempont viszont, melyet *Konek* vet fel először.

III.

Konek statisztikai elméleti művének II. része, mely 1855-ben jelent meg, vagyis mindössze nyolc évvel az I. rész után, statisztikailag világképének olyan döntő változásáról tanúskodik, melyben jól tükröződik a polgári statisztika kialakulásának és egységesedésének egész folyamata.

Az 1855-ös műből, mely a „statisztikának legújabb állását kívánja bemutatni közigazgatási, tudományos és irodalmi tekintetben”, a döntő rész az első, a közigazgatási fejlődés megragadása. Ez egyben a statisztikai gyakorlat hatásának átfogó voltáról tanúskodik, valamint arról is, hogy a fejlődés hatására a statisztika egy új ága, a közigazgatási statisztika fejlődött ki, mely a szélesebb értelemben vett statisztikai gyakorlat helyét ebben az időben már egyre inkább elfoglalta.

Mutatja a koncepció megváltozását az is, hogy *Konek* a II. rész mottóját *Moreau de Jonnés* statisztikai kézikönyvéből veszi, kiragadva azt a részt, melyben az idézett szerző a statisztika hasznát és legfontosabb fejlődési vonalát az állami statisztikai adminisztráció megszervezésében és jelentőségének fokozásában látja.¹ *Konek* ebből a gondolatból indul ki és rámutat, „hogyan biztos adatok nélkül sem a népességrendészet és a közéletelmélet kapcsolata, sem a közegészségügy és a »szegényügy«, sem a népgazdasági és fináncpolitika, sem a közjólétre befolyással bíró egyéb körülmények, mint amilyen a lakhely, életmód, kereset, nem tárhatók fel.” Ezek feltárását annál fontosabbnak tartja, mert”... „igen el van ismerve a mai időkben, hogy a társadalmi életnek nem egyedül rohamok okozta változásai, nemcsak a világrendítő tünetmenyek, hanem a társas életnek a fejlődés csendes folyamában lassanként nyilatkozó átalakulásai is készítetik az államférfit a fennforgó viszonyok folytonos statisztikai vizsgálódások általi nyilvántartására”.² Ez vezetett szerinte a gyakorlati statisztika egy új ágának, a hivatalos vagy közigazgatási statisztikának kialakulására, amelyről megállapítja, hogy „...nem tudományos fejtegetésekben, nem az adatoknak a tudományszabta alak szerinti összefűzésében és rendszeresítésében, hanem maguknak a statisztikai adatoknak nyomozásában, gyűjtésében és közlésében áll lényük és valójuk;...”³ vagyis az, hogy a korábbi magánszemélyek vagy egyesületek által végzett tevékenységgel szemben közvetlenül állami feladatnak tekinti a statisztikai adatgyűjtést.

Konek ebben a II. részben is fenntartja a művében korábban követett azt a módszert, hogy a tankönyvbe szánt ismereteket a főszövegben adja és személyes véleményét a magyarázó jegyzetekben közli. Ennek a módszernek még volt a régi skolasztikus leíró statisztikában némi értelme, — ahol a változatlanul fenntartott nézetekkel szemben a ritkán előforduló egyéni álláspontok ebben a formában jelentkezhettek a legcélszerűbben —, de itt már fenntartásának nincs tulajdonképpeni értelme. A jegyzetben a fentebbi részhöz *Konek* azt a megjegyzést fűzi, hogy a statisztika diadalát mi sem bizonyítja jobban, minthogy az *államtitkok régi tradícióját* a nem alkotmányos, abszolút kormányzású országokban is *fel kellett adni* és a statisztika közhasznát el kellett ismerni. A legjellemzőbb példa gyanánt a pápai államra hivatkozik.

A kormányok feladata a saját közegek általi adatgyűjtés, illetve adatfelvétel, aszerint, hogy a közigazgatás melléktermékeként előállított adatról, vagy kifejezetten statisztikai célból begyűjtött új adatról van-e szó. Az adatgyűjtésekhez, azok összeállításához és közléséhez — mint alapvető hármass feladat megvalósításához — nélkülözhetetlen szerinte a nyilvánosság, a szabadság és a lojalitás, vagyis a közvélemény támogatása. Ezt a gondolatot egy *Fallatitól* vett idézettel is alátámasztja, mondván, hogy a statisztikai tevékenység azokon a területeken a legélénkebb, amelyek önmagukat kormányozzák, vagyis a gazdálkodás területén. Rámutat a jegyzetben arra a problémára is, hogy az első, 1853-as brüsszeli nemzetközi statisztikai kongresszus után úgy felburjánzott a hivatalos statisztikai tevékenység, hogy most már a statisztikai adatok áradata túl gazdag és ezek átfogása problémaként je-

¹ *Konek*: Elméleti fejtegetések a statistika terén, id. kiad., II. rész, 1. o.

² Uo., 4. o.

³ Uo., 5. o.

lentkezik. A megoldást azonban, mely az adatok részben hivatalos, részben tudományos feldolgozásából áll, — *Konek* nem veti fel.

Az ezután következő fejtegetésekben *Konek* a hivatalos és magánstatisztika kérdéseivel foglalkozik, részletekbemenően. Elsőnek a hivatalos statisztika közegeit említi meg, melyek statisztikai adatok gyűjtésével, illetve felvételével, összeállításával és közlésével kell, hogy foglalkozzanak. A hivatalos közegek háromfélék: nem statisztikai rendeltetésű államigazgatási hatóságok, kifejezett statisztikai hatóságok és ankétok lefolytatása céljából kiküldött különleges bizottságok. Mindezeknek hathatós segítséget nyújthatnak a magánstatisztikai egyletek. A közegek részletezése között elsőnek a követéseket és konzultácusokat említi és különösen az utóbbiak statisztikai feladatait kívánja növelni az angol kereskedelmi statisztika mintájára. Ez összefügg az osztrák birodalom akkori fejlődésével, ahol éppen az 1850-es évektől kezdve rendezték a külszolgálati képzés kérdéseit, erős figyelemmel a statisztikai műveltségre. A statisztikai fejlődés azonban a későbbiek folyamán a polgári államokban ezt a közeget a hivatalos statisztikai szolgálatnak egyre inkább visszafejlesztette, abban a mértékben, ahogy az egyes államok hivatalos statisztikai szolgálatainak tevékenysége egyre átfogóbb eredményeket produkált és ahogy a statisztika nemzetközi művelése is egyre nagyobb eredményeket hozott. A külszolgálat ma már elsődleges statisztikai jellegű munkát alig végez.

A nem statisztikai hatóságok statisztikai munkássága a hivatalos statisztika kifejlődésével különféle problémákat támasztott az államigazgatási vonalon, melyeknek *Konek* jó áttekintését adja *Fallatira* való hivatkozással. Amellett az elv mellett tör lándzsát, hogy az így keletkező munkatöbblet elvégzése csak abban az esetben kötelesség, ha hivatali főtevékenységhez kapcsolódó statisztikai jellegű munkáról van szó. Egyébként külön jutalmat és ösztönzéseket lát szükségesnek. Egy másik ezzel kapcsolatos probléma az, hogy kormányfeladat most már arról is gondoskodni, hogy ezek az elsősorban nem statisztikai, hanem egyéb igazgatási feladatokat végző tisztviselők a kellő statisztikai ismereteket megszerezzék. Egy további probléma az adatgyűjtés módja, melyre nézve az utazásokat és — kellő tapintatos formában — a személyes kikérdezés módszerét ajánlja. Jól látja u. i. azt a veszedelemet, hogy „... a nép néha a legártatlanabb adatok gyűjtésében is új terhek felrovására célzó ellenséges intézkedést vél rejtegetni...”,⁴ nem pedig a kormány gondoskodásának megnyilvánulását.

Az adatgyűjtés körének terjedelmét úgy kell szerinte megszabni, hogy egyrészt a hatályos jogszabályok sikeres végrehajtását le lehessen mérni, másrészt az új jogszabályok születésének előkészítését is szolgálni lehessen általuk, sőt hogy azok új politikai teóriák kifejlődéséhez is utat mutassanak. Az adatok rendezése és feldolgozása viszont először azt a problémát veti fel, hogy egységes kérdőívminták szerint kell eljárni a szempontok egyöntetűsége érdekében, valamint az alsófokú tisztviselők tehermentesítésére való figyelemmel, akiktől ezen a téren sem kellő szaktudást, sem kellő tapintatot nem lehet feltételezni.

A lélektelen gépies jellegű feldolgozás és gépies összehasonlítások elkerülése érdekében ugyancsak szükségesnek tartja, hogy ez a munka se az alsófokú tisztviselőkre bízassék, mert itt már felismeri *Konek* azt, hogy ez tudományos feladat, melyet tudományos képzettséggel kell elvégezni. Erre a

⁴ Uo., 14. o.

célra legalábbis egy tudományos előadóra van szükség a középfokú kormányhatóságoknál, — ahogy *Jonnès* a prefektúrákkal kapcsolatban a francia statisztikai közigazgatás problémáit elemezve megállapította. Ide kapcsolódnak *Konek*nek a jegyzetben tett azon megállapításai is, hogy az osztrák birodalom magyar szabadságharc utáni államszervezete erről a kérdésről nem gondoskodott, és ide kapcsolódik személyes javaslata a hiány pótlása céljából is.

Az 1849. és 1850. évi, egyes koronaországokra vonatkozó államigazgatási szervezési szabályok ugyanis még hivatalos kötelességnek deklarálták a statisztikai adatok gyűjtését és feldolgozását a közigazgatási hatóságok részéről, de már az 1852. IX. 11-i és 1863. I. 10-i legfelsőbb elhatározásokból, melyek e kérdések generális szabályozását tartalmazzák az egész birodalomra nézve, ez a probléma kimaradt. *Konek* javasolja ezért a kérdésnek magyar viszonylatban való olyan megoldását, hogy a járási és megyei szervektől begyűlt adatok feldolgozására az öt helytartótanácsi kerületben egy-egy külön állást létesítsenek egy számvevőseni tisztviselő részére, aki mellé a tudományos feldolgozás szempontjainak érvényesítése érdekében a statisztikus professzort kell a jogakadémiákról kirendelni. Így nemcsak a közigazgatás járna jól, de a szóban forgó professzor is, „... Hiszen általánosan elismert elv, hogy a teóriát és a tudományt közelebbi érintkezésbe kell hozni a gyakorlattal, az élettel, hogy az egyik a másikat termékenyítse, gyámolítsa, hogy sem a gyakorlat tudományos irány nélkül ne tévelyegjen, sem a merő teória élet nélküli terméketlen szemlélődéssé ne fajuljon; a statisztika pedig éppen a szociális élet köreiből meríti tartalmát, így tehát a tanár ... nem megvetendő segínyt nyújthatna ... s főleg a kéthavi szünidő alatt tudományát nem kis mértékben öregbíthetné.”⁵

Meg kell állapítani, hogy ezek a problémák, amelyeket *Konek* itt külföldi forrásaira támaszkodva felvet, minden fajta köz- és államigazgatási rendszer problémái ma is, ha mindjárt megoldásuk fejlettebb formák között történik is. Az általa felvetett javaslat e probléma megoldása szempontjából saját korát tekintve nemcsak a szakszerűség kívánalmainak tett volna eleget, de a különben teljesen elnyomó osztrák közigazgatás szempontjainak bizonyos nemzeti szellemben való enyhítését is lehetővé tette volna, ha a jogakadémiai tanárok kellő tapintattal és kellő nemzeti öntudattal jártak volna el. A konkrét javaslat tehát egy bizonyos fokig olyan közigazgatási reformeszmének is tekintendő, mely a kor nehéz viszonyai között a haladás vonalába esik.

E kérdések kifejtése után tér rá *Konek* a szoros értelemben vett statisztikai hivatalok általános ismertetésére, ugyancsak *Fallati* gondolatait követve. Az általános ismertetést az egyes országok statisztikai hivatalainak részletes ismertetése zárja le.

A statisztikai hivatalok felépítését *Konek* az akkori közigazgatás háromfokú felépítésének mintájára javasolja megszervezni *Moreau de Jonnès* elképzelései nyomán. Külön statisztikai szervet, mint láttuk, az első fokon nem tart szükségesnek, tehát az elsőfokú statisztikai szerv tulajdonképpen a másodfokú közigazgatási hatóságoknál válna csak először szükségessé. Ez a szerv egy-egy statisztikai előadóból állna, mint a statisztikai igazgatás első foka. A második fok az egyes minisztériumok mellé rendelt statisztikai „irodák-

⁵ Uo., 17. és köv. o.

ból" állana, a harmadik fok pedig az ezek felett álló „fő, egyetemes vagy központi statisztikai hatóság” lenne. Ennek feladata ugyanis hármas: 1. az egyes minisztériumi adatok, továbbá az egész országot érintő átfogó adatok feldolgozása, 2. a törvényhozást vagy az államigazgatást közvetlenül nem érintő statisztikai anyagnak a „gyakorlati tudomány” érdekében történő kiaknázása, s végül 3. a hivatalos statisztikai felvételek egységes felvételi mintáinak kidolgozása és ezek kapcsán az országos szempontok érvényesítése.

Mint *Konek* részletesen fejtegeti, az állami statisztikai munka ilyen megszervezése nemcsak a nagyobb szakszerűséget biztosítja, de ökonomikus is — vagyis itt ösztönösen említi a polgári államok államigazgatási reformjának a napóleoni adminisztráció által felvetett fő szempontját. A szempontok egységesítését a statisztikai felvétel és feldolgozás során *Konek* nemzetközi viszonylatban is szükségesnek tartja, de az általa itt felhozott példa annyiban nem helytálló, hogy a német államok statisztikai szolgálatának egységesítési kísérlete, úgy, ahogy az a frankfurti birodalmi gyűlésen felmerült, az osztrák birodalomra is kiterjedt volna, de ez inkább a német nemzeti egység kialakításával, mint a valódi értelemben vett polgári statisztikai szolgálat kifejlesztésével volt szoros kapcsolatban. Az idetartozó jegyzetekben *Konek* kiemeli még a statisztikai hivatalok személyzetével kapcsolatos követelményeket, — ugyancsak *Fallati* nyomán, melyek között az elméleti felkészültség mellett a gyakorlatit, az alsóbbfokú statisztikai szolgálatban eltöltött hosszabb időt, továbbá a hivatal vezetőjének minden más államigazgatási funkciótól való mentesítését és a topográfiai felvételhez értő személyzet szükségességét hangsúlyozza ki. Ez utóbbiból látszik, hogy túlnyomóan német forrásai hatására nem kizárólagosan statisztikai, hanem inkább topográfiai-statisztikai hivatal kialakítása lebeg szemei előtt a statisztikai személyzettel foglalkozó részben.

Az „egyes európai államokban már fennálló statisztikai hivatalok szerkezetének” leírását *Konek* nem Franciaországgal kezdi a történeti fejlődésnek megfelelően, hanem Belgiummal, miután ez utóbbinak statisztikai hivatala „... eddigelé valamennyi európai statusok között legszerencsésebben közelít meg a statisztikai hivatalok helyes szerkezetének általunk felállított eszményét...”⁶ — annak ellenére, hogy mint a jegyzetben megjegyzi, *Jonnès*-nak „ez a hivatal nem a legsikerültebbnek tetszik”. *Konek* ennek fejlődését úgy exponálja, hogy először említi az 1831-ben a belügyminisztérium mellett felállított belga központi statisztikai hivatalt, majd utal arra, hogy annak különben becses közleményei „minden összefüggés és összhangzás nélkül maradtak.” E hiány pótlására hozatott létre a „központi véleményező és vezénylő testület” 1841-ben, melynek legfőbb feladatai között a statisztikai munkaterv kidolgozását, a felvételi minták egységesítését, a kettős felvételek elkerülését, a publikációk szakmai felügyeletét és általában az egység és a tökéletesség szempontjából végzett általános szakmai felügyeletet említi. Ismerteti e bizottság szervezetét is, megemlítván, hogy elnöke *Quetelet*, a statisztikai tudomány „díszje”. A bizottság feladataitól elhatárolja azokat, melyek a központi statisztikai hivatalra tartoznak és a jegyzetekben még kiemeli azt is, hogy a kettő együttes működése által fejlődhetett csak ki az a „Statistique générale de la Belgique” az 1841—50-es években, amely a népesség, továbbá a mezőgazdaság és ipar állását oly tökéletességgel öleli fel, hogy belőlük *Ritternek*,

⁶ Uo., 22. és 25. o.

a neves geografusnak véleménye szerint „... azok a törvények is megismerhetők, melyek a statisztikai jelenségeket kormányozzák és a statisztikát a közjó szolgálata szempontjából az egzakt tudományok rangjára emelik.”⁷ Ez az expozíció utal tehát *Quetelet* szerepére, noha nem a maga teljességében, míg *Smits* szerepének kiemelését teljesen mellőzi, noha ez utóbbi is kiemelkedő szerepet vitt a mintaszerű belga hivatalos statisztikai szolgálat kialakításában.

Konek forrásai természetesen nem voltak annyira részletesek és bőkek, hogy a belga hivatal kérdésében teljesen tisztán láthatott volna. Azt a megállapítást azonban, hogy az 1841 előtti hivatal publikációiban egy bizonyos merev rendszer érvényesült, *Quetelet* egy idevágó megjegyzése is megerősíti. Az „általános statisztikát” egyébként már 1836–41 között is kiadták *Smits* vezetése alatt, annak rendszerét azonban csak a statisztikai bizottság működése és főleg *Quetelet* elnöki tevékenysége folytán emelték arra a magas színvonalra, mely a *Konek* által is idézett dicséretet kiváltotta. 1841-től *Smits* helyét *Heuschling* foglalta el különben és ennek a változásnak is szerepe volt a munka színvonalának további emelésében.⁸ *Konek* nem említi művében, hogy a hivatal publikációi között az 1846-os mintaszerű népszámlálási közlemények is szerepeltek és magáról erről a népszámlálásról sem emlékezik meg, holott ennek a magyar viszonyok szempontjából is nagy jelentősége lehetett volna.

A belga statisztikai hivatal után, melynek élenjáró voltát nehéz lett volna *Konek* korában elvitatni, a belga hivatalos statisztikai szolgálat és a belga polgári statisztikai tudomány ragyogó szereplése miatt az első, 1853-as nemzetközi statisztikai kongresszuson, *Konek* másodiknak rögtön az osztrák hivatalos statisztikai szolgálat fejlődését ismerteti. Ebben, valamint annak kincstári jellegű dicsőítésében némileg segítségére volt az a körülmény is, hogy éppen az említett világkongresszuson az osztrák statisztikai szolgálat nemzetközi elismerést is aratott mindenre kiterjedő és pontos felvételi rendszerével és lelkiismeretes bürokratikus apparátusának munkájával.

Konek ezt az ismertetést azzal kezdi, hogy az osztrák birodalmi statisztikai hivatal alapításának gondolata 1810 körül megpendítettett már, de csak 1829-ben nyerte el létét és csak 1841-ben tulajdonképpeni szerkezetét. E megállapításainak pontosságához nem fér kétség, mert az osztrák hivatalos statisztikai szolgálat félhivatalosnak tekinthető története is erre az időre teszi a gondolat első felmerülését. Ez időben még a pénzügyminisztérium keretében gondoltak statisztikai hivatal felállítására az *O'Donnel*, *Baldacci* és *Koháry* között lefolyt tárgyalások során. Ebből a napóleoni háború kitörése miatt nem lett semmi és csak a bécsi kongresszus után merült fel újra a gondolat az említett forrás szerint.⁹ Érdekes megemlíteni, hogy az osztrák források szerint a magánstatisztikusok tevékenységének is nagy szerepe volt a gondolat felmerülésében, köztük a magyar *Schwartner*nek is. 1819-ben rendelet látott Ausztriában napvilágot, mely egy topográfiai statisztikai hivatal felállítását rendelte el, de ezt csakhamar visszavonták különböző nehézségek

⁷ Uo., 25. o.

⁸ Vö. A. *Julin*: The History and Development of Statistics in Belgium, The History of Statistics, Edited by John Koren, New York, 1918., 128. és köv. o.

⁹ R. *Meyer*: The History and Development of Government Statistics in Austria, Hist. of Statistics, id. kiad. 86. o.

miatt. Erről Konek nem tesz említést, csupán az 1829-es statisztikai hivatalt említi, amely tulajdonképpen a főszámolóigazgatóság („Rechnungskontrollbehörde”) alelnökének vezetése alatt jött létre Metzburg báró személyében. A „Tabellen-Anstalt” és a főszámoló hivatal együttesen állították össze azokat a táblákat, amelyekről már volt szó, és amelyek egészen 1865-ig az osztrák hivatalos statisztika anyagát alkották.

Konek helyesen számol be az 1841-es változásról, amidőn Kübeck szorgalmazására a „K. k. Direction der administrativen Statistik” felállított, majd ennek vezetője a kitűnő Czörnig lett. Konek említi azt is, hogy a „Táblák” titkosak voltak eleinte, de részben 1843-ban, majd 1846-ban a titkosság is megszűnt, valamint azt is, hogy 1848 végével a hivatal a kereskedelmi miniszter felügyelete alá került, — nyilván angol hatásra. Konek részletesen és helyesen ismerteti a hivatal tevékenységét, kettős funkcióját az e hivatal által gyűjtött adatok felvétele és feldolgozása, továbbá a közigazgatás egyéb ágai által kitermelt adatok feldolgozása és kontrollálása terén. Ismerteti kimerítően annak kiadványait, nemcsak a „Tafeln”-t, hanem a „Mitteilungen”-t is, és egyéb vele kapcsolatos félig statisztikai jellegű kiadványokat, mint az „Ausztriai kereskedelmi minisztérium Verordnungsblatt”-ja, de érdekes módon arról nem szól, hogy már 1830-ban Metzburg is akart egy statisztikai kézikönyvet kiadni, amelyet végre Czörnig meg is jelentetett.

A statisztikai hivatal ezen tudományos mellékterméke úgy látszik elkerülte Konek figyelmét, ami annál feltűnőbb, mert külön megemlíti, hogy a hivatalos kiadványokat igen olcsó áron hozza a kormány forgalomba és a főtanintézeteknek, így a Pesti Egyetemi Könyvtárnak is készséggel megküldte, hogy azokat a statisztikai tanulmányok céljaira is minél gyümölcsözőbben lehessen használni. Ezt az alkalmat ragadta meg különben Konek a kötelező kormánydicsőítésre a jegyzetekben. Másik idevágó jegyzete a kereskedelmi miniszter köriratából idéz, aki a statisztikai és egyéb közigazgatási ágak szoros kapcsolatáról adott ki igen helyes felfogású köriratot mind kollégáihoz, mind az alsóbbfokú hatóságokhoz. Nem említi végül Konek azt sem, hogy Czörnig átfogó becslési rendszert dolgozott ki arra nézve, hogy a birodalom területéről rendelkezésre álló nagyszámú magánstatisztikai adattömeget hogyan kell értékelni és felhasználni a hivatalos statisztikai hézagok pótlására, vagy ellenőrzésére. Ennek magyar viszonylatban ugyancsak nagy jelentősége lett volna, de Konek úgy látszik inkább a hivatal létesítését látta fontosabbnak itt kihangsúlyozni.

Az osztrák fejlődésre vonatkozóan Konek egyetlen forrást ad meg, mégpedig magyar forrást, Récsi Emil „Közigazgatási törvénytudomány” c. művét említi évszám nélkül. A hivatalos statisztikai szolgálatok kialakulásának előzményeit Konek az angliai statisztikai hivatal problémáival folytatta és három tényezőben látja annak fejlettségét fennforogni: az angol nép kereskedői természetében, mely kalkulatív gondolkodásra hajlik, a sajtószabadságban, mely a különböző társulatokat és egyesületeket dolgaik állása felől jelentések közzétételére kényszeríti és a parlamenti gyakorlatban, mely új törvények előkészítése céljából és az államapparátus ellenőrzése céljából is, bizottságok útján bő számanyagon alapuló jelentéseket szokott közzétenni és megvitatni. Érdekes, hogy sem a politikai aritmetikusokra való közvetlen utalás nem szerepel itt Koneknél, sem az ipari forradalomra nem céloz semmilyen formában, pedig az angol félhivatalos statisztika történetírója ez utóbbiban

és a francia 1800-as hivatal együttes hatásában látja azt a fő mozgatóerőt, mely a hivatalos statisztika kialakulását Angliában előkészítette.¹⁰

A közvetlen okot *Konek* helyesen és ez utóbbival egyezően adja elő, az anyag bőségére és annak rendezési szükségleteire utalva. A „Board of Trade” mellett felállított „Statistical Department” létesítési idejét *Konek* egyes európai forrásoknak megfelelően 1829-ben jelöli meg, míg az angol források azt 1832-ben jelölik többnyire meg. Ugyanígy eltérés van a népességi statisztika hivatalos ágának kialakulására nézve is *Konek* adataiban annyiban, hogy a „General Registrar Office” felállítási idejét a belügyminisztérium kereteiben 1836-ban adja meg az angol források szerinti 1837-el szemben, melynek olyan szerves összekapcsolása azonban a szegénnytörvénnyel („The Poor Laws”), amelyre *Konek* célzó, nem felel meg a tényeknek. A szegénnytörvény ugyanis korábbi keletű (1834) és statisztikai vonatkozásait csak 1848-ban rendezték.

*Konek*nek a lényegét érintő megjegyzései mindenesetre mind megállják a helyüket. Az a megjegyzése, hogy a központosítás ellenére kevés ország létezik, melyről annyi hivatalos adat kerülne szőnyegre, mint Angliáról, megfelelt a tényeknek és *Marx* is hasonló konklúziókra jutott „A tőke” I. kötetében.¹¹ A magánstatisztikai tevékenység hatalmas bőségét is helyesen értékeli *Konek*, valamint a hivatalos statisztika egyes képviselőinek remekműveit is, mint pl. *Porter*ét, anélkül mindenesetre, hogy ez utóbbit közelebbről fejtegetné. Nagyon érdekes a jegyzetben szereplő az a megjegyzése, hogy a hivatalos adatok bősége Angliában nemcsak a kiváló és becses statisztikai munkáknak köszönhető, mint amilyenek *Porter* és *McCulloch* munkái, hanem annak is, hogy a nemzetgazdaságtan sehol nem áll a fejlődésnek azon a fokán, mint ott. Az általa felsorolt közgazdászok között *Steuart*, *Smith*, *Ricardo*, *Malthus*, *Mill* és ismét *McCulloch* nevei szerepelnek. *Konek* ebben a részben tehát helyesen méri le a statisztika és közgazdasági elmélet nagy alakító hatását az angol hivatalos statisztikára, anélkül, hogy ekkor még mélyebb kapcsolatot keresne a két új tudomány és a gyakorlat között, ahogy ezt élete későbbi szakaszában tette.

A fontosabb külföldi állami statisztikai szolgálatok közül a francia hivatalos statisztika szervezetének ismertetését *Konek* elég sommásan intézi el, különösen annak előtörténetét. Ezzel kapcsolatban csak annyit említ, hogy már XIV. *Lajos* idejében megjelentek annak első csirái, midőn a „Dépôt de la Guerre” nevű hadiarchivumot felállították, továbbá midőn az első hivatalos államzsebkönyv, az „ALMANACH ROYAL” létrejött. Ez a nyom teljesen hamis, mert a hadiarchivum felállítása, vagyis a topográfiai vonal a francia hivatalos statisztikai szolgálat felállításában nem játszott semmiféle szerepet, éppen úgy, mint az első genealógiai almanach kiadása sem.

*Konek*et itt az tévesztette elsősorban meg, hogy a német leíró statisztika mintájára keresi a leíró statisztika nyomait Franciaországban is és így a topográfiai hivatal vélt ősen és a „Góthai Almanach” megfelelőjén kívül mást nem is talál. Pár szóval említi ugyan a népesedési, vám- és kereskedelmi lajstromok szerkesztését is, mint amelyekre később több gond fordított, de ebből a semmitmondó megjegyzésből is nyilvánvaló, hogy a hivatalos statisztikai szolgálat nagymúltú előtörténetéről francia viszonylatban nem állót-

¹⁰ A. Bain: The History and Development of Statistics in Great Britain and Ireland, uo., id. kiad., 368. o.

¹¹ Marx K.: A tőke, I. kötet, id. kiad., 256. o. 45. lábjegyzet.

tak rendelkezésre megfelelő források. Valóban, az idézett források a későbbi hivatalos szolgálat dokumentációjára és a legfrissebb szervezeti kérdésekre vonatkoznak a *Konek*-féle II. részben.¹² Helyesen állapítja meg viszont azt, hogy *Napoleon* konzulságának éveiben a francia hivatalos statisztikai szolgálat volt az első a maga nemében egész Európában, bár az alapítási évét szintén nem említi, ami az előzők fényében annál fontosabb lett volna. Ezután csupán annyit közöl, hogy e hivatal 1806-ban tért rá a „Statistique Générale de la France” összeállítására, de a hivatal rövid lét után nyom nélkül elenyézik és csak 1833-ban állítják fel, most már az angol mintára. Itt sem említi tehát *Konek* az 1812-es évet, mely a központi statisztikai szolgálat megszüntetésének éve volt, sőt megállapításai annyiban még félreértésre is alkalmat adnak, hogy a minisztériumok keretében folyó részort statisztikai munkálatokat is csak kifejezetten *Lajos Fülöp* uralkodásához kapcsolja, holott ezek 1812 után is megszakítás nélkül folytak.

Konek az 1833-ban újra megalakult francia statisztikai hivatal munkásságával kapcsolatban az említett forrásra támaszkodva helyesen sorolja fel a fontosabb publikációkat és ugyancsak hibátlanul ismerteti azt a nemsikerült reformot, mely az egyes départementokban a laikus elemek bevonásával létesített statisztikai bizottságokkal és a rendes közigazgatás tisztviselőivel karöltve kívánta a területi statisztikai igazgatás bonyolult kérdéseit megoldani. Ennyiben tehát az a megjegyzés sem valami helyénvaló, hogy a mostani fejedelem, ti. *III. Napoleon* hivatva látszik lenni nagybátyja mulasztásait mindenben helyreütni a közigazgatási statisztika felkarolásával.

Konek tehát — főleg megfelelő források híján — éppen a hivatalos statisztikai szolgálat kifejlődése szempontjából annyira fontos francia előzményeket nem ismerte és teljesen hamisan, a német analógiára kereste az állami statisztika fejlődését Franciaországban. Nem ismerte fel azt a kölcsönhatást sem, mely a francia és angol szolgálat fejlődése között fennállott, amidőn a kapitalista fejlődés, elsősorban az iparosodás hatása alatt utánozza le *Thiers* az angol kereskedelmi minisztérium hivatalos statisztikai szolgálatát. Azt sem méltányolta, hogy e két hivatalos szolgálat fejlődéséből, sőt sok esetben már azok előzményeiből merítette maga *Quetelet* is azokat az elgondolásokat, melyeket a belga, *Konek* által élenjárónak és mintaszerűnek tartott belga hivatalos statisztikai szolgálat kialakításánál megvalósított.

Ezekután a fontosabb európai államok után ismerteti *Konek* a hivatalos statisztika kifejlődését Porosz-, Orosz és Svédországban, Dániában és Norvégiában, Németalföldön, az olasz államokban, Spanyolországban és Portugáliában, Svájcban, valamint az Ausztrián és Poroszbirodalmon kívüli német államokban. Ezek az idevágó fejtegetések sokkal gyéresebb adatokat tartalmaznak, mint az előzőkben, de többnyire helyesen ismertetik az e téren lefolyt fejlődést és különösen azt emelik ki, hogy mely német államok hivatalai adnak már ki statisztikai évkönyveket. Ezen a téren mint ismeretes még a kisebb német államok statisztikai szolgálatai is megelőzték pl. a francia hivatalos statisztikai szolgálatot, ahol csak 1878-ban került sor statisztikai évkönyv kiadására.¹³

¹² *Heuschling*: Bibliographie historique de la statistique en France, Bruxelles, 1851. — és *Barbier*: Organisation et travaux des commissions cantonales de statistique, Poitiers, 1853.

¹³ *Vö. F. Faure*: The Development and Progress of Statistics in France, History of Statistics, id. kiad., 293. o.

A fenti államok hivatalos statisztikai szolgálatainak ismertetése közül az alábbiakban az oroszországi állami statisztika kialakulására vonatkozó ex-
pozíciót ragadjuk még ki *Konek* művéből az itt kifejtett figyelemre méltó meg-
állapításokra való tekintettel.

Konek az orosz fejlődéssel kapcsolatban meglátta ugyanis azt, hogy bár a hivatalos statisztika kifejlődése a polgáriasodás mellékterméke, mégis Orosz-
ország kivétel ebből a szempontból, mert *I. Péter* és *II. Katalin* idevágó fára-
dozásai folytán az „Orosz birodalom népesedési viszonyai felől régebbi adatok
léteznek, mint sok más magasabb műveltséggel dicsekedő európai statusban,
... akkor is, ha ez a nagy elzárkózottság miatt külföldön kevésbé ismeretes”.¹⁴
Az 1802-es, 1810-es és 1817-es években létesült különféle orosz hivatalos
statisztikai szervekkel azonban *Konek* nem foglalkozik, csak az „1839-es” bel-
ügyminisztériumi statisztikai osztállyal, melyről azt állapítja meg, hogy az „a
központi statisztikai hivatal szerepét látszik vinni”. Ez az osztály azonban
1834-ben létesült és 1852-ig állott fenn változatlan alakban. Ez idő alatt in-
kább csak a szekundér adatok gyűjtése és ezekből táblázatok összeállítása
folyt, valamint némi kartografiai munka.¹⁵ Minderről azonban *Konek* mit sem
közöl, közelebből meg nem nevezett forrásai alapján. Az odesszai külön sta-
tisztikai hivatal, mely a délorosz terület feletti fennhatósággal rendelkezett,
valamint az 1845-ös alapítású Szentpétervári Földtani Társulat statisztikai
tevékenységével és annak közleményeivel foglalkozik csupán. A hivatalos orosz
statisztikai szolgálat 1852-es átszervezéséről nem számol be, holott ebből
fejlődött ki a tulajdonképpeni polgári értelemben vett orosz statisztikai hiva-
talszolgálat az ezt követő esztendőök tapasztalatai és az 1858-as további
átszervezés után.

Konek nagy részletességgel foglalkozik a hivatalos statisztika fejlődése
során az első nemzetközi statisztikai kongresszussal és annak érdemi tevé-
kenységével. Ismerteti mindenekelőtt a kongresszus gondolatának felmerülé-
sét, úgy ahogy az a londoni ipari kiállításon összetalálkozott statisztikusokban
felmerült, majd a belga kormány kezdeményezését a különféle kormányok
képviselőinek összehívása céljából, noha *Quetelet* és *Albert* belga herceg ide-
vágó szerepét nem említi. *Konek* hangsúlyozza, hogy az összes európai álla-
mok elküldték delegátusaikat az első brüsszeli nemzetközi statisztikai kong-
resszusra, Svédország, továbbá az Orosz- és Törökbirodalom kivételével, akik
többszörre a hivatalos statisztikai szolgálat vezetőiből vagy tagjaiból kerültek
ki. Hangsúlyozza ugyanakkor azt is, hogy „tudósok, szakértők és műkedvelők
is nagy számban vettek részt, miután a cél nem annyira a kötelező szab-
ványok hozása, mint inkább a statisztikai felvételek feldolgozása, és a közlés
olyan módszereinek vitaközlés útján lerögzítése volt, melyet a tudomány és
az élet a leghelyesebbnek ismer el”. Mint megjegyzi, ez a cél egész terjedel-
mében nem volt ugyan elérhető és ezért egy újabb kongresszus összehívása
ment határozatba két évvel későbbre, ha annak helyére nézve nem is léte-
sült megállapodás. *Konek* röviden megemlíti itt is forrásait, melyek a „*Bécsi*
Hírlap” és az „*Ausztria*” c. kereskedelmi lap „tárgy-avatott tollal megírt cik-
keiből” és *Fallatinak* a *Hübner*-féle „*Jahrbücher für Statistik*ban” 1855-ben
megjelent cikkéből állottak.

¹⁴ *Konek*, id. m., II. rész, 38. o.

¹⁵ *A. Kaufmann*: *The History and the Development of the Official Russian Statistics*, *History of Statistics*, id. kiad., 470. o.

A brüsszeli kongresszus határozatait *Konek* a három szakosztályra osztott szakértők ajánlásainak és a teljes ülésekben hozott határozatoknak alapján ismerteti. Előbb még kitér azonban arra a szerinte nagyon fontos kérdésre, mely a kongresszuson megjelentek körében általános óhajként merült fel, hogy az egyes államok statisztikai szolgálatai között létre kell hozni a kiadványcserét, miután ez, mind az államigazgatás, mind a tudomány követelményei szempontjából elengedhetetlen volt már. Ugyancsak itt tér ki arra a határozatra is, mely az állami statisztikai hivatal szervezését minden országban elengedhetetlen követelménynek tekintette és arra mintaképp a belgiumi hivatalt ajánlotta. A közleménycserével kapcsolatban hivatkozik *Konek Faltati* egy 1852-es cikkére, mely e követelménynek már korán hangot adott. Az első szakosztály a hivatalos statisztikai szervezet problémáin kívül még az ún. „föld- és népismére” vonatkozó határozatokkal foglalkozott.

A mezőgazdasági statisztika legfőbb problémája ebben az időben a földhozam érték szerinti megállapításának és a hozzá kapcsolódó adóztatásnak a kérdése. A kongresszus a pontos telekkönyvezés és a 15 évi termésátlagok alapján megállapított adóalap mellett foglalt állást, amit *Konek* hűségesen regisztrál. A népességi statisztikai vonalon pontosan felsorolja a népszámlálási felvételek és feldolgozások kérdésében elért közös módszери megállapodásokat, melyek között a jogi népességről a tényleges népességre való áttérés volt a legfontosabb, továbbá a fő felvételi ismérvekben való megállapodás és a külön háztartási gyűjtőiv bevezetése. Ugyanígy ismerteti a népmozgalmi és kivándorlási statisztika terén elért főbb megállapodásokat és utána hosszasan dicsőíti az osztrák statisztikai rendszert, mely mind a katasztrális felmérési munkálatok előrehaladása, mind a népességi statisztikai adatok bősége és pontossága folytán elismerést aratott e kongresszuson. *Konek* azonban dicséretes tisztánlátással és szakszerűséggel foglalkozik az osztrák statisztika e téren fennálló hiányosságaival és nagy várakozással szól a Czörnig-féle előkészületben levő néprajzi térképről, mely a birodalom nemzetiségi viszonyaira „élethűen” kell, hogy utaljon. Az osztrák statisztika hiányainak bő ismerete utal már *Konek* későbbi munkásságának egyik fő területére, az osztrák birodalom statisztikai kézikönyvének elkészítésére és annak további legdöntőbb hénagára, a nemzetiségi statisztikára.

A gazdaságstatisztikai szakosztály a mezőgazdasági statisztika becslésére nézve hozott csak egyelőre határozatokat és a gazdasági év végét tartotta erre nézve kíváncsú időpontnak, a becslések megismétlését pedig 10 éven belül ajánlotta. *Konek* — a fiziokratizmusra jellemző módon — még mindig mint az anyagi lét főforrását aposztrofálta itt a mezőgazdaságot, melynek terület, művelési ágak és értékesítés szerinti felvételére ajánlott határozatokat is részletesen ismerteti. Már itt is kiemeli a munkaerő problémáit, melyre nézve a kongresszus az iparnál tesz részletes ajánlásokat, nevezetesen a tanulók száma, helyzete, a munkások bérkategóriái szerinti kategorizálást, a megélhetési nehézségek kutatását stb. ajánlva, s végül külön is kiemeli az erőgépek statisztikáját.

A külkereskedelmi statisztikára vonatkozó részletes határozatok mellett *Konek* kiemeli a belkereskedelmi statisztikai problémák szegényes voltát és azt, hogy erre nézve a kongresszus sem hozott semmi pozitív határozatot. Ezt a részt az ausztriai iparstatisztika dicséretével zárja, bár a hivatkozott 1841-es osztrák iparstatisztika nem mondható sem olyan bőnek, sem olyan részletes-

nek, ahogy azt Konek beállította, nyilván elsősorban a cenzorra való tekintettel.

A harmadik említett szakosztály a közoktatásügy, igazságügy és a munkásnéposztályok statisztikájának kérdéseivel foglalkozó ajánlásokat dolgozta ki a brüsszeli kongresszuson. A „Bécsi Hírlap” vonatkozó cikke alapján Konek felemlíti, hogy a kongresszus inkább csak az oktatási, semmint a nevelési statisztika kérdéseivel foglalkozott. Ugyancsak az egész helyett a résszel foglalkozott a kongresszus az igazságügyi statisztika vonalán is, mellőzve a polgári törvénykezés statisztikáját. A bűnügyi statisztikai ajánlások között szerepelt a bűncselekmények hármass, francia minta szerinti osztályozása, a belföldi műszavak pontos körülírása, valamint a büntettek és bűncselekmények és az eljárások statisztikájának részletezése. Konek ehhez kapcsolódóan ismerteti az igazságügyi statisztika állását az osztrák birodalomban.

Azzal kezd, hogy az 1841-es adatok nemcsak a büntető, de a polgári törvénykezésre nézve is fontos adatokat közöltek már, de az igazságügyi statisztika újjászervezése óta még jobban javultak. Itt sorolja fel az 1848-as évet követő idevágó miniszteriális jelentést, továbbá az 1853-ban kelt május 3-i törvényt, mely 14 fő- és nagyszámú alrovatban írta elő a perek kimutatását polgári és büntető viszonylatban. Konek a brüsszeli ajánlások hatását vizsgálva az új osztrák ügyészégi szerkezetet és eljárást reformáló törvényt, valamint annak négy részből álló kérdőívét bő részletességgel ismerteti. Ezek a felvételi minták minden gyakorlati és tudományos igényt kielégítő részletességgel kérték be a vonatkozó adatokat és valóban annak helyes végrehajtásán múlhatott csak az, ahogy ezt Konek helyesen jegyzi meg, hogy az igazságügyi statisztika fejlődése miként alakul a közeljövőben.

A munkások szociális viszonyait Konek „korunk aggasztó rémképének és társadalmi rejtélyének” nevezi, mely a törvényhozásnak és a kormányoknak, de a tudományos vitatkozásoknak is, sőt a homlokegyenest ellenkező teóriák „fellengző ábrándozásainak” is egyaránt tárgya. Mégis úgy véli, hogy igazságot csak a részrehatálatlan nyomozások segítségével lehet tenni e kérdésben. Ezért ajánlotta a kongresszus is a munkásosztály vagyoni és jövedelmi viszonyait felvenni és elemezni, ahogy erre Belgium két tartományában ez időben már sikeres kísérlet is tettek.

A bevételek kapcsán különös gonddal puhatolandók nemcsak a családfő, hanem a családtagok keresményei, továbbá az esetleges mellékkeresetből előálló jövedelmek, akár földművelő, akár állattartó jellegű foglalkozásokból, stb. álljanak azok elő. A kiadások tárgyalásánál az illető országban szokásos élelmezési, lakás-, ruházati, tüzelő- és világító eszközökre fordított kiadások mellett külön fel kell tüntetni a tisztaság és egészség fenntartásával kapcsolatos kiadásokat, továbbá a munkával kapcsolatos kiadásokat, közületi és egyházi adókat, segélyegyleti díjakat, valamint az élvezeti és szórakozási kiadásokat, mint dohány, ital, mulatság, játék, lottó, stb.

Külön szükséges foglalkozni az ún. pauperizmussal, vagyis a munkásosztály azon rendesen kisebb részével, mely magát saját erejéből eltartani nem képes és így „magán- vagy közistápolásra” szorul, továbbá azokkal, akik nemcsak időlegesen, hanem állandóan ebben a helyzetben vannak. Az okok kipuhatolására különös gondot kell fordítani, akár fizikai, akár családi állapottal, avagy pedig a keresetnek megakadásával, a bér csekély voltával, vagy erkölcsi defektusokkal függjenek is azok össze.

Ebből a *Konek*-féle ismertetésből kiviláglik az a tény, hogy a brüsszeli kongresszus, bár a munkásosztály helyzetét kialakító tényezők tudományos magyarázatával nem volt tisztában, mindenesetre haladó jellegű erőfeszítéseket tett, hogy annak helyzetét a valóságnak megfelelő módon tárja fel, ha mindjárt a polgári társadalmat fenyegető effajta veszély elhárítása céljából.

Konek ehhez fűzött megjegyzéseiben megemlíti, hogy az osztrák birodalomban a többi európai állam testén mutatkozó „fekély”, a proletariátus, eddig még nemigen mutatkozott. Ugyanakkor megállapítja azonban, hogy az utóbbi időben felmerült viszályok óva intik a kormányt, hogy a munkások és szegény néposztályok sorsával, továbbá az elszegényedést megakadályozó eszközökkel behatóbban foglalkozzék. Kiemeli azt is, hogy az angliai, egyesült államokbeli és belga példát elvetette a kongresszus, mely szerint kötelező rendszabályokkal biztosíttatnék az igazmondási kötelezettség a statisztikai vizsgálódásoknál. Egyszerűen az érdekelt államok törvényhozására bízták, hogy kíván-e megtorló jellegű rendszabályokkal élni.

Eddig tart *Konek* művének a brüsszeli kongresszussal foglalkozó része, amelyet *Konek* elsősorban mint a hivatalos statisztikai tevékenységet kiterjesztő és előmozdító nagy jelentőségű eseményt értékel. Nem kerülheti el figyelmünket, hogy *Konek* — főleg forrásai nyomán — több ízben rámutat arra, hogy a statisztikai tudomány szempontjai mily erőteljes mértékben hatolnak be a statisztikai hivatalos szolgálat tartalmi problémáinak megoldásába, mégis erre vonatkozó általános észrevételeket és átfogó értékelést nem ad, sőt munkája harmadik fő részében, mely a statisztikai tudomány legújabb fejlődésével foglalkozik, ahogy erre később még utalni kívánunk, — *Konek* egyenesen szűkíti a matematikai módszerekkel való foglalkozást a társadalomtudományi szempontok alapján, szem elől tévesztve azt, hogy annak az a minimuma, melyet ekkor már a *Quetelet*-féle statisztikai tudomány megvalósított, nélkülözhetetlen még a szigorúan társadalomtudományi alapon álló polgári statisztikai tudományban is.

Az I. rész befejezéseként foglalkozik azonban még *Konek* két olyan fontos kérdéssel, melyek a korábbi magyar statisztikai elméleti munkákban csak éppen, hogy említést nyertek, mégpedig az ankétékkel, mint módszertani problémával és a statisztikai társaságokkal, mint a magánstatisztika legújabb és igen jelentős alanyaival. Szükséges tehát ezzel a két kérdéssel is behatóbban foglalkoznunk, ha azt a minőségi változást híven le akarjuk mérni, mely *Konek* és az egykorú egyéb magyar statisztikai tankönyvek között mutatkozik.

Az ankét-módszer nagy előnyét és egyben alkalmazási területét *Konek* elsősorban abban látja, hogy a társadalomnak számos olyan rétege és területe van, — főleg pl. a családi élet, melybe a szokványos statisztikai eszközökkel behatolni egyszerűen nem lehet. Ezért a nép kebeléből választott, kellő szakismeretekkel bíró és nem a hivatalnoki karhoz tartozó egyénekből álló statisztikai bizottságokat kell a témához szabott és előre nem rögzített kérdőpontok alapján jogosítani közvetlen kihallgatások megejtésére. Mint látjuk, — a minta az angol parlamenti bizottságok felépítésén alapul itt, ahogy erre *Konek* maga is utal.

Angliában szerinte ezt a módszert a centralizáció hiánya és a parlament mindenhatósága fejlesztették ki és így terjedt el, mind Franciaországban, mind Belgiumban. A mindenoldalú feltárás szerinte azzal az előnnyel jár, melyet *Jonnès* a számok logikájának nevez, — vagyis a tények valóságnak hú

feltárásával. *Konek* ezután részletesen ismerteti az angliai „Select Committees of Inquiry” és a „Commissioners of Inquiry” elnevezésű angol bizottságok jogi szervezetét és utána példákat hoz fel azokra a legfontosabb kérdésekre, melyeket e bizottságok hatáskörébe utaltak. E példákból, mint amilyenek az írországi szegény néposztályok helyzete, az angol megyékben létesítendő rendőrség anyagi alapjainak kimutatása, a gyermekmunka vizsgálata a bányákban, a bankügy állapota, stb., — kiviláglik, hogy itt elsősorban nem is statisztikai kutatásokról van szó, hanem egyes fontos társadalmi kérdések mindenoldalú feltárásáról, melyekben a statisztikai feltárás csak a vizsgálathoz az egyik oldala, illetve eszköze. *Konek* ezt nem emeli ki és mint kizárólagos statisztikai módszert ismerteti az ankét módszerét, ami természetesen nem felel meg e módszer lényegének.

Franciaországi és belga viszonylatban *Konek* e módszerrel kapcsolatosan elsősorban azt emeli ki, hogy ezekben az államokban minden fontosabb törvényhozási ügyben alkalmazzák. Ausztriában viszont az 1850-es március 18-iki legfelsőbb elhatározással létrehozott, kereskedelmi és iparkamarák működésében véli e módszerek csiráit megtalálni, amelyeknek a területükön található ipari és kereskedelmi intézmények állapotáról és működéséről évente kell jelentést tenni a felettes minisztérium felé. Igaz, hogy a kamarák nincsenek azzal a törvényes joggal felruházva, hogy maguk fogatosíthassanak adatgyűjtést, de a hatóságokhoz fordulhatnak e célból, amelyek szükség esetén rendelkezésükre is állanak.

Konek ezzel kapcsolatban még azt emeli ki, hogy a legutóbbi időkben ezen a téren annyiban állott be öröndetes változás, hogy a kereskedők és iparúzők is meggyőződtek e jelentések hasznos voltáról, és szívesen szolgáltatnak idevágó adatokat. Másik idevágó megjegyzése az, hogy a kamarai jelentéseket nem néhány példányban kell ezentúl elkészíteni, hanem oly módon, hogy eljussanak a nagyközönséghez is. Mindenesetre komoly eredményként könyveli el már azt is, hogy az oktatásügyi miniszternek keresztül ezek eljutnak a jogakadémiák és egyetemek statisztika tanáraihoz is, akik e dús adatokat mind közgazdasági, mind statisztikai tekintetben fel tudják használni. Ezek természetesen elsősorban olyan leíró jellegű statisztikai munkák megírásához voltak szükségesek a statisztikus professzorok részére, mint amilyeneket a *Fényes* által meghonosított műfaj képviselt, és mint amelyeket még hosszú évtizedekig egyetemi és jogakadémiai tanáraink elsőrendű feladatuknak láttak kidolgozni.

A statisztikai egyesületek és társaságok jelentőségét *Konek* egyrészt abban látja, hogy a munkamegosztás a szellemi világban is nagy előnyökkel jár, másrészt abban, hogy bizonyos adatok begyűjtése, feldolgozása és közlése alkalmasabban oldható meg a nem hivatalos apparátus által. Lényeges mindezenre szerinte az, hogy a magán feldolgozások vezéreszméi, rendszere és módszere ne térjen el alapvetően a hivatalos statisztikáétól, mert csak így lesz a társadalom szempontjából is egységes az a munka, melyet a statisztika végez.

Érdekes módon *Konek* a statisztikai társaságok ősei között a fiziokrata-iskola nyomán kialakult földművelő társulatokat is megemlíti, melyek a földművelés állapotának a feltárásával — mint mondja — statisztikai irányzattá alakultak, főleg azután, hogy helyrajzi és statisztikai vizsgálódásokat kezdtek folytatni. Egy hasonló társaság szerinte 1793-ban Angliában is ala-

kult. Ezeket a társaságokat eddig a statisztikai tantörténet nem számította a polgári statisztika előzményei közé, csakúgy, mint a skót plébánosok azon törekvéseit sem, hogy egyházközségük vidékének megismerése céljából statisztikai leírásokat készíttessenek, melyből *Sinclair* munkája is kinőtt.¹⁶ Ezek az egyesületek mindenesetre valamennyien időleges intézmények voltak, ahogy ezt maga *Konek* is helyesen látja.

Az állandó jellegű statisztikai társaságok a statisztikai hatóságokkal egykorúak s megállapítása szerint Francia és Angolországban lelik hazájukat. Ezek között elsőnek említi a C. Moreau által 1829-ben Párizsban alapított „Société française de statistique universelle”-t és a marseillei statisztikai társaságot, továbbá a „Société statistique du département des deux Sèvres”-t, Angliában pedig a Tudományos Ismereteket Terjesztő Társaság 1833-as statisztikai osztályát, a manchesteri, londoni, glasgowi, bristoli, belfasti, liverpooli, leedsi, birminghami és aberdeeni egyesületeket. Kiemeli, hogy a londoni egyesület ezek között az, amelynek munkássága a legfigyelemreméltóbb.

Németország — mint *Konek* megállapítja — a magántudósok hazája és így ott a fejlődés nem található meg. A berlini statisztikai egyesületről már korábban elmondotta volt, hogy egy év után megszűnt működni, más német államokban pedig, mint pl. Württembergben és Szászországban, ezek az egyesületek hivatalpótló intézmények voltak és később a hivatalos statisztikai szolgálatba be is olvadtak. Megemlíti azonban, hogy sok német városban más egyesületek szekcióiként szintén folyik értékes statisztikai munka, így különösen Hamburgban, Lübeckben és Frankfurtban, mely utóbbi városban 1854-ben külön statisztikai társaság is alakult. Negatívumként regisztrálja viszont, hogy az osztrák birodalomban ilyen jellegű egyesületek nincsenek.

A fentiekben *Konek* 1855-ös újszellemű művének első nagy részét taglaltuk, a statisztika állását közigazgatási tekintetben. Ebben a részben mérte fel, — mint láttuk — a gyakorlat, elsősorban a hivatalos statisztikai szolgálat kifejlődésének hatását és kisebb részben a statisztikai társaságok működésének hatását, az általa ekkor még képviselt régi típusú államtudományként felfogott statisztikára. Hogy *Konek* ezt a régi álláspontot formálisan még nem adta fel, az már ebből az első részből is kiderül, de méginkább a második részből, mely a statisztikának, mint tudománynak legújabb állásával foglalkozik.

Ez a második rész azonban mutatja azt is, hogy egy olyan tudományosan gondolkozó elme, mint *Konek*, nem tudott a legújabb fejlődés számtalan, általa is helyesnek felismert ténye mellett elmenni anélkül, hogy az rá ne lett volna hatással és álláspontját nagymértékben ne befolyásolta volna. Ennek következtében áll elő az az álláspontja, mely formálisan bár jelentős koncessziókkal, — de fenntartja a statisztika leíró koncepcióját, ugyanakkor tartalmilag olyan változtatásokon megy mégis ez a koncepció keresztül, hogy azt joggal tekintették általában a régi és az új álláspont közötti közvetítő álláspontnak a polgári statisztika magyarországi fejlődése szempontjából. Ennek az átalakulásnak vizsgálatával foglalkozunk a következő fejezetben.

¹⁶ *Sinclair, J.: Statistical Account of Scotland, Glasgow, 1790.*

IV.

*Konek*nek a statisztikának mint tudománynak legújabb állásával foglalkozó fejtegetései, az 1855-ös műben elsősorban *Knies* 1850-ben megjelent munkája köré csoportosulnak és ezzel az erősen újító szellemű, egyoldalú, a régi típusú államismét teljesen felszámolni kívánó művel való polemizálás formáját öltik magukra. *Knies* művét a polgári statisztikai tantörténetírás általában nem tartotta és nem tartja ma sem túlzottan jelentős műnek, hanem neki inkább szimptomatikus jelentőséget tulajdonít, nevezetesen azt, hogy megjelenésének időpontjával jelzi a régi típusú statisztikai tudomány, az államisme teljes letűnésének korszakát.¹

Konek 1855-ös művének egyik fő jelentőségét azonban éppen abban lehet megtalálni, hogy rámutat arra, hogy ez a polgári tantörténeti álláspont csak féligazságon alapszik, vagyis a fejlődés képét csak egyoldalúlag tárja fel. *Konek* műve remekül tükrözi ugyanis túlzóan egyoldalú és matematikai beállítottságú művének azt az egykorú reakcióját, melyet a matematikai iskola tanai éppen a statisztikát társadalomtudományként művelő európai, adott esetben középeurópai statisztikusok táborában kiváltottak — hiszen ezek voltak elsősorban *Konek* forrásai. Tükrözi továbbá azt is, hogy miképpen vették fel a matematikai iskola tanításaiból mindazt, ami felvehető volt amélikül, hogy álláspontjuk lényegét, a társadalomtudományi felfogást végleg feladták volna. *Knies* műve viszont matematikai egyoldalúságában világosan mutatja azt a másik utat, melyet a polgári statisztika másik iránya, a matematikai iskola választott, mely mind Németországban és Európában, mind az angolszász országokban egyre inkább elrugaszkodott a társadalomtudományi felfogástól és a statisztikát mint univerzális, a természet és társadalomtudományokban egyaránt használható módszert kívánta kifejleszteni.

Konek a matematikai iskola felfogását — mint említettük — elsősorban *Knies* művéből ismeri és a vele való polemizálást azzal vezeti be, hogy bár minden tudomány halad és fejlődik, az átalakulás a politikai tudományokban a legnagyobb. A közgazdaságtan szolgáltatja erre a legjobb időszerű példát. Mégis, a legnagyobb átalakulások előtt a statisztikai tudomány áll szerinte, melynek valóját, létét a matematikai iskola felbukkanása sarkaiból forgatta ki és jövőjét az ismeretlenség felé irányítja. A statisztikai tudomány mint államisme felfogásában eladdig, — melynek feladata az állami lét, mint jelen állapot hű tükrözése volt —, *Achenwall*től *Konek* művének megjelenéséig egyetértettek a különböző egyetemi vonalon működő szerzők, a matematikai iskola fellépésével azonban ez a helyzet tarthatatlanná vált.

Ebből a szempontból igazat kell *Konek*nek adni, aki azoknak a kisebb eltéréseknek, mely szerint egyesek közülük újabban az állami közcélok megvalósítására, vagy kifejezetten a nyugvó állapot rögzítésére helyezték inkább a súlyt, mint *Butte* és *Fallati*, nem kell az államismekoncepción kívüli, csupán azon belüli jelentőséget tulajdonítani. Ugyanez áll megállapítása szerint az etnográfiai és az összehasonlító, vagy faktikus irány (*Lueder*) képviselői közötti különbségre is. Ugyanígy nem lényegesek az anyag felosztásában fennálló, inkább skolasztikus, mint tartalmi különbségek sem. A matematikai iskola fellépése viszont e „históriai iskola” által képviselt tudomány tartalmát elveti, nevét, tudniillik, a „statisztika” nevet kizárólag a maga számára

¹ *H. Westergaard: Contributions to the History of Statistics, London, 1932., 14. o.*

vindikálja és azt hirdeti, hogy erre csak neki van igénye és hogy álláspontja kibékíthetetlenül ellentétes az államismét jelentő tanokkal mely utóbbiakat mint elavultat e felfogás szerint teljesen el kell vetni.

A matematikai iskolát *Konek* annak keletkezésében és kialakulásában vizsgálja először, vagyis dialektikusan, a francia forradalom szülte tudományos átalakulásokra vezetve vissza azt. Mint rámutat — ekkor vált a politikai tudományokban döntő jelentőségűvé az állami kötelék helyett a társadalmi viszonyokat vizsgálni, hangsúlyozni a polgárok jogait az állammal szemben, s így a statisztika is kénytelen volt ezt az áramlatot követni. Ezt a gondolatot azonban *Konek* nem fűzi tovább, hanem nyilván úgy gondolja, hogy saját, főleg 1847-es műve — a tulajdonképpeni első rész — is, jól reprezentálja azt a folyamatot, hogy a leíró államismében ezek a szempontok mennyiben jutottak érvényre. Ehelyett inkább arra mutat itt rá, hogy ugyanúgy mint a statisztika, tudniillik a leíró statisztika, a politikai aritmetika is ennek az áramlatnak a sodrába került és „... a szocializmus kitzúzte irányt követve, a népeletre befolyással bíró szociális tünetmények számviszonyaival kezdett foglalkozni, nemes feladatul tűzvé ki a népek életében felmerülő viszonyosságokból és a vakeset szüleményeinek látszó változásokból az anyagi, úgymint a morális életnek örök törvényeit kifejleszteni; a mindennapi tapasztalat nyújtotta adatok szorgos feljegyzésével a társulati elemnek matematikai pontosságú szabályait iparkodván kipuhatolni, miért is ebben fáradozása közméltánylatra talált és a statisztikusok nem késtek fölfedezéseiket a magok használatára kiaknázni, a politikai számtan eredményezte adatokat államképük kiegészítésére hálás készséggel használván fel.”²

Ebből az idézett szövegrészből kiderül az, hogy a leíró statisztikát is tulajdonképpen a politikai számtanból átvett szempontok tették csak képessé a társadalmi haladással való lépéstartásra, — *Konek* azonban mégsem jut el ennek a konklúciónak a levonásáig. Sőt, egy bizonyos fókig a politikai aritmetikai irányt is helytelenül értékeli, ha mindjárt „*Pauler* tanár” nyomán, vagyis másodkézből. A politikai aritmetika ugyanis *Pauler* szerint „... az életkamatok, tontinák és biztosítóintézetek működésének alapjául szolgáló valószínűségi számításokból született ugyan, de egy a valódi statisztikusoktól megvetett »gemeine, niedere Statistik«-ká, »Tabellenknechtere«-é fajult mindenféle potomságok számokban való kifejezése által.” A leíró irány táblázatos részével való összetévesztés ebben a felfogásban nyilvánvaló és elsősorban a németországi viszonyokon alapul, a Németországon kívüli fejlődést ez az elcsúszás sohasem jellemezte.

Ahogy *Konek* maga is exponálja, a *Petty*, *Graunt* és *Davenant*-féle politikai aritmetikai irány a francia matematikai iskola hatására fordult — éppen a nagy francia forradalom hatására — a közélet felé erőteljesebben és ily hatásokra tért rá nemcsak az anyagi, de az erkölcsi élet jelenségeinek számszerű elemzésére is. *Süssmilch* és *Kasper*, akiket *Konek* ebben a vonatkozásban még említ, ezt a fejlődést a német viszonyok között képviselték, szemben *Bernoullival*, aki matematikailag is eredetét alkotott e téren, őt tehát *Konek* helytelenül sorolja ide.

Azt viszont helyesnek kell tekintenünk, ahogyan rámutat, hogy a nagy francia matematikai iskola statisztikai munkásságából hogyan születik meg a *Quetelet*-féle iránynak az a törekvése, hogy örökérvényű törvényeket találjon

² *Konek*, id. m., II. r. 83. o.

a statisztikai tudomány segítségével és a véletlen okok, az átlagszámok és a nagy számok törvénye formájában hogyan kívánja ezt kifejleszteni. Ezzel kapcsolatban idézi *Konek* *Quetelet* megállapításait a vérpad adójáról és hivatkozik annak főművére is, ha mindjárt évszám nélkül. A legújabb, ebbe az irányba vágó munkák között *Dufeu* és *Moreau de Jonnès* munkáit említi és csak azután tér rá *Knies* művének taglalására.

Mint látjuk, *Konek* nagyjából helyesen foglalta össze a politikai aritmetikai irányon alapuló azon fejlődését a polgári statisztikai tudománynak, mely a XIX. sz. első évtizedeitől kezdve megindult és ha nem is értékelte ezt a fejlődést teljesen helyesen — ahogy ez különösen a továbbiakból derül ki —, mégis ennek az egész irányzatnak első komolyabb jelentkezése ez hazánkban közel fél évszázad, közelebből *Schwartner* művének második kiadása óta. (1809—11.)

Knies idevágó művében *Konek* expozíciója szerint az alábbi konklúziókra jutott a statisztikai tantörténet kritikai analízise alapján: 1. az *Achenwall*-féle iskola tanításai tele vannak ellentmondásokkal, 2. emiatt azt alaposan felül kell vizsgálni, 3. a statisztika forrása kettős, a leíró iskola és a politikai aritmetika, 4. a statisztikáról vallott eltérő felfogások e két tanban élesen kifejezésre jutnak. 5. ezek függetlenítése szükséges, összeegyeztetése káros, 6. az *achenwalli* irány nem önálló tudomány, hanem államtörténet, praktikus célokra átdolgozva, 7. a politikai aritmetika viszont önálló tudomány, sajátos feladattal és módszerekkel, 8. ezért csak ez utóbbit helyes statisztikának nevezni. Ennek az iránynak egyéb képviselői még *Konek* szerint *Villemé* és *Ivernois*, továbbá *Euler*, *Moser*, *Hofhacker* és *Hain*. A matematikai iskolát a *Knies* által meghatározott értelemben felfogva, *Konek* azt lényege, feladata és határai, előadásmódja, azaz módszere és rendszere szerint vizsgálja meg tüzetesebben.

A matematikai iskola a statisztika lényegét a számokban látja, amelyek fontosságának bizonyítására idézi *Napóleon* és *Göthe* szavait, amelyek szerint a statisztika kalkulál és analizál, hogy a társadalmi élet jelenségeiből a törvényszerűségeket felszínre hozza. A *Konek* által idézett új irányt képviselő felfogások azonban lényeges különbségeket takarnak, melyeket *Konek* nem mindig észlel. *Jonnès* és *Hain* a statisztikai tapasztalati tudomány jellegét hangsúlyozzák és szerintük a statisztika csak a társadalmi tények kifejezésének újabb eszköze, mint a konvencionális társadalomtudományok. *Dufeu* viszont a társadalmi tények egymásutánjának megfelelő számszerű kifejezésből való dedukció tudományának nevezi a statisztikát, ami már közelebb áll a matematikai valószínűségszámítás elméletéhez, mint a statisztikai valószínűségszámításhoz. *Knies* álláspontja viszont a legtúlzabb, még *Dufeu* felfogásához viszonyítva is. Szerinte a statisztika örökérvényű társadalmi törvények kutatásához, mint egy teljesen új, teljesen önálló, önmagában lezárt művelet járul hozzá, miért is elvont bölcséleti, közelebből matematikai tudománynak tekintendő.

Konek elsősorban azzal érvel a matematikai irány ellen, hogy az *Achenwall*—*Schlözer*-féle irány újabb, színvonalasabb képviselői is használják a számokat, de nem kizárólag a számokkal kívánnak leírni és itt hivatkozik az I. részben kifejtett saját álláspontjára is, mely ennek a modernebb leíró felfogásnak felel meg. Egy további érve az, hogy a matematikai iskola egyes színvonalasabb tagjai, — köztük az általa nagyrabecsült *Hain* sem szorítkoz-

nak kizárólag a számokkal való elemzésre, hanem a szöveges kommentárokat is használják. *Konek* megjegyzései közül különösen érdekes itt az, melyben utal arra, hogy a természet egyes jelenségeiben valóban bámulatos egyforma-ság mutatkozik, de amennyiben mutatkoznának ilyenek a társadalomban is — amiben úgy látszik a maga részéről kételkedik —, akkor sem ezek kimutatása, hanem csak hatásaik lemerése lenne a statisztika feladata a *Konek* által vallott és az államcélok megvalósulásának vizsgálatára törekvő *Butte*-féle irány szerint. Viszonylag helyénvalóbb ennél a másik megjegyzésében foglalt érvelés, melyet *Neumann* bécsi egyetemi tanár *Knies* művére vonatkozó recenziójából vesz át. Eszerint a kvantitatív elem a kvalitatív nélkül nem lehet döntő, különösen nem a társadalmi jelenségek körében, melyek nem analógok a fizikai jelenségekkel és így kizárólag a matematikai módszerrel meg sem közelíthetők. *Mohl* hasonlóan vélekedik egyébként a „számoszlopokról” és „táblázatokról”.

A matematikai irány a statisztika tárgyául *Knies* szerint mindent elismer, ami számokban kifejezhető. Mint láttuk, a matematikai irány nem minden tagja ment el ilyen messzire, miután magától értetődőnek tartotta, hogy a statisztika tárgyát a társadalmi jelenségek köréből kell meríteni. *Konek* ugyanakkor mintegy anticipálva már végső álláspontját, e fejtegetésekkel kapcsolatban a leíró statisztikai irány álláspontját máris kiterjesztőleg értelmezi, midőn úgy fogalmazza azt meg, hogy az állami és a benne összefoglalt társadalmi jelenségek adják a régi irány híveinél a statisztika tárgyát, mégpedig a jelenre vonatkoztatva. Világosan látja, hogy az államtörténettől csak a jelenidő hangsúlyozása választja el az egész leíró statisztikai irányt, míg ez a veszély a matematikai iskolát nem fenyegeti. Ez utóbbi kiterjesztheti vizsgálódásait akár a múltra, akár a jelenre, vagy a jövőre is.

Az előadásmód, azaz a módszer meghatározására nézve *Knies* képviseli a matematikai irány hívei közül a legtúlzóbb álláspontot, mert minden szavakkal történő elemzést elutasít. A két különböző nyelv, a szó és a szám, nem fér meg álláspontja szerint egymás mellett. *Hain* ezt a kérdést közel sem értelmezi ilyen dogmatikusan és ugyanez áll *Jonnes* felfogására nézve is, melyek elismerik, hogy a számokból olvasni csak tudományosan képzett elme tud. *Konek* idevágó megjegyzéseiben egyre jobban elmélyíti kritikáját *Knies*-zel szemben, kimutatva az általa egyes alapvető kérdésekben elfoglalt abszurd álláspontokat és azoknak még abszurdabb konzekvenciáit. *Knies* ugyanis a számszerű módszert azért tartja főleg tudományosan magasabb értékűnek, mert a számok nyelve pontosabb nyelv a szavakénál. Ez eddig elvileg elfogadható lenne, de *Knies* ebből arra a következtetésre jut, hogy a statisztikai adatok is „megrendíthetetlen pontosságú” számokból kell, hogy álljanak.

*Konek*nek könnyű ezzel szemben arra hivatkozni hogy a változékonyság a statisztikai adatok egyik legfontosabb tulajdonsága, valamint arra is, hogy axiomatikus megállapítások az államtudományokban nincsenek. Az analógia, a hipotézis alkalmazása államtudományi téren elkerülhetetlen, éppen a természettudományos értelemben vett szigorú kauzális összefüggések hiányában. *Knies* álláspontjának még abszurdabb következményeit *Konek* úgy mutatja be, hogy utal arra, hogy az abszurd értelemben felfogott statisztikai pontosság, ahogy ezt *Knies* maga is deklarálja, nem mindig valósítható meg. Márpedig ennek hiányában nem volna szabad kormányintézkedést ilyen adatokra felépíteni, miután az csak vétkes kísérletezés lenne, függetlenül

annak következményeitől. *Konek* jogos gúnnyal vonja le ebből azt a következtetést, hogy „...ilyformán azon statusokban, ahol a kormány hasonszerű csalhatatlan adatoknak nincsenek birtokában, az államférfiak kénytelenek mint javíthatatlan bűnösök a politikai menyországról végképpen lemondani, vagy nehogy politikai lelkiismeretüket új s új vétkekkel terheljék, a kormányrúdtól el kell állniok, minden ilyen államban létrejövendő rendelkezés pusztá kísérlet, merő véték leendvén.”³ Más szóval maga a cselekvés és az élet válna így lehetetlenné, ha ez a merev abszolutumokra felépített dogmatikus felfogás megvalósulna.

A tudományos rendszert illető kérdések — mint ismeretes — a leíró statisztikában a skolasztikus hagyományoknak megfelelően igen nagy helyet foglaltak el, annak ellenére, hogy ez a rendszer merev volt és fennállása alatt szinte alig változott. Erre való tekintettel tartotta magát a leíró statisztika minden, mégoly jelentéktelen képviselője is magát tudósnak és magasabbrendűnek, pl. a táblázatos irány újszerű összehasonlításainál. *Konek* röviden, de határozottan mutat rá, hogy a matematikai iskola tagjainál ez a probléma fel sem merül és a tárgy sorrendje nálunk rendszerint azonos a leíró iskolánál kialakított sorrenddel. Ezt részben azzal hozza összefüggésbe, hogy a tudományuk körébe tartozó tárgyakkal a matematikai irányok képviselői általában nincsenek tisztában, mégkevésbé az arra vonatkozó principium divísióissal.

Ez a probléma tényleg a következő 100 éven át is teljesen elhanyagolt problémája maradt a polgári statisztikának, illetve még az azon belül ebből a szempontból legjobban érdekelt *Mayr*-féle nem matematikai, társadalomtudományi alapon álló polgári statisztikai iránynak is. A polgári statisztika ezen irányához tartozó statisztikusokat a későbbiek folyamán is az jellemezte, hogy teljesen empirikus alapon építették ki a polgári statisztika tartalmi rendszerét, s bár akadtak közöttük többen, köztük a magyar *Buday*,⁴ akik ezeknek a problémáknak a tudományos megoldására törekedtek, mégsem voltak képesek valóban tudományos megoldáshoz eljutni. E probléma csak egy új, magasabb síkon, a szocialista statisztika uralma idején került tudományos szinten megoldásra a szovjet statisztikusok termékeny tudományos vitáinak eredményeképpen.

Ezután tér ki *Konek* saját álláspontjának összefoglalására, mely még e pár oldalas kifejtés közben is alakul és módosul, a helyes felfogás irányában haladva. A kezdet még nem a legszerencsésebb, midőn azon polemizál, hogy a „statisztika” szó mint az új tudomány elnevezése, mind származása, mind a történeti fejlődés alapján a leíró irányt illeti. Ez az érvelés ellentmond a saját maga által a bevezetőben már exponált fejlődési elvnek. Nem szerencsésebb az a gondolatmenete sem, hogy a leíró irány a „status” szót az állam-értelemben, míg a politikai aritmetikusok az állapot-értelemben használják és ezzel egyben a statisztika tárgyára és működési területére vonatkozó felfogásukat is determinálják, mert hiszen mindkét irány hívei használták alter-native mindkét fogalmat.

A matematikai iskola különben is azzal érvelt ez időben, hogy a közvélemény a „statisztika” szó alatt már mindig számokból álló kimutatásokat szokott érteni és így az értelem változása már bekövetkezett. Ez ellen a tény-

³ Uo., II. r. 94. o.

⁴ *Buday L.*: A statisztika munkaköre, MTA kiadása, Budapest, 1923.

megállapítás ellen nehéz érvelni, még akkor is, ha a nyelvhasználat önmagában helytelen lenne, *Konek* mégis megpróbálkozik vele. Azzal érvel, hogy a *Knies*-féle álláspontnak, mely pusztán számokból akarja a statisztikát felépíteni, ez a terminológia már csak azért sem felelhet meg, mert akkor nem lehetne a könyvviteltől, sőt ad abszurdum vive a dolgokat, egy kereskedelmi számlától sem a statisztikát megkülönböztetni. Ebből *Konek* arra a következtetésre jut, hogy a nyelvszokásnak meg volt a maga logikája, midőn csak a „politikai nevezetességű”, azaz leíró értelemben vett statisztikai fontosságú tárgyakra vonatkozó számokat ruházta csak fel a statisztika elnevezéssel.

Innen már csak egy lépés *Konek* saját közvetítő jellegű álláspontja kialakításához, nevezetesen ahhoz, hogy a politikai aritmetikát „statisztikai számtannak” nevezze el. Ebből az álláspontból meglátja ösztönösen a modern polgári statisztika végleges képét is, hogy ezután egy további nagyhorderejű gondolatsorral a leíró irány alapvető hibáit is felsorolja ennek alapján. A szóban forgó passzus így hangzik: „... Igen, a számtant lehet statisztikai fontosságok kiszámítására alkalmazni és ennek feladata a szociális élet mozgalmainak törvényeit kiszámítani, ennek feladata a népelet minden számbeli tényezőit vizsgálódásai tárgyává tenni, ez valóságos matematikai tudomány, ez nem szorítkozik egyedül a statusélethez és a jelenléthez, ennek célzata tehát matematikai pontosságú igazságokat közölni, stb.; és mi akadályozza e tannak a szociális és állambeli elemek folytonos tágulásával, napról napra növekvő kiterjedésénél fogva méltán igényelhető függetlenítését és minden más tudománytól való tökéletes elkülönítését?”⁵ Ezzel szemben az államisme „csak több tanokból szedett tételek gyűjteménye” — ha ezáltal más tudományok sorsában osztozik is —, mint a példának felhozott törvényszéki orvostan.

A „statisztikai számtan”, tehát *Konek* felfogásában a leíró statisztika legbiztosabb alapja és forrása, ez a statisztikai számtan pedig törvényeinek helyességét csupán a leíró statisztika adataival tudja igazolni. Így helyreáll *Konek* közvetítésre törekvő álláspontja szerint a két tudományos irány — a leíró statisztika és a politikai aritmetika közötti megbolygatott viszony, mely mellett minden további kiegyenlítés szüksége elenyészik. A statisztikai, illetve politikai számtanra alapozott leíró statisztika és a statisztikai számtan, mely a társadalmi és állami élet társadalomtudományi kereteinek megfelelő magyarázatokat kíván az általa megállapított kalkulációhoz fűzni, mindenképpen a két tudomány szintézise már, vagyis a polgári statisztikai tudomány, úgy ahogy annak lennie kellene. *Konek* azonban ezt az utolsó lépést nem tudja megtenni és ezért mesterségesen megáll az utolsó lépés előtt és helyette az általa többször dicsérőleg kiemelt *Hain* munkásságában látja a tökéletes szintézisnek legszebb példáját megvalósulni.

A szintézis végrehajtása helyett *Konek* inkább arról elmélkedik, hogy milyen hasznot hajt az általa végrehajtott kiegyenlítés a „két statisztikai tudomány” számára. Ebből az eszmesurlódásból szerinte mind a két tudomány igen nagy előnyöket húz, mert a politikai, illetve most már statisztikai számtan, amely eddig biztos irány és alkalmazási terület nélkül tévelygett, óriási munkaterületet nyert a statisztika, azaz a régi leíró statisztika társadalomtudományi területére való behatolással. A társadalomtudományi szempontokkal és a matematikai módszerekkel bővített leíró statisztika viszont abba a

⁵ *Konek*, id. m., II. r. 97. o.

helyzetbe kerül, hogy a statisztikai számtan segítségével nem kell már amúgyis nagyon kiterjedt területét és annak problémáit tovább tágítania, hanem egyszerűen támaszkodhat a matematika eredményeire.

A számok segítségével ugyanis a statisztikai számtan abban a helyzetben van, hogy a közgazdaságtan, a pénzügytan és a „rendészet”, azaz állami polícia összes területein tapasztalati vizsgálódásokat folytathat és *Humboldt* szavai szerint azokból kérlelhetetlen bíróként dönthet. Az átlagokkal kimutathatja az állandó változások között a maradandót és a teljes valóságot, az igazságot képes lesz kideríteni, leplezheti a hamisításokat és elítélheti a vak-tában való próbálkozásokat.

Valóban a statisztikának mint társadalomtudománynak ez lett volna a maga különleges eszközeivel elsőrendű feladata és a polgári statisztikai tudomány fejlődésének tragikuma éppen abban van, hogy mire a statisztikai tudomány a polgárság kezében elérte végső kifejlődését, addigra a polgárságnak már nem volt valódi érdeke a valóság hű feltárása és a vulgarizáló áramlat uszályába került a statisztikai tudomány is. Ennek fő eszköze éppen a matematikai irányzat lett, mely elvonatkoztatta a későbbi fejlődés folyamán a jelenségeket a társadalomtudományi összefüggésektől és túlzott általánosításával, valamint a megkülönböztetés nélküli átlagok felhasználásával leplezte el a valóságot, meghamisítva ily módon a statisztikai tudomány alapelveit és fő társadalmi szolgálati szerepét. *Koneknél* még túrköződik az őszinte törekvés egy olyan statisztikai tudomány kialakítása érdekében, mely valóban képes a valóság hű feltárását elősegíteni, és örömmel regisztrálja, hogy a „statisztikai számtan” hatására a hivatalos statisztika a társadalmi élet korábban figyelembe nem vett viszonyainak egész tömegét vonja vizsgálódásai körébe és e tudomány módszerének hatására — mint mondja — nemcsak a nyugati országokban, de az osztrák birodalomban is már egészen ragyogó eredmények születtek, mint pl. az 1854. évi népmozgalmi eredmények.

Konek a matematikai iskola törekvéseinek a hatását a régi típusú statisztikai tudományra szükségesnek látja behatóbban is megvizsgálni, miután tisztában van vele, hogy már az eddigi fejtegetések hatásaként a leíró irány hatalmasan meggyengült. *Elismeri Mohl* nyomán ugyan, hogy a statisztikai számtan a korszellem szabta és erősen terjedő új nézeteknek természetes lecsapódása, melyek értelmében a társadalom átalakulása a döntő tényező, nem pedig az államé. Mégis szükségesnek látja hosszasan fejtegetni, hogy e két jelenség között szoros kölcsönhatás van és nem képzeltető, hogy a társadalmi átalakulás az államon kívül és attól függetlenül játszódhassék le. A marxizmus—leninizmus ezeket a problémákat már megoldotta, de *Koneknél* még világosan jelentkezik ez a probléma a maga megoldatlanságában, az orientáció teljes hiányával. Így érthető meg, hogy ebből a dilemmából csak úgy tud szabadulni, hogy az állami élet problémáit már csak azért sem tartja a statisztikából kirekeszthetőnek, mert az „az államcélok megvalósításának mikéntjét” kutatja.

Ezen ásatag leíró statisztikai érvelésbe való menekülésnél is kénytelen azonban hangsúlyozni, hogy ez a feladata a leíró statisztikának nem kizárólagos, miután a szociális viszonyok statisztikája nélkül nincs többé statisztika. A statisztika tárgyának az állami élettel való kizárólagos azonosítása azonban nem úgy, mint korábban, többé nem járható út. Ezért egy újabb nekirugaszkodással úgy próbálja a kiterjesztett értelemben vett, modernizált leíró statisztikát menteni, hogy részleges szintézist hoz mégis létre, de a leíró irány

javára. A koncessziót a statisztikai számtan felé, amelyet politikai számtanból statisztikai számtannak volt már korábban hajlandó elismerni, vagyis a statisztika egy részének tulajdonképpen — olyan irányban teszi meg, hogy most expressis verbis elismeri azt, mint a statisztika egy részét, de csak mint olyan részét, mely a gyakorlat hatására jött létre. Ez tehát nézete szerint gyakorlati tevékenység, azaz kimutatások, összeállítások eredménye, mely gyakorlati termék még akkor is, ha tudományos dolgozat alakjában jelenik meg. Ezt hajlandó tágabb értelemben vett statisztikának tekinteni, a szorosabb értelemben vett statisztikával, a statisztikával mint tudománnyal szemben, amelynek definíciója így hangoznék végül is: „...az állami és társadalmi életnek az állam végcéljai tekintetéből közérdekkel bíró viszonyainak jelen állapotját s szakonkénti fejlődését alaposan kimutató adatoknak rendszeres előterjesztése, folytonos tekintettel az államcélok mikénti valószínűsítésére.”⁶

Ez a definíció bizonyos értelemben visszaesést mutat tehát a leíró irány korábbi tanításainak újabb és változatlan jellegű megformulázásával, másrészt azonban az egy közös genus proximum, a statisztika fogalma alá sorolásával a régi és új statisztikai tudományos irányoknak, melyek a modern értelemben vett polgári statisztikai tudomány alkotóelemeit képezték, mégis további lépést tesz a fejlődés útján.

Tulajdonképpen a *Knies* által felvetett kérdések és az azt megelőző, ahhoz vezető fejlődés kényszerítették *Koneket* erre az állásfoglalásra, annál is inkább, mert a brüsszeli kongresszus kitért ez elől a kérdés elől — bár többben —, így főleg *Denzingen*, *Weiss* és *Smith*, felvetették a statisztika fogalmának meghatározását. Érdekes megjegyezni, hogy bár *Konek* maga nem jutott el a társadalmi és állami fejlődés kapcsolatának végleges tisztázásához, az e fejtegetésekhez fűzött jegyzetek egyikében részletesen közli német nyelven *Schultz*nak a „Staatslexikon” keretében a „Staatskunde” címszóhoz írt megjegyzései közül azokat, melyek e kérdés közelebbi megvilágítására alkalmasnak látszanak.

Schultz ebben a gondolatmenetben meglehetősen megközelíti e kérdés helyes feltárását, midőn rámutat, hogy a leíró statisztika abban a korban alakult elsősorban ki, midőn a materialisztikus beállítottságú rendőrállam uralma tetőpontján volt már és amidőn azt az adózáson, a besorozható katonák számának alakulásán és az államterület nagyságának változásán kívül nemigen érdekelte még más. Ez az absztrakt, a népélettől elszakított állam a statisztikát is maga képére és hasonlatosságára alakította ki. Adataiból is csak annyit engedett bele átszivárogni, ami az államtitokról vallott felfogásával összefért, és sem az anyagi, sem a szellemi művelődés kérdéseivel érdemben nem foglalkozott. *Schultz* szerint a polgári forradalmak és az általuk kialakított reprezentatív kormányok, továbbá a nyilvánosság ellenőrzése alatt az állami élet tényeinek új szempontból való vizsgálata és megítélése kezdődött meg és a nemzetek ereje és szelleme kényszerítette a tudományt is, hogy magáról a népről is tudomást szerezzen. Ez az új statisztika az alsóbb néposztályok érdekeit és helyzetét is fel kell, hogy mérje tehát és számai és átlagai, melyeket e jelenségek köré csoportosít, megadják azt a „juste milieu”-t, amelynek feltárása a hazugságokon is átvilágít.

⁶ Uo., II. r. 102. o.

Konek idevágó állásfoglalását még egy utolsó megjegyzéssel egészíti ki, amellyel vissza szeretne kanyarodni a statisztika régi felfogásához, vagy legalábbis azt a látszatot kívánja kelteni, hogy attól nem lényeges mértékben távolodott el. Itt azt állítja ugyanis, hogy a statisztikának régi felfogásától tulajdonképpen nem tért el, csupán 1. jobban kiemelte, hogy az állami élet jelenségein túl azokra a társadalmi viszonyokra is ki kell a leíró statisztikai vizsgálódásokat terjeszteni, melyek az államcél megvalósítását érintik. Mászóval nem minden társadalmi jelenséget fogad el a statisztika tárgyául. 2. Nemcsak a jelenre szorítja a statisztikai vizsgálódást, hanem a fejlődés kutatására is, hogy a haladás vagy hátramaradás kérdései is eldönthetők legyenek. A számok felhasználásának nagy jelentőségét abban látja tehát, hogy ezek a fejlődés, a múlt, jelen és jövő kérdéseinek vizsgálatát annak a veszélye nélkül teszik lehetővé, hogy a leíró statisztika az államtörténettel összekeveredne. 3. Azáltal, hogy olyan adatokat fogad csak el statisztikai számoknak, melyek a vizsgált állami vagy társadalmi jelenségek megvilágítását lehetővé teszik, elesik az a túlzó követelmény, hogy mindent a számokkal kell a statisztikának kifejezni.

Ehhez a részhez még néhány olyan fejtegetést is csatol *Konek*, melyekben azt bizonyítja, hogy az egyetemeken és főiskolákon mindenütt az államtudományok közé sorolják a statisztikát, vagy legfeljebb csak akkor helyezkedik el a bölcsészeti karok tárgyai közé, ha egyes államtudományokat is ott adnak elő. Más szóval a statisztikát nem matematikai tudománynak tekintik ekkor még az egyetemi világban.

Konek 1855-ös művének második fő részében még néhány szót szól végül a statisztikának a közigazgatási és pénzügyi joggal való kapcsolatáról is. Mint az idevágó jegyzetben megjegyzi, e fejtegetései kiegészítik az 1847-es első mű azon fejtegetéseit, melyek a statisztikát a jogtudományoktól elhatárolják. Meg kell ezzel kapcsolatban jegyeznünk, hogy a közigazgatási és pénzügyi jog csak 1848 után került a magyar jogi főiskolákra tantárgyként s így ezzel korábbi művében ebből a szempontból nem foglalkozhatott. Kiemeli, hogy a közigazgatási és pénzügyi jogot egyelőre, akárcsak Ausztriában, nálunk sem tételes tárgyként, hanem politikai tárgyként tanítják, s ezáltal az a leíró statisztikához elég közel esik. Az elválasztó vonalat ott találja mégis meg, hogy a statisztika a közigazgatási és pénzügyi jog anyagát csak mint eszközöket vizsgálja a tényleges eredmény, az államcélok elérése szempontjából, míg az államigazgatás szerkezete, jogszabályai, stb., e két másik disciplinának fő tárgyát képezik.

Ez a pár fejtegetés végeredményben ismét azt mutatja, hogy milyen nehézségeket okozott *Konek*nek a leíró koncepcióhoz való visszatérés, de e hiány pótlására — úgy látszik — éppen azért érezte magát erkölcsileg is kényszerítve, hogy a leíró koncepcióhoz való ragaszkodásának mégis valami-féle tanújelét adja. Ez azonban az általa elfoglalt álláspont után már nem volt szükséges, és még kevésbé volt következetes.

Az 1855-ös nagy elméleti mű harmadik része a statisztika legújabb állását irodalmi, bibliográfiai tekintetben méri fel. Az ez elé a rész elé bocsátott általános fejtegetésekben *Konek* helyesen alapítja meg, hogy az állami statisztikai publikációs tevékenység kiterjedése, valamint a nagyközönség érdeklődése a statisztikai témák iránt nagy fellendülést idéztek elő a statisztikai irodalom terén. Azt is némi büszkeséggel konstatálja, hogy annak tudomá-

nyos minősége is biztosítva van azáltal, hogy a röpiratokkal szemben, melyek az akkori politikai irodalmat elárasztják, e területen a tudományos munkák vannak túlsúlyban. Az anyag túláradó bősége azonban, mint panaszkolja, újabb problémákat támaszt, szinte lehetetlenné teszi a régi típusú leíró művek megírását, amilyen pl. az európai államok összehasonlító statisztikája, a legközkedveltebb műfaj volt.

Kétségtelen, hogy az egyes ember munkaerejét és készségét e feladatok már messze felülmúlták a polgári fejlődésnek ebben a korszakában, sőt, mint láttuk, tulajdonképpen már korábban is. Nem ok nélkül panaszkodott már *Schwartner*, majd később *Fényes*, hogy micsoda fáradtságos és áldozatos munka volt egy embernek a több száz oldalra kiterjedő, tartalmas polgári jellegű statisztikai művek megírása. Ezeket — az 50—100 oldalas, iskolasztikus leíró statisztikai formulákon alapuló „elméletekkel” szemben — valóban egészségük és életerejük megroppanásával voltak csak képesek a magános tudósok megírni. A leíró jellegű nagy művek ideje az adatok bőségével lejárt, szerepüket a statisztikai hivatalok vették át s *Konek* is mélabúsan jegyzi meg, hogy *Schubert* és *Reden* munkái, bár szerzőik a leíró statisztikai tudomány kiválóságai, nem tudták az egész alkalmazott statisztika területét átfogni és feldolgozni. Ezzel függ össze az is szerinte, hogy a kisebb területekre vonatkozó monografikus irodalom kezd egyre inkább előtérbe kerülni és a bibliográfiai közleményeknek egyre nagyobb a fontossága. Néhány ilyen meg is nevez és ezek után ismerteti a statisztika legújabb irodalmát, elsőnek a régi és újabb elméleti munkákat.

A régebbi, főleg olasz elméleti munkákat csak kiegészítésül hozza itt is az 1847-es műhöz s ezek között nincs is jelentősebb újszerű munka. Az újabb elméleti munkák között felsorolja *Quetelet* 1848-as morálstatisztikáját és a valószínűségszámításról írott művének 1854-es német fordítását, magát a főművet, a „Társadalmi fiziká”-t azonban, melyre a szövegben hivatkozott, itt nem említi. Itt szerepel továbbá *Dufeu*, *Jonnès* és *Heuschling* legfontosabb elméleti munkája, *Knies* műve, *Stein* populációstatisztikája, *Fallati* és *Reden* egy-egy folyóiratcikke, *Schultz* már hivatkozott lexikonicikkének alapjául szolgáló folyóiratcikke, s még néhány spanyol és német munka és egyetlen magyar mű *Láner* csekély értékű kis elméleti vázlata, bizonyára kolegialitásból említve meg mint tanszéki elődét csupán, mert értékénél fogva az messze elmarad a felsorolt valódi polgári művek mögött.

Konek ezután visszaesve ismét a leíró irány világába külön-külön sorolja fel azokat a munkákat, melyek Európának, illetve az európai államoknak statisztikáját tartalmazzák, köztük a már bevezetőül említett *Reden* és *Schubert*-féle műveket, továbbá a *Hübner*-féle táblázatos munkát. Ezután az egyes államokról szóló statisztikai munkákat ismerteti, elsőnek az ausztriai birodalommal, vagy annak egyes részeivel foglalkozókat. Ezek között kiemeli *Springer* 1840-es munkáját, mely *Konek* idejében még szerinte igen használható. A magyar munkák között *Fényes* 1843-as „Magyarország statisztikájának” 1851-es német fordítását említi, melynél ekkor még mindig nincs valóban jobb összefoglaló munka. Megemlíti még *Palugyay* 1852—54-ben megjelent „Magyarország történeti földrajza” c. legújabb állami leírását, valamint *Fáy* „Adatok Magyarország bővebb megismertetésére” c. 1854-ben megjelent műveit. A jegyzetben örömmel üdvözli volt tanítványa, *Kautz*

'Gyula „Az ausztriai birodalom statisztikája” c. művének első megjelent füzetét is.

Az angol és francia anyag lényegesen soványabb s ez utóbbinál meg is jegyzi, hogy a hivatalos statisztika fejlődése ott a magánmunkákat elsorvasztotta. Ellenkező a helyzet az orosz birodalmi anyagnál, de ezek között főleg nem orosz szerzők munkáit sorolja fel a két jelentősebb orosz művön kívül. A többi európai ország anyaga is vegyes, a Törökországgal kapcsolatos anyagnál ismét felemlíti Fényes művét 1854-ből, az Európán kívüli államok közül pedig egyedül az Egyesült Államokra vonatkozólag közöl leíró jellegű bibliográfiai anyagot.

Jelentősebb ezeknél a lezáró rész, ahol Konek a statisztikai évkönyvekkel és folyóiratokkal foglalkozik. Ezeknek éppen a statisztikai anyag nagy változékonysága miatt döntő jelentőséget tulajdonít, de a „Góthai Almanach” és a felsorolt különféle évkönyvek nem mindig az állami statisztikai hivatalok statisztikai évkönyveit jelentik még, csak előfutárai ennek a fejlődésnek. Az említett folyóiratok között ugyancsak megjelennek már a tudományos statisztikai folyóiratok, melyeknek hiányát — különösen Magyarországon — Konek valódi fájdalommal állapítja meg.

Ezzel a bibliográfiai résszel le is zárul Konek 1855-ös művének harmadik része, a statisztika legújabb állásának ismertetése irodalmi tekintetben. Megállapítható, hogy Konek — mint az előző részben — úgy ebben is, meszsze túllépte a magyar statisztikai irodalom szűk határait és lelkiismeretes és gondos, — ha nem is mindig következetes — munkával készítette e téren elő a magyar polgári statisztikai tudománynak a korabeli polgári statisztikai fejlődéshez való felzárkózását.

V.

A polgári statisztikai tudomány elméletének kialakítása felé a magyar statisztikai tudomány kialakulásának vizsgált szakaszában kétségkívül Konek tette a legnagyobb és tudományos rendszerezettség szempontjából is a legnagyobb horderejű lépést az előző fejezetekben részletesen elemzett és a polgári statisztika alapvető elméleti kérdéseit tárgyaló 1855-ös elméleti művével. Kézenfekvőbb lett volna számára e teljesítményei alapján az a gondolat, hogy ezen az úton továbbmenve Konek most már megkísérelje megvalósítani a magyar polgári statisztika elméletének olyan további kiépítését, amely az általa javasolt kezdeményezéseken is túlmegy.

Ha azokat a legfontosabb következtetéseket vizsgáljuk, melyek ezen a téren az 1855-ös elméleti műből adódtak, ezek között jelölhetjük meg elsősorban a polgári hivatalos statisztikai szolgálat kialakítását, vagyis azoknak az állami statisztikai szerveknek a létrehozását, amelyek kellő puvoárral és szervezettel bírnak a modern polgári statisztika által megkívánt nagytömegű statisztikai adat felvétele, ill. feldolgozása és elemzése szempontjából. Logikusan következett továbbá 1855-ös műből az a követelmény is, hogy amennyiben ilyen hivatalos statisztikai szolgálat létrehozására nem volna mód, úgy akkor elsősorban arra kell törekedni, hogy a polgári statisztika lényegét jelentő adattömeget, tehát a polgári statisztika fő munkaterületeit kellene elsősorban az azoknak megfelelő új módszerekkel kimunkálni.

Ha röviden megvizsgáljuk *Konek* munkásságát a nagy mű lezárása után, úgy azt tapasztaljuk, hogy kétségkívül ez utóbbi követelmény megvalósítására vette elsősorban az irányt, miután a magyar hivatalos statisztikai szolgálat kialakításának feltételei ekkor még nem értek be semmiféle téren. *Konek* ennek megfelelően mindenekelőtt a polgári statisztika legjobban kialakult sajátos munkaterületét, a népmozgalom tárgyalását vette célba, elsőnek a magyar birodalom népesedési mozgalmait tárgyalva 1852—58-ig, majd másodszor még részletesebben feldolgozva ezt egy második népmozgalmi munkában 1852—65-ig és ismét visszatérve arra még két alkalommal, az 1867—78. és 1877—79. évi népmozgalmi adatok feldolgozása formájában.¹ Ezekben a művekben *Konek* teljesen a polgári statisztika szellemében, igen nagy statisztikai apparátussal és a korabeli közép-európai népmozgalmi statisztika teljes ismeretében tárgyalja a magyar birodalom népesedési mozgalmait és ez az oka annak, hogy ezt a hézagpótló jellegű munkásságát mind kortársai, mind az utókor igen magasra értékelte.² Hasonló alapossággal és részletességgel foglalkozott *Konek* a társadalom, ill. közelebbről a jogi statisztika egy másik sajátos területével, az ún. bűnvádi statisztikával. E területen szintén több idevágó dolgozatban végezte el előbb az 1858—60-as évek, majd 1872—73. és 1873—77. évek közé eső bűnügyi statisztika alakulásának feltárását és elemzését, a népmozgalom tárgyalásához hasonló széles bázison.³

Az 1855-ös nagy elméleti mű utáni időre esett az osztrák abszolutizmus által Magyarországon 1857-ben végrehajtott népszámlálás, illetve annak tulajdonképpen meghíúsulása is, amely a magyar nemzeti közvéleményt igen erősen felkavarta és foglalkoztatta. Így értjük meg, hogy annak hatása alól *Konek* sem vonhatta ki magát. Az alkalmat ehhez az szolgáltatta, hogy 1858-ban tudományos és irodalmi munkássága elismerésül a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagjává választották és kezdeményezésére 1861-ben a Magyar Tudományos Akadémia a „Statisztikai Közlemények” formájában rendszeres statisztikai folyóiratot is létesített. *Konek* ekkor ragadta meg az alkalmat, hogy ennek a kiadványnak már legelső számában felvesse azt a gondolatát, hogy a nem sikerült 1857-es osztrák népszámlálás hiányainak pótlására, sőt tulajdonképpen ahelyett, az abszolutista osztrák kormány szerveit mellőzve egy tisztán magyar, magán közreműködéssel eszközölendő népszámlálást kellene a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottmányának szerveznie.⁴

E gondolatot a Statisztikai Bizottmány tagjai nagy lelkesedéssel karolták fel, főleg a svéd tudományos akadémia 100 évvel korábbi hasonló jellegű

¹ *Konek S.*: A magyar korona országainak legújabb népesedési mozgalmai, 1852—65, Pest, 1868. — *Ua.*: Magyarország és egyes törvényhatóságok népmozgalmi, 1876, Budapest, 1879. *Ua.*: Magyarország és egyes törvényhatóságok népmozgalmi, 1877—79, Budapest, 1882.

² *Vö.*: *Kautz és Láng*, id. m. — és *Horváth R.*: Egy ismeretlen magyar politikai aritmetikus, stb., id. kiad. 32. o., — hivatkozással *Konek S.*: A magyar társadalom népesedési mozgalmi, MTA, Statisztikai Közlemények, III. köt. 1. füzet, Pest, 1862-re.

³ *Konek S.*: Újabb adataink Magyarország bűnvádi statisztikájából, 1867—72, Budapest, 1865., — *Ua.*: 5 év Magyarország bűnvádi statisztikájából, 1873—77, Budapest, 1879.

⁴ *Ua.*: A statisztikai bizottság által megindított népszámlálás, MTA, Statisztikai Közlemények, I. köt. 1. füzet, Pest, 1860.

kezdemenyezését tartva szem előtt. Az akadémiai bizottmány tagjai kidolgozták *Konek* vezetésével azt a kérdőívtervezetet, amelyet főleg az egyházmegyei adatok alapján a különböző egyházak plébánosainak, ill. lelkészeinek segítségével levelezés útján kívántak begyűjteni. Ennek feldolgozása az elképzelések szerint a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottmányának lelkes tudósgárdáját terhelte volna.

E nagy terv végrehajtása meg is indult, de csakhamar kiderült, hogy a svéd kezdemenyezéshez képest az időközben lefolyt 100 év alatt a polgári statisztika által támasztott követelmények olyan magasra nőttek, hogy ilyen nagytömegű adatot a legnagyobb jóakarattal sem lehetett már az egyházak statisztikai szempontból laikusnak tekintendő lelkészei útján begyűjteni. Még kevésbé volt képes azt a magántudósoknak ez a lényegileg szervezetlen, a magasrendű statisztikai munkamegosztást és munkaegyesítést nem ismerő csoportja egyéni tudományos munkával feldolgozni és elemezni. Az adatgyűjtés munkája 1861—1863 között szakadatlanul folyt és egyes ilyen anyagokat a „Statisztikai Közleményekben” a Bizottmány tagjai közé is tettek, de a munka előrehaladásával egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy sem a feldolgozás, s helyenként még a felvétel sem oldható meg többé magáneszközökkel.

A nagy lendülettel megindult munka így hát végül is félbeszakadt, de mégsem volt minden eredmény nélküli. Egyrészt nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar polgári hivatalos statisztikai szolgálat kialakítása tovább el nem odázható követelménye a kornak, másrészt pedig arra indította a Statisztikai Bizottmány tagjait, hogy felterjesztést tegyenek a Budai Helytartótanács-hoz, azzal a követeléssel, hogy mielőbb szervezzen Magyarország részére „kormányi tekintéllyel intézkedő statisztikai hivatalt”, miután egy tisztán tudományos szervezet nyilvánvalóan nem képes már a kor színvonalán állva mindazokat a teljes és rendszeres adatokat összegyűjteni, amelyek nélkül a modern állami és társadalmi élet állami irányítása már el nem képzelhető. Külön kiélezte a felterjesztés egyébként azt a tényt is, hogy a környező országokban — vagyis az apró német fejedelemségektől egészen a szomszédos Szerb Királyságig — minden környező állam rendelkezik már saját hivatalos statisztikai szolgálattal, egyedül Magyarország nem. Ez a felterjesztés tehát nagymértékben előkészítette az utat abban az irányban, hogy a kiegyezés után megalakult önálló magyar kormány illetékes szakminisztere, *Gorove István* földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter, magától értetődő követelménynek tartsa, hogy minisztériuma keretében a hivatalos statisztikai szolgálatot is haladéktalanul felállítani törekedjék.

A magyar hivatalos statisztikai szolgálat kialakulásával, az 1867-ben véglegesen megalakult magyar polgári statisztikai hivatal kialakulásának körülményeivel, működésének fő irányával és annak bírálatával máshelyütt részletesebben foglalkoztunk,⁵ — itt csupán annyit jegyzünk meg, hogy a hivatal élére kezdetől fogva kiszemelt *Keleti Károly* Magyar Földhitel Intézeti tanácsjegyző és közgazdasági szakíró már első emlékirataitól kezdve a *Konek* által is legkorszerűbbként kiemelt belga hivatalos statisztikai szolgálat szervezetét tartotta szem előtt. Első lépésként ennek megfelelően a kormány nemcsak az Országos Statisztikai Hivatalt, hanem az Országos Statisztikai Tanácsot is életre hívta, ez utóbbit 19 tudományos taggal és a társminisztériu-

⁵ *Horváth R.*: A magyar hivatalos statisztikai szolg. kialakulása, id. helyen.

mok 8 képviselőjével alakítva meg még 1867 folyamán. E tanács egyik legtekintélyesebb, tudományos köröket képviselő tagja *Konek* lett és annak a kezdettől egészen haláláig egyik legkiválóbb és legaktívabb tagja is maradt.

Ez a kulcspozíció tette lehetővé azt, hogy amidőn a *Keleti-féle* elgondolásoknak megfelelően már 1869-ben a fiatal magyar központi statisztikai hivatalnak tehermentesítése és a hivatalos statisztikai szolgálat decentralizációjának kérdése is előtérbe került, a statisztikai helyi szervek kialakítása érdekében szervezett statisztikai szaktanfolyam újból alkalmat adjon *Konek*nek arra, hogy a polgári statisztikai elmélet alapvető kérdéseire visszatérjen, illetve nézeteinek továbbfejlesztésére újabb kísérletet tegyen. E statisztikai szaktanfolyamok esti ingyenes tanfolyamon külső, közigazgatási tisztviselők statisztikai továbbképzése formájában kísérelték meg a minisztériumok, megyék és városok által hivatalból kiküldött hallgatóság továbbképzését, valamint a magukat önkéntesen statisztikai téren továbbképezni kívánó személyek szakoktatását. Az érdeklődést e kérdések iránt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az első, 1868—69. évi esti tanfolyamon 275 hallgató vett részt, amelyből 174 főt tett ki a hivatalból delegált hallgatóság száma. A tanfolyam számára az első alapvető elméleti előadást maga *Konek* tartotta, amely az 1869-es évben nyomtatásban is megjelent és így a hallgatóság rendelkezésére állott.⁶

Konek itt kifejtett nézeteinek, elemzése lehetővé teszi számunkra annak vizsgálatát, hogy mennyiben volt képes 1855-ben kifejtett elméleti nézeteit továbbfejlesztetni és annak rögzítését is, hogy melyek voltak azok a területek, ahol *Konek* kitartott továbbra is a statisztika régi, leíró koncepciója mellett.

Konek 1869-es művének bevezetéseként abból indul ki, hogy nincs ez időben olyan tudomány, melynek fogalmára, lényegére, feladatára és módszerére vonatkozólag nagyobb zavar uralkodna, mint a statisztikai tudomány vonatkozásában. Az e megállapítás dokumentálására hivatott lábjegyzetben többek között a meteorológiai és orvostudományi statisztikától kezdve az antropológián át a nyelvészetig és a lélektanig sorolja fel e tudomány újabb alkalmazási területeit. Ezek változatossága mind odahat nézete szerint, hogy még nehezebbé válik egy egységes és mindezekre az alkalmazási területekre egyformán érvényes statisztikai elmélet kialakítása. Meglátja e fejlődésnek egy másik veszélyét is, nevezetesen azt, hogy a statisztika ilyen nagyfokú elterjedése azzal a balhiedellel jár együtt, hogy a közvélemény előbb-utóbb minden számszerűséget statisztikának fog tekinteni, — különösen, ha nem sikerül az elméleti téren fennálló zűrzavart a statisztikai tudomány hivatott képviselőinek tisztázni.

Már itt hivatkozik azonban egy a jövő fejlődés szempontjából igen nagy jelentőségű kérdésre, nevezetesen arra, hogy a statisztikai elmélet kérdései során a statisztikai adatfelvételek technikai, módszertani kérdéseivel is foglalkozni kell, mert ezek nélkül sem gyakorlati, sem elméleti statisztikai munka nem végezhető sikeresen —, különösen akkor nem, ha ezeket minden országban más és más elméleti bázison hajtják végre. Ebből a szempontból tartja *Konek* nagy jelentőségűnek azt az egységesítő módszertani jellegű munkát, melyet a nemzetközi statisztikai kongresszusok 1853-tól kezdve vé-

⁶ *Konek S.*: A statisztika elmélete, írta és a közgazdasági miniszter által szervezett tanfolyamban előadta, Pest, 1869.

geztek. E munkálatok — mint ezt helyesen emeli ki —, nemcsak a hivatalos statisztikai szolgálatok szervezetére és működésére, de magára a statisztikai elmélet kialakulására is vissza kell hogy hassanak. Amennyiben ezen adatfelvételi módszerek között mégis helyes bizonyos eltérések fennállásának jogosságát elismerni, úgy ez nézete szerint csak abban mutatkozhat, hogy nem lehet a „közgazdaság és a természetbúvárlat” részére felvett adatokat teljesen ugyanazon módszer szerint kezelni.

Ez ugyancsak nagy jelentőségű megállapítása *Konek*nek, mely jelzi a kialakult polgári statisztikai tudománynak azt a közel egy évszázadig, közel napjainkig tartó korszakát, melyben a matematikai és nem-matematikai irány hívei a statisztikát vagy minden megkülönböztetése nélküli univerzális matematikai tudományként, vagy azzal ellentétben, a társadalomstatisztikai tárgynak megfelelő társadalomtudományként fogták fel.

Ez utóbbi felfogás hívei ennek megfelelően ugyanakkor a statisztikát csak mint alkalmazott jellegű tudományos módszert voltak hajlandók elismerni a természettudományok területén, az ott uralkodó nagyobb állandóságú jelenségekre való tekintettel, jóval matematikaibb jelleggel.

Konek bevezető gondolatmenete az utolsó lábjegyzetbe leszorítva említi csak meg azt a kérdést a tanfolyam hallgatói számára, hogy szükség van-e egyáltalán statisztikai elméletre. Úgy fogja fel, hogy ezt a kérdést a statisztikai tudomány eddigi fejlődése már pozitívan eldöntötte. Ezután egy vázlatot ad, hogy milyen kérdésekkel kell a statisztikai elméletnek foglalkozni, melyek az általa adott felsorolás sorrendjében a következők:

1. A „statisztika” szó magyarázata és tartalmának meghatározása. *Konek* expozíciója itt is nagyon leszűrtnék és helyesnek tekinthető, miután a latin „status” szóból származtatja a legkorábbi idevágó kifejezést a „statista” szót, mely magasabb államtudományokkal foglalkozó egyént jelentett az olasz városállamokban; a leíró statisztikai tudomány legkorábbi bölcsőiben. Helyesen utal *Achenwall*ra, aki ebből a tudományra utaló „statistica” szót általánossá tette a német egyetemi gyakorlat alapján. A „status” szó állapot értelmére egyeseket arra indított, hogy csak a jelen állapottal, illetve a leíró államtudományi jellegű statisztikai tudomány gondolkodókörének megfelelően az állam jelen állapotának leírásával azonosítsák a statisztikai tudomány tárgyát, illetve tartalmi jelentését.

Konek azonban helyesen látja, hogy a statisztika tárgyát nem lehet már kizárólag az állami jelenségekre korlátozni, mert az államtudományok tárgya is eltolódott a politikai vizsgálódások felől a gazdasági és szociális kérdések felé és a statisztikai tudomány tárgya is követte ezt az eltolódást.

Nagy jelentőséget tulajdonít *Konek* az új tudományos áramlatok között annak a *Wagner*-féle iránynak is, mely a statisztikát tömegészlelési módszernek tekinti, a világfolyamatok egészére kiterjedően. Ebben a felfogásban az univerzális metodológiával nyer azonos értelmet már a statisztikai tudomány elmélete — természetesen elsősorban induktív módszert értve az alatt —, ami *Konek* szerint a legújabbnak tekinthető felfogás.

Saját álláspontját ebben a kérdésben úgy körvonalazza, hogy miután a modern társadalom is csak állami keretek között létezhet, az állami „és” társadalmi jelenségek vizsgálatára való kiterjesztését a statisztikának helyesnek tartja. Minden számszerű módszert nem ismer el azonban statisztikáinak, csupán azt, mely annak sajátos tárgyával összhangban van. *Konek* itt sajnos nem

vonja le azt a döntő következtetést, hogy a módszer legfőbb elemei azok az univerzálisan elfogadott módszerek kell hogy legyenek, melyeket a nemzetközi statisztikai kongresszusok az egyes államok és tudományos statisztikai társaságok, valamint egyéb más statisztikai szervek egyöntetű gyakorlata alapján, kellő tisztázás és vita alapján e gyakorlatból absztraháltak és mint valóban „statisztikai” módszereket ajánlottak elfogadásra. E felismerés konzekvenciáinak levonása nélkül *Konek* 1869-es elméleti összefoglalásának is szükségyszerűen csonkának kell maradnia, — ahogy ezt az alábbi pontok elemzése is meggyőzően bizonyítja. Enélkül a visszaesések a régi, leíró álláspontba nem kerülhetők el.

2. *A statisztika tárgya, célja és feladata.* A legfontosabb új elem itt *Konek* felfogásában ott mutatkozik, hogy az állami célokat hangsúlyozó felfogást, melyet korábbi műveiben maga is követett, „bizonytalan és ingatag kritériumra felépülő felfogásként” bélyegzi meg, valamint hogy ismét aláhúzza az állami jelenségekkel szemben a társadalmi jelenségek előtérbe kerülését; noha az állam megmarad — mégcsak nem is formális — keretnek. Ezen belül zajlik ugyanis a polgári társadalom egész anyagi és szellemi élete és az állam céljai sem függetleníthetők ezektől. Így *Konek* korábbi felfogása a változott tartalommal, de formailag a javasolt tartalmi változással fenntartható.

Itt veti fel *Konek*, *Queteletre*, illetőleg *Süssmilch-re* visszamenve a nagy számok törvényének és a törvényszerűségek, illetve okozati összefüggések kutatásának a problémáját is. *Konek* álláspontja itt a józanabb kritikai hangoknak felel meg, melyek ez időben már sok viszonylatban kimutatták azokat a túlzásokat, melyeket nemcsak maga *Quetelet*, de különösen az ő tanait vulgarizáló tanítványok serege követett el. Ez főleg az örökérvényű törvények keresésének és az átlagszámokon alapuló nagy számok törvényének szimplista felhasználásában állott. *Konek* helyesen hivatkozik arra, hogy a tömegjelenségek körének nagysága is befolyásolja a szóban forgó törvényszerűségeket és helyesen utasítja el a szabad akaratot tagadó túlzók álláspontját is. Annyiban azonban leszűkíti a statisztikai elmélet szerepét, hogy végeredményben a jelenségek feltárására, és nem azok okainak kutatására is vonatkoztatja annak feladatait.

3. *A statisztikai tudomány értelmezése és más tudományokhoz való viszonya.* E pont keretében kifejtett vizsgálódásait *Konek* azzal kezdi, hogy eddig már *Rümelin* 1863-as dolgozata a statisztikai tudománynak 63 eltérő definícióját adta, melyeket *Konek* szükségesnek lát, éppen ezért rendszerezni és így előadni. Véleménye szerint az elavult *Achenwall*—*Schlözer*-i irányt és az ehhez kapcsolódó államszervezeti irányt leszámítva, vagyis az első két irányt figyelmen kívül hagyva, miután ezeknek már csak történelmi jelentőségük van, — az állam anyagi és szellemi erőit leíró, az állapotkutató irányt és a közjólétet kutató irányt lehet megjelölni olyanokként, melyek még a leíró iskola vonalával rokon irányok. Valójában új irányként ezzel szemben csak a matematikai iskola jelentkezik, valamint az ún. általános állapot-tant képviselő felfogás, mely utóbbi is azonban a természettudományos jelenségekre való kiterjeszkedés révén erősen matematikai jelleget ölt.

Konek saját álláspontját itt is a régi és az új közötti kompromisszum útján alakítja ki. Kitart egyrészt a statisztikai tudomány államtudomány jellege mellett, hangsúlyozza annak valóságtudomány jellegét, az oknyomozásra

és megfelelő következtetések levonására való alkalmasságát, de azt is alá-húzza, hogy elsősorban a „jelen” kutatása tartozik feladatai közé.

Ezután *Konek* a módszertani mondanivaló hiányában a következő, 4. pont alatt „*A gyakorlati statisztika szervezetével*” foglalkozik, de kizárja ebből egyelőre a specializált statisztikai intézményeket, azaz a statisztikai hivatalokat, melyeket a következő, 5. pont alatt külön tárgyal. Kapcsolódik ehhez a 6. pont alatt a *statisztikai hivatalok fejlődésének áttekintése az egyes európai államokban*, a 7. pont alatt pedig a *nemzetközi statisztikai kongresszusokkal* foglalkozik. E részekről megállapítható, hogy rendszeres és komoly elemzését adják azoknak az újabb jelenségeknek, melyek e téren *Konek* 1855-ös művének megjelenése óta merültek fel és ennyiben hasznosan egészítik ki *Konek* korábbi irodalmi tevékenységét. Alkalmassak e fejtegetések az általános statisztikai műveltség emelésére és a nemzetközi statisztikai fejlődés érzékeltesére is, — de semmiképpen sem pótolhatják egy ilyen szakjellegű tanfolyamon azoknak a módszertani ismereteknek a hiányát, amellyel a statisztikai tudomány elméletének tárgyalása során a „per longum et latum” tárgyalt tudományelméleti kérdések mellett elsősorban kellett volna mégiscsak foglalkozni.

Konek a módszertani kérdésekkel csak „per tangentem” foglalkozott a 4. pontban, alig két oldalon tárgyalva „az ún. táblázatos, vagyis számszerű” és az ún. grafikus vagy „képrajzi” módszert. *Konek* itt általánosságokat közöl azonban csak, hangoztatva, hogy a számszerű módszer „a pontosabb”, avagy hogy a táblázatok „könnyítik az összehasonlításokat”. Egy fokkal konkrétabb a grafikus ábrázolásról mondottaknál, midőn felsorolja annak addig kialakult formáit, a statisztikai térképet, a színárnyalatokkal való ábrázolást és a grafikonok módszerét, mely utóbbival kapcsolatban helyesen utal annak pontos-ságára és sokoldalúságára.

A 8. pont a *statisztika rendszerét* adja s csak ennyiben tekinthető még módszertani vonatkozásúnak. Ebben azonban *Konek* teljesen visszatér a leíró álláspont átmentéséhez és egyszerűen a schlözeri hármasság formulát ajánlja, teljesen függetlenül attól, hogy az állam közjogi rendszerének és közigazgatási rendszerének leírása nincs összhangban a statisztikai tudomány tárgyáról a korábbiakban elmondottakkal. Valami csekély koncessziót csak annyiban tesz az új felfogásnak, hogy az állam ún. „alaperőiként” csak a területet és a népességet említi, a közjogi és közigazgatási rendszer leírását az „államszervezet” címszóban vonja össze és ennek harmadik eleméül a „kultúréletet” tekintti, melybe a gazdasági és szellemi élet tartozik bele, mint az anyagi, illetve szellemi műveltség két leglényegesebb területe.

Alapvető módszertani megállapítása tulajdonképpen csak egy van *Konek*-nek, az, amelyet még a statisztika tárgyát és feladatát tárgyaló 2. pontban tesz szinte mellékesen, — midőn megállapítja, hogy annak legfőbb módszere —, ahogy kifejezi magát „legfőbb modora” — a csoportosítás: „... a statisztika hivatva van az egyes államokban tett vizsgálódások eredményeit akképp állítani egybe, az egész statisztikai anyagot következtetésekre vezető modorban olyképpen elrendezni, szóval az egyes adatokat olyanformán összecsoportosítani, hogy a viszonyok egyformasága, vagy különbsége és a fennforgó szabályosság már ezen összeállítás fonálán önkényt szembe szökjék, a szabályos-

ság forrásául szolgáló felsőbb törvények következtetését méltán más tudománysszakokra bízván.”⁷

A szóban forgó statisztikai tanfolyam többi előadásait elemezve is csak azt lehet megállapítanunk, hogy azok általában adatforrások alapján, konvencionálisan kialakult rendszerezésben, de végeredményben leíró jellegű ismertetését nyújtották a vizsgált életviszonyoknak, azaz a népességnek, gazdasági termelésnek, az igazságügyi és közoktatási viszonyoknak, közegészségügynek, köz- és magánjótékonyiságnak — ez utóbbit különben *Konek* tollából — a pénzügynek és biztosításügyeknek — ideértve a leíró statisztika szellemében az államszervezetet és közigazgatást is.

Egyetlen kivétalként *Keleti Károly* előadása magaslik ki, mely a népszámlálások kérdésével foglalkozott. Ahogy erre már másutt is hivatkoztunk⁸ — *Keleti* ennek során kiterjeszkedett a felvételi ismérvek, tervek és módszerek korszerű ismertetésére —, abban a formában, ahogy az az akkori európai népszámlálási gyakorlatból a nemzetközi statisztikai kongresszusok által végzett hatalmas rendszerező és absztraháló munka alapján leszűrődött, illetve a magyar népszámlálási gyakorlatra alkalmazható volt. *Keleti*nek ez a munkája azonban nem váltott ki semmiféle visszhangot, arra — mi több —, maga *Konek* sem reagált. Így csak lassan érlelődött meg *Keleti*ben az a meggyőződés, hogy az új magyar polgári hivatalos statisztikai szolgálatban tevékenykedő tisztviselők, mint hivatásos statisztikusok csak akkor válhatnak megfelelő szakemberekké, ha elsősorban a statisztikai módszertan terén foglalkoznak egyre mélyenszántóbb szakismeretekkel rendelkezni. Így jutott el — ahogy erre már másutt szintén egészen érintőleg hivatkoztunk⁹ — *Keleti* 1875-ben egy hézagpótló módszertani kézikönyv kidolgozásának és közreadásának a megvalósításához, melyet most már nemcsak a népszámlálások módszertanának ismertetésére korlátoz, hanem kiterjeszti azt általában az egész statisztikai tudományra, megadva ezzel a magyar statisztikai elmélet hiányzó gerincét.

Azt a koronát tehát, mely *Konek* egész elméleti munkásságából következett, a kínálkozó végső következtetések levonásával, nem *Konek*, hanem végül is, *Keleti Károly* tette fel a magyar polgári statisztikai tudományra és így *Konek* életművét nem tekinthetjük ebből a szempontból lezárt életműnek, hanem csak torzónak. E kontraszt szempontjából nem érdektelen tehát röviden *Keleti* hivatkozott munkáját *Konek* eddig elemzett elméleti munkáival szembeállítani, hogy az elmulasztott lehetőség realizálásának irányára és horderejére megfelelő következtetéseket lehessen tenni.

Egyébként *Keleti* munkája maga is mutatja azt az állandó keresést, azt a forrongó állapotot, mellyel az egész magyar polgári statisztikai elmélet végül is a módszertanhoz jutott el. Így rögtön az anyag elnevezésében elfoglalt álláspontja példa már erre, miután anyagát, habozva, hol „statisztikai technikának” nevezi el, hol azonban már kifejezetten a „statisztika módszerének” s mint ilyent a statisztikai elmélet kifejezett részének. Mindenesetre a gyakorlati statisztika felőli megközelítés a jellemző rá, miután a gyakorlat általánosításából jut el a módszerek kialakításához és ezért „A gyakorlati statisztika kézikönyve” címen adta e művét *Keleti* közre, mint említ-

⁷ Uo. 30. o.

⁸ Horváth R.: A magyar hivatalos statisztikai szolgálat, stb., id. helyen, 173. o.

⁹ Uo.

tettük 1875-ben Pesten. Az általánosítás nem terjed ki természetesen a statisztikai elmélet összes, már *Keleti* korában általánosítható módszereire, de mégis felöleli annak legfontosabb alapvető kérdéseit, melyeket ma „elemi statisztikai technika” néven foglalhatunk össze és mindezt már a *Quetelet*-féle, ún. „kutató statisztikai irány”, vagyis a valószínűségszámítás tanaira való alapozással.

Keleti a gyakorlat felőli megközelítést a statisztika hasznából való kiindulással és a magyar hivatalos statisztikai szolgálat kialakulásának jelentőségéről elmondottakkal is külön aláhúzza, majd értékeli a nemzetközi és magyar statisztikai tudomány addig megfutott történeti útját. Végül meglehetősen zavarosan, de utal arra, hogy a leíró és skolasztikus iránnyal szemben a gyakorlatnak is lehet az alkalmazáson keresztül teremtő jelleget adni és ennek „bölcshészetét” is ki lehet alakítani, miáltal a gyakorlati statisztika „teremtő”, illetőleg „elméleti” jelleget ölt.

Ebben a vonatkozásban főleg a nagy számok törvényének, az átlagszámok elméletének és különösen a szóródás kiszámításának kialakítását, illetve tisztázását tartja döntő vívmánynak, bár szóban forgó művében ezeknek a kérdéseknek szenteli a legkisebb teret — talán mintegy attól tartva, hogy elriasztja a magyar gyakorlati statisztika művelőit a statisztikával való foglalkozástól. Részletesebben foglalkozik tehát a statisztikai tudomány definíciójának kérdésével, valamint az ide tartozó más konvencionális tudományelméleti kérdésekkel, továbbá a statisztikai feldolgozás, felvétel és elemzés fázisaival, majd különösen részletesen a „feldolgozás technikája” címén a felvételi mintákkal, a statisztikai táblákkal és a grafikus és kartografikus ábrázolás egyes kérdéseivel.

A módszertanban nagy jelentőséget tulajdonít a gyári üzem analógiájára végzett munkamegosztásnak, noha a gépek alkalmazásának a lehetősége akkor még nem fordult meg a fejekben statisztikai vonatkozásban, s emiatt talán helyesebb lenne manufaktúrális jellegű munkamegosztásról beszélni még az akkori statisztikai hivatalokban, ha mindjárt vertikális manufaktúráról is. A gépek benyomulása ugyanis csak a XIX. és XX. század fordulóján kezdődött meg a statisztikába, részben a munkaerővel rosszul dotált francia hivatalos statisztikai szolgálat racionalizálási törekvéseinek, részben az amerikai gazdasági élet magánvállalataiban kialakult verseny és a vállalati statisztika kifejlődésének hatására.

Behatóan foglalkozik *Keleti* a csoportosítás műveletével is a táblázatok tárgyalása kapcsán, majd utal a viszonyszámok alkalmazásának kérdéseire is. Végül egy tudományosan igen helytálló kritikáját adja a *Quetelet* nyomán kialakult túlzóan általánosító valószínűségelméleti törvényszerűségekre való törekvésnek és a szabad akarat tagadásának, különösen a bűnügyi statisztika terén elkövetett túlzásokat emelve ki a nemzetközi irodalom idevágó megállapításaiból. Végül *Keleti* a hivatalos statisztikai szolgálatok alapkérdéseként tárgyalja az adatszolgáltatási kötelezettség jogi szabályozásának kérdését, melyben hazánk az időben már nemzetközi viszonylatban is élen járt. Helyesen emeli ki, hogy a megbízható hivatalos statisztikának ez a jogi szabályozása az egyik alapja, a statisztikai műveltség elterjedése és más egyéb tényezők mellett.

Ha nem arra összpontosítjuk figyelmünket *Keleti* művében, ami a mai értelemben felfogott statisztikai elméletből még hiányzik munkájában, ha-

nem annak pozitív oldalára, vagyis arra, ami nála már szerepel a *Konek* elméleti munkásságából hiányzó statisztikai technikával szemben, úgy annak a korábbi megállapításunknak értelme nyilvánvalóvá válik, hogy *Konek* elméleti térre eső statisztikai munkásságának végső konzekvenciáit *Keleti* vonta le. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy *Konek* élete utolsó évtizedében már nem végzett semmiféle jelentős munkát a statisztikai elmélet kialakítása terén — csupán inkább azt, hogy a döntő területre eső kontribúció ekkor már nem az övé.

Az utolsó évtizedből mindenesetre még *Konek* két idevágó munkájával kell foglalkoznunk, ha azzal az igénnyel lépünk fel, hogy elméleti munkásságának felmérése terén a teljességre tartunk jelen tanulmányunkban számot. *Konek* e két kontribúciója egyaránt a távolabbi jövő kérdéseivel foglalkozik a statisztikai tudomány fejlődése vonatkozásában, noha látszólag aktuális problémák megoldására törekszik — éspedig a statisztika és a közgazdaságtan közötti viszony tisztázására és a hivatalos statisztikai szolgálat további fejlődési lehetőségeinek a vizsgálatára.

Ami az első kérdést, a közgazdaságtanhoz való viszonyát illeti a statisztikai tudománynak,¹⁰ olyan kérdés ez, mellyel *Konek* keveset, vagy alig foglalkozott eddig és egyáltalán gazdaságstatisztikai jellegű dolgozatainak száma is viszonylag csekély. Éppen élete vége felé azonban helyesen látja meg a gazdaságstatisztika egyre növekvő jelentőségét — amiben talán része lehet korábbi kiváló tanítványa és élete végéig egyik legjobb barátja, *Kautz Gyula* hatásának —, aki ebben az időben már kollégája és a magyar közgazdaságtudomány egyik kiválósága.

E kérdés vizsgálatánál már *Konek* kiindulása is igen messzire vetíti előre a problémákat, amidőn kategorikusan kijelenti, hogy a statisztika és a közgazdaságtan egyaránt induktív tudományok, melyek amellelt államtudományok is lévén, lényegesen nagyobb befolyása alatt állnak a társadalmi változásoknak, mint az egyéb tudományok. Ezután rövid visszapillantást vet a statisztika és a közgazdaságtan kialakulására a XVIII. századtól kezdve. Megállapítja, hogy azoknak az alaperőknek a tudományos jelentőségét, melyeknek vizsgálatával a statisztika foglalkozott, *Malthus* ismerte fel először a közgazdaságtudomány szempontjából, főleg a francia forradalom hatására. Ennek döntő következményét abban látja, hogy „... a socialtüneményeknek ily praevalens előtérbe nyomulásával az *Achenwall*—*Schlözer*-féle iskolából kiindult statisztika eddigi lényegéből kiforgatva, hogy az állam helyébe, mely eddig a statisztika főtárgyának tekintetett, a társadalom, sőt lassanként az egyes egyéniségek léptettek, amint azok a társas viszonyokban jelentkeznek és ezáltal a statisztika és a nemzetgazdaságtan közti viszony tetemesen megváltoztatva lőn, az utóbbi is a felkapott socialismus és communismus felforgató tanai által eddig elfoglalt teréről leszoríttatván, és a socialtényezőknek összefoglaló tekintetbevétele helyébe az atomistikus felfogás, az individuális érdek hangsúlyoztatása jutván kizárólagos érvényre, de ezen szélsőségek az egyik és másik tanág tovább fejlődésére csak jótékony kihatással voltak.”¹¹

Konek tehát helyesen látja meg az új fejlődés döntő momentumait és azok kihatásait is. Nemcsak hogy regisztrálja a tudományos szocializmus je-

¹⁰ *Konek S.*: A statisztika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban, Budapest, 1875.

¹¹ Uo., 7. o.

lentkezését, de ugyanakkor tudományos szempontból nem ítéli annak kialakulását károsnak, — ahogy *Kautz* tette —, sőt egyenesen jótékony hatásúnak tartja, hiszen a *Smith*-féle klasszikus irányzat is induktív alapon fejlesztette ki tanrendszerét és a további atomisztikus jellegű fejlődést is csak az ilyen statisztikai jellegű induktív tudományos alap pótolhatja — különösen, ha a *Quetelet*-féle individualisztikus jellegű túlzásokat a statisztikai tudomány is el akarja kerülni.

Konek annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a statisztikai és a közgazdaságtani tudomány kapcsolata a történelem folyamán soha nem volt oly közeli, mint vizsgálódásai időpontjában, miután a statisztika ma már nemcsak az alapot szolgáltatja a közgazdasági elméleti kutatásokhoz, de azok verifikálásának, beigazolásának is legfontosabb tudományos eszköze. Példaként *Engel* porosz statisztikus munkásságára hivatkozik, aki a porosz jövedelmi és adóviszonyok vizsgálatával a porosz adóreformhoz szolgáltatott tudományos alapot. Azoknak a kérdéseknek a vizsgálata ugyanis, hogy milyen a tényleges jövedelemeloszlás, mely osztályok viselik és milyen mértékben az adóterheket, valamint hogy mely osztályok gyarapították az 1852—75. évek között jövedelmüket, a tényleges helyzet minden oldalú feltárását megadja.

E nagy jelentőségű vizsgálódás érdemét *Konek* a maga részéről abban látja, hogy a „gúnyosan tanszéki szocializmus párhíveinek nevezett irány”-hoz sorolt *Engel* bebizonyítja ezzel a tőkekoncentráció sokat vitatott tényét és annak aránytalan eloszlását „számadatilag” is, noha azt eddig mindig csak elméletileg bizonyították. Külön kiemeli *Engel* nyomán azt is, hogy ezt a hátrányos fejlődést még növeli a műveltségi monopólium és a vele járó vagyonskoncentráció. Ebből arra a következtetésre jut, hogy az eddig ajánlott módszerek, — az örökösödési adó reformja, stb. — mind csak tüneti megoldások, melyek enyhítik a bajokat, de „organikusan” nem adnak új jövedelemelosztási rendszert: „...Vajon az ipar-, kereskedelmi- és általános keresetmozgalmi szabadság már önmagában képes-e a közvagyon és a jövedelmek aránytalan elosztásából eredhető szociálbajokat orvosolni; vajon elégséges-e arra a *laissez faire, laissez aller*-féle theória vagy nem szükséges-e, hogy e célra az államhatalomtól induljanak ki az összes közgazdasági állapotokra kiható intézkedések; arra csak ott és akkor lehet bízton felelni, ahol és amikor statisztikai alapon ismeretes, hogy micsoda arányban szaporodik a nemzet vagyona és a nemzet közjövedelme...”¹²

Konek helyesen látja azt is meg, hogy az ilyen vizsgálódás egyik oldalról statisztikai, a másik oldalról azonban éppen úgy közgazdaságtani művelet is. Ezzel a gondolatmenettel teszi magáévá *Laspeyres* giesseni egyetemi tanár azon álláspontját, melyet az a IX. budapesti Nemzetközi Statisztikai Kongresszuson fejtett ki.

Laspeyres álláspontja szerint a két legfontosabb időszerű teendő abból áll, hogy ki kell építeni a „nemzetgazdasági statisztika” rendszerét és arra alapozva a „statisztikai” — vagy ha úgy tetszik, mai terminológiával a „kvantitatív” — nemzetgazdaságtan tudományát. A mai szóhasználat ettől tehát csak annyiban tér el, hogy abba egy azóta kifejlődött új ágat is beleérti a közgazdaságtannak, nevezetesen a matematikai közgazdaságtant, míg az ún. ökonometriát vagy a kettő között, vagy a statisztikai tudomány keretein belül helyezi el.

¹² Uo., 20. és köv. o.

Konek tehát, ami a közgazdaságtan és a statisztika közötti viszonyt illeti, mind a közgazdasági reformeszmék befogadásában, mind azok tudományos konzekvenciáinak levonásában messzebb ment el kortársainál és az általa felvázolt perspektívák több mint 100 évvel előre mutatnak. Éppen ezért nehéz elfogadni azt a méltatását, melyet Kautz ebben a vonatkozásban adott, midőn hangoztatta, hogy „... közgazdasági meggyőződése szerint a liberális iskolának a híve...”, majd figyelemmel arra, hogy Konek az államosítások kérdésében milyen messzire ment el, azt is hangoztatva, hogy „...sohasem tagadta meg az igazi modern liberális iskola praktikus társadalmi és politikai tendenciáit...”¹³ Ezen a téren a mester ment tovább mint a tanítvány.

Konek másik, a jövő fejlődés perspektíváit érintő megnyilatkozása ismét az egyik általa felismert döntő XIX. századi fejlődési tényezővel, a hivatalos statisztikai szolgálat perspektíváival foglalkozik.

Az e téren felmerült újabb követelmények megfogalmazását és túlhajtását jól példázza Konek felfogása abban a formában, ahogy annak a nemzetközi statisztikai kongresszusok állandó bizottságához az 1874-es stockholmi ülészakra benyújtott emlékiratában hangot adott. Ez az emlékirat címe szerint ugyan kizárólag a statisztikai szervezet organizációjának és reorganizációjának kérdéseivel foglalkozik,¹⁴ valójában azonban messze túlmegegyez a kérdéseken és megfogalmazza azoknak a napóleoni, sőt korai colberti államigazgatási gondolatoknak végső jogi konzekvenciáit is, melyek a polgári fejlődés folyamán maradéktalanul sohasem valósultak meg.

Nem vitás, hogy Konek szemei előtt kifejezetten a magyar hivatalos statisztikai szolgálat problémái lebegnek, amikor az itt felállított követelményeket megfogalmazza, elsősorban az az osztrák oldalról jogi eszközökkel folytatott harc, mely a magyar hivatalos statisztikai szolgálat „közös ügy”-ként való felfogása és jogi elismerése ellen folyt. Szerepet játszott benne azonban az a naiv, polgári haladásba vetett hite is, mely nem ismerte fel, hogy a saját hatalmát a haladás ellen is megvédeni törekvő polgári osztály semmiféle fejlődési, avagy kulturális követelményekre való hivatkozással sem hajlandó már a hivatalos statisztikának olyan szervezetet biztosítani, amely lehetővé teszi a polgári kormányok akaratával szemben a fejlődés és haladás tényeihez való alkalmazkodást.

Az alapkérdés az Konek kiindulása szerint, hogy a hivatalos statisztikai szolgálat egy lényeges és különvált részévé vált már az államhatalomnak. Ennek további jogállását azonban Konek nem a Castiglioni által ajánlott igazságügyi szolgálat analógiájára, hanem az alkotmányos államokban kifejldött állami számszéki ellenőrzés analógiájára kívánja megoldani. Ez felel meg szerinte a statisztikai szolgálat azon jellegének is, melyet a törvényhozó és végrehajtó hatalom között elhelyezkedő funkciója megkíván. Világosan látja azonban, hogy egyelőre ettől távol állnak a fejlődés konkrét lehetőségei, mert ennek a követelménynek a megvalósítása olyan radikális reformot követelne, melyet az egykorú kormányok aligha lennének hajlandók végrehajtani. Ehelyett megelégszik tehát azoknak az adott legfontosabb eredményeknek az összefoglalásával, amelyek a leghaladottabb kultúr államokban már megvaló-

¹³ Kautz, id. m., 13. és köv. o.

¹⁴ Konek S.: Über die Organisation, bezüglich Reorganisation der amtlichen Statistik, Denkschrift im Hinblick auf den IX. Internationalen Statistischen Kongress, Commission Permanente du Congrès International de Statistique, Mémoires, St. Pétersbourg, 1876, 3. és köv. o.

sultnak tekinthetők és melyeket a kevésbé haladottak is sikerrel vehetnek célba.

Dolgozata ezt követő részében *Konek* az összes polgári államokra kiterjedő ún. „nemzetközi statisztika” kérdésével foglalkozik. Itt kifejtett nézetei tükrözik mindazokat a törekvéseket, melyek az egyes államok hivatalos statisztikai szolgálatainak képviselői által a nemzetközi statisztikai kongresszusokon megszavazott határozatok kötelező végrehajtásában csúcsosodtak ki.

Mint ismeretes, ezek a kérdések, illetve ezek túlhajtása vezetett a nemzetközi statisztikai kongresszusok akkori szervezetének felbomlására, és a polgári nemzetközi statisztikai együttműködés sokkal lazább és sokkal kevésbé effektív formáinak kifejlődésére, miután a német egység államainak képviselői éppen a fenti szellemű javaslatok miatt végleg visszavonultak a statisztikai kongresszusokon folytatott nemzetközi együttműködéstől.

Konek azzal a megjegyzéssel zárja idealisztikus beállítottságú dolgozatát, mely javaslatait tartalmazza, — hogy az azok végrehajtásában való együttműködés a különféle állami és nemzetközi szervek között nemcsak a jobb és megbízhatóbb statisztikai adatok létrejöttét tenné lehetővé, de ugyanakkor azt is, hogy az állandó összehasonlításokra ráutalt törvényhozás és államigazgatás is nagymértékben segítse feladatának megoldásában.

Koneknek a jelen és a jövő polgári statisztikai elméletére vonatkozó állásfoglalásait az eddigiekben meglehetősen hűséggel és részletességgel igyekeztünk nyomom követni, rámutatva abban a minőségileg új elemekre, melyek egyben a polgári statisztikai tudomány végső kialakításának nélkülözhetetlen és döntő elemei is voltak a fejlődés akkori szakaszában. Utaltunk ugyanakkor azokra a visszahúzó erőkre és felemás álláspontokra, melyek e folyamatban szerepet játszottak. Ebből a szempontból csupán még utolsó, epilógus jellegű elméleti megnyilatkozására kívánunk kitérni, melyre rokonának és benső barátjának, az akkori magyar statisztikai tudomány egyik legkiválóbb matematikai beállítottságú képviselőjének, *Weninger Vincének* korai halála szolgáltatja az alkalmat. *Weninger* ugyanis 1879-ben, 45 éves korában, ragyogó pályát megfutva, mint a Magyar Tudományos Akadémia tagja hunyt el és még ebben az évben *Koneknek* jutott a feladat, hogy tudományos érdemeit egy obligát akadémiai emlékbeszédben méltassa.

Weninger működése a polgári statisztikai tudomány matematikai irányának egyik legerősebb hazai megnyilatkozása volt, — noha *Weninger* maga fenntartotta az idejét múlta „politikai aritmetika” elnevezést abban a formában, ahogy annak jelentésváltozására *Westergaard* is utalt.¹⁵ Ez alatt ugyanis a XIX. század második felében egyesek a halandósági táblák és a biztosítási matematika módszertani kérdéseinek összefogását értették.

Ez adott alkalmat *Koneknek* arra, hogy leszögezze a régi értelemben vett politikai aritmetikáról, miszerint „... A politikai számtan ifjabb testvére a statisztikának. Megszületése első szakában nem volt ugyan közöttük testvéri szeretettől vezérelt viszony. Szünet nélkül, nem éppen válogatott fegyverrel folyt a két tan hívei között a szellemi harc, melynek elkeseredettsége jelzi az akkori tudós világnak harcrakész, kiengesztelhetetlen természetét. Ma azonban fel van ismervé, hogy a modern statisztika a polgári számtanból indult matematikai iránytól vette fő lendületét, bámulatos fejleményi képességét: ma tehát helyre van állítva a két tanszak között a testvéries vi-

¹⁵ *Westergaard*, id. m., 15. o.

szony...” Ezután *Konek* utal arra, hogy a közvetítési törekvések ellenére újabban *Knies* és követői a „szétválás mellett kardoskodtak”, de a harmóniát nem tudták már tartósan megzavarni. Ezt egy *Block* francia statisztikus művéből vett idézettel is bizonyítja. Végül rámutat arra, hogy „...E két tan szak összevalóságának egyik legszólóbb kifejezője *Weninger* volt, arra egész irodalmi tevékenységével erős érvet szolgáltatván.¹⁶

Ez a megállapítás ugyan a régi szóhasználatra látszik utalni, *Weninger* munkáinak érdemű taglalása azonban egyértelmű abban a vonatkozásban, hogy *Weninger* tevékenységét *Konek* mint a modern kialakult polgári statisztikai tudományon belüli legmodernebb, matematikai iskola jelentkezését értékeli. Különösen kiemeli ezen belül is népességstatisztikai térre eső munkásságát, s csupán arra nem utal, hogy a népességstatisztika lassan egy legalább olyan nagyszabású önálló ágává fejlődött ki a statisztikának — ahogy ezt *Keleti* helyesen mérte fel,¹⁷ mint a *Konek* által korábban már kiemelt „nemzetgazdasági statisztika”.

VI.

Konek Sándor elméleti statisztikai munkásságának összefoglalása során — úgy véljük — azoknak a főbb szempontoknak az elemzését is nagybanegészen elvégeztük, melyek e tudományos megnyilatkozások során a magyar polgári statisztikai tudomány kifejlődésének problémáival kapcsolatban vetődnek fel. Elemzésünk mégis nem volna teljes, ha röviden nem utalnánk azokra a megnyilatkozásokra, mellyel saját kora *Konek*et közvetlenül elhunytát követően értékelte, annál is inkább, mert ezek a magyar polgári közgazdaságtan és a statisztikai tudomány olyan kiválóságaitól származtak, mint *Kautz Gyula* és *Láng Lajos*. Ezekhez kapcsolódva szeretnénk saját végső megítélésünk tanulságait is röviden összefoglalni.

Kautz emlékbeszéde a Magyar Tudományos Akadémia emlékülésén hangzott el, 1886-ban, tehát időrendben ez a korábbi megnyilatkozás, mely *Konek* életművét értékeli.

Ebben *Kautz* hangoztatja *Konek* nemes emberi és tanári egyéniségét, hazafiságát és munkásságának szerteágazó és terjedelmes voltát, majd az elmélet terére eső munkásságát, elsősorban az 1855-ös főművet úgy értékeli, hogy bár az „...nem üti meg ugyan a tudomány azóta tett roppant haladását... s a statisztika mélyebben fekvő problémáiba nem is hatolt, de megjelenése korában a tudomány állásának egészen megfelelő vala...” Hangsúlyozza, hogy bár *Konek* a statisztikai új tudományos áramlatokkal szemben már ebben a művében is „...törekedett álláspontot foglalni, s az új fel fogás iránti elismerésnek is, hazánkban tudtommal mint legelső kifejezést adni, ... egész szaktudósi munkásságán e részben bizonyos ingadozás észlelhető; ... dolgozataiban a jelzett új irányt nemigen követte s e részben fiatalabb tisztársai által túlszárnyaltatott tanári működésében és különösen

¹⁶ *Konek S.*: Emlékbeszéd *Weninger Vince* i. t. felett, Budapest, 1880., 4. és köv. o.

¹⁷ *Keleti*, a szövegben id. m., 35. o.

»Magyarország statisztikájának kézikönyve« című nagy és összefoglaló művében pedig még határozottan a régi (— államrajzi, vagy *Achenwall*-féle) — felfogás híveként tűnik fel.¹

Kautz egyébként a magyar birodalom statisztikájáról szóló és öt kiadást megért leíró munkát — nyilván a statisztikai évkönyvek hiányára való tekintettel, annak megjelenésekor — igen magasra értékeli és említi azt is, hogy *Konek* egy másik hasonlóan elavult tudományos felfogású műve, melyet az ötvenes években kezdett kidolgozni, az „Összehasonlító statisztikája az európai államoknak”, kéziratban maradt. *Konek* alkalmazott statisztikai tanulmányai közül *Kautz* is népességi tanulmányait tartja a legértékesebbeknek, már jóval kevésbé az igazságügyi statisztikai munkákat. Helyét véglegesen az általános magyar tudományos fejlődésben úgy jelöli ki, hogy első volt „... az e tudományt igazán európai színvonalra felemelt s még a külföldön is tekintélynek örvendő hazai szakférfiaink sorában annyiban is, hogy időrendileg az első magyar szaktudós volt (— *Fényes*, különben nagy érdemeket szerzett hazánkfia dolgozatai e részben számba nemigen vétethetvén —), ki az újabb kutatási módszert s a magasb tudományi irányt követte... mint a tudomány főiskolai tanári képviselője pedig, *Schwartner* óta... kétségtelenül a legkitűnőbb, a legnagyobb hatást gyakorolt s a legjobban kiérdemelt tekintélynek örvendő statisztikai szaktanárnak nevezhető.”²

Láng, akinek emlékbeszédére egy évvel később, 1887-ben a Budapesti Egyetem megemlékezése során került sor, úgy vélte azonban, hogy „...irodalmunkban nem hagy oly maradandó nyomokat, mint *Schwartner*, akinek műveit egy félszázadon át forgatta a hazája iránt érdeklődő művelt közönség...”, de rögtön azt is megállapítja, hogy ez nem *Konek* hibája, hanem a kor megváltozott tudományos fejlődésének a következménye. *Láng* összeméri *Konek*et rögtön *Fényessel* is, utalván arra, hogy „...közvetlen hatása nem oly mély, mint minő volt *Fényesé*...”, de azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy „...azt a feladatot, melyet számára a tudomány és a kor változott jellege kijelölt, híven és becsülettel oldotta meg. Előbbre vitte tudományunkat...”³ részben a külföldi fejlődésbe való bekapcsolódással, részben újabb és újabb tudományos célok kitűzésével.

Az 1855-ös művet *Láng* is *Kautz*-hoz hasonlóan értékeli, midőn azt írja róla, hogy „...igen behatólag foglalkozott azzal a változással, melyet az új irány tudományunkban előidézett... egészen önálló részt szentelt az új, matematikai iránynak, s habár most is ragaszkodott a régi iskolához, a legmesszebb ment az új iskola érdemeinek méltatásában.”⁴ Expressis verbis utal *Láng* arra is, hogy *Konek* 1865-ös leíró kézikönyve hézagot pótol, bár „...rendszer dolgában a kézikönyv még mindig a régi *Achenwall*—*Schlözer*-iskola álláspontján áll...”⁵

Továbbment viszont *Láng* értékelése *Kautz*én annyiban, hogy foglalkozott az 1869-es elméleti szaktanfolyami előadással is, melyben *Konek* a legmesszebb ment „... az új iránynak tett engedményeket illetően... 1847-iki munkájának egyoldalúságát már hiába keressük; még későbbi, 1855-iki mun-

¹ *Kautz Gy.*: Emlékbeszéd, stb., id. kiad., 11. o.

² Uo., 16. o.

³ *Láng L.*: Emlékbeszéd, stb., id. kiad., 5. o.

⁴ Uo., 8. o.

⁵ Uo., 10. o.

kája is messze meg van haladva. Utolsó (ti. elméleti) műve tulajdonképpen összefoglalása akar lenni az első kettőnek, de sokkal szélesebb alapon indul meg és az európai tudományos irodalom sokkal behatóbb ismeretéről tesz tanúságot. Egészben azonban most sem tud *Konek* az *Achenwall*-féle iránynyal szakítani. Nagymértékben emlékeztet a jeles német *Wappaeusra*... a mi *Konek*ünk is fejével már az új iskola embere, habár szívében még mindig első eszményéhez ragaszkodik”.⁶

Népességi dolgozatait *Láng* is nagyra értékeli, megállapítván, hogy a polgári fejlődésre vonatkozó „első éveket valószínűleg *Konek* tárgyalta a legbehatóbban”, a bűnügyi statisztikát illetően pedig úgy vélekedik munkásságáról, hogy „a kezdeményezés úttörő érdemét senki sem fogja *Konek*től elvithatni”. Gazdaságstatisztikai tárgyú, kisebb dolgozatairól úgy nyilatkozik, hogy „a közgazdaság nem volt *Konek* igazi talaja”. Kifejezetten *Kautz* hatását véli felfedezni, viszont a „legkiválóbb közgazdasági tanulmányának tekinthető” nemzetgazdaság és statisztika összefüggéséről szóló értekezésén. Kiemeli végül emlékbeszédeit is.

E két legjelentősebb, nagyjából egykorú méltatás mellett, mely a polgári statisztikai tudomány két igen kimagasló képviselőjétől származik, úgy érezzük, nem lenne sok új szempontot hozó eljárás az őket követő, későbbi méltatókra való további hivatkozás. Főleg azért nem, mert mint *Láng* helyesen állapította meg, az egyre rohamosabb fejlődés mellett *Konek* kontribúciójának hatása lényegesen gyorsabban enyészett el a magyar polgári statisztikai tudományban, mint nagy elődeié, elsősorban *Schwartneré* és *Fényesé*.

E kérdés új szellemű felvetése és elemzése, a magunk részéről mégis úgy véljük, sok vonatkozásban nem volt haszontalan annyiban, hogy az eddigi átfogásra és szintézisre törekvő megragadásokkal szemben az analitikus utat választotta. Ez elsősorban azzal az előnnyel járt, hogy *Konek* elméleti statisztikai munkásságának teljes vizsgálatát nyújtotta, ideértve azokat az 1869 utáni kontribúciókat is, melyeket ebből a szempontból jelentősnek kell tartanunk.

A részletes és teljes analízis másodszor azzal az előnnyel is járt, hogy minőségileg is új szempontok alapján, a dialektikus összefüggések figyelembevételével, *Konek* munkásságának a hazai és külföldi irodalomban való egyidejű elhelyezésével és fejlődésében vizsgálta az általa kifejtett tanításokat. Így a fejlődésben játszott kulcsszerepének kidomborodását is plasztikusabban és árnyaltabban lehetett bemutatni. Felszínre hozott amellet az új felvetés egy másik, fontos dialektikai szempontot is azáltal, hogy a vizsgálatot azoknak az előre mutató tudományos eszméknek a vizsgálatára koncentrált, melyek az új fejlődés kialakításában döntő szerepet játszottak, de ugyanakkor azokra a visszahúzó és felemás vonásokra is rámutatott, melyek ezt a fejlődést egyenetlenné és sok szempontból hatásában korlátozottá tették.

Kétségtelen, hogy jelen vizsgálódásnak egyik dialektikai szempontból mutatkozó hiányossága viszont éppen abban áll, hogy *Konek* további, alkalmazott statisztikai munkásságának a vizsgálatára nem tért ki, csak alkalma és akkor is csak érintőleg említve a legfontosabbakat. Ezen túlmenően azonban a rendelkezésre álló publikációs keretek már végleg nem nyújtottak lehetőséget.

⁶ Uo., 12. o.

Az itt bemutatott anyag emiatt számos rövidítést, egyes problémák teljes mellőzését volt kénytelen eszközölni, hogy a fő mondanivaló gondolatmenetét nagyjából sértetlen formában legyen képes az olvasó elé tárni. Ha mégis szerény és egyenetlen munkánk hozzájárult e fiatal magyarországi társadalomtudomány, a statisztika megszületésének fokozottabb tisztázásához, akkor úgy véljük, e korlátozottabb keretek között is elérheti kitűzött célját.

ДР РОБЕРТ ХОРВАТ

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОФЕССОРА ШАНДОРА КОНЭКА (1819—1882) И РАЗВИТИЕ БУРЖУАЗНОЙ СТАТИСТИЧЕСКОЙ НАУКИ В ВЕНГРИИ

(Резюме)

Из числа научных трудов автора, посвященных истории развития наук в Венгрии, в настоящей статье даётся ознакомление с возникновением и формированием отечественной буржуазной теории статистики во второй половине XIX века. Вслед за первоначальными проявлениями венгерской статистической науки, представленными во второй половине XVIII века, начинания профессора Дебреценского университета *Иштвана Хатвани*, а также вслед за выдающимися научными результатами, достигнутыми в первой половине XIX века, благодаря работам профессора *Мартона Шварцнера*, адвоката и политического деятеля *Элека Феньеши*, выдающаяся теоретическая работа была проведена во второй половине во второй половине XIX века профессором *Шандором Конэком*, в области создания основ венгерской буржуазной теории статистики. Профессор Шандор Конэк преподавал статистику в Дьёрском юридическом институте и впоследствии в Пештском университете. В настоящей статье подробно анализируется развитие теоретических тезисов профессора Ш. Конэка по отдельным этапам его научной деятельности, даётся сопоставление с аналогичными сообщениями и выводами венгерской и зарубежной литературы.

В I-м вступительном разделе указывается на то отставание, которое имело место в преподавании статистических наук в Пештском университете и других юридических институтах страны вплоть до середины столетия, до развёртывания деятельности Ш. Конэка — научного деятеля и профессора университета. Его основной научный труд „Теория статистики” вышел в свет в двух частях в 1847 году в Дьёре и в 1855 году в Пеште. Хотя согласно мнению представителей научной литературы первая часть носила выраженно описательный характер, профессор *Хорват* указывает в ней на элементы, представляющие исследовательское направление статистики типа *Кетеле*. Во II-м разделе даётся характеристика тома, вышедшего в 1847 году. Вторая основная часть главной работы Ш. Конэка, посвящённая развитию официальной статистической службы в Европе, как такому новому явлению, которое оказало наибольшее влияние на развитие теории статистики, анализируется в двух — III-м и IV-м — разделах настоящей научной статьи. После выхода своего основного научного труда Ш. Конэк написал лишь меньшие по размерам работы теоретического характера. Из их числа самой значительной явилась лекция о теории статистики, прочитанная на специальных курсах вновь созданного Венгерского Статистического Управления в 1869 году. Из числа других двух значительных научных работ профессора Шандора Конэка одна, — написанная в 1875 году, — освещает взаимосвязь статистики и полиэкономии, а другая, — посвящённая открытию IX-го Международного Статистического Конгресса, — анализирует перспективы развития официальных статистических служб. Оценка этих меньших по объёму работ даётся в V-м разделе. В заключительном разделе подводятся итоги научной деятельности Шандора Конэка в свете отзывов двух самых выдающихся современников, профессор *Кауца* и *Ланга*, примыкая к которым автор настоящей статьи высказывает своё мнение, основанное на положениях современной науки.

L'ACTIVITÉ THÉORIQUE DU PROF. ALÉXANDRE KONEK (1819—1882) ET LA FORMATION DE LA THÉORIE STATISTIQUE BOURGEOISE EN HONGRIE

par

Prof. DR. ROBERT HORVÁTH

(Université de Szeged, Hongrie)

Résumé

L'auteur donne ici un échantillon de ses recherches concernant la formation de la théorie statistique bourgeoise en Hongrie dans la deuxième moitié du XIXe siècle. Après les contributions importantes aux débuts, cent ans plus tôt par le Prof. *Hatvani* et celles du Prof. *Schwartner* et de l'avocat et politicien *Alexis Fényes* dans la première moitié du XIXe siècle, c'est surtout l'activité scientifique du prof. *Aléxandre Konek* à l'Académie de Droit de Győr et à l'Université de Pest (nommée depuis 1876 l'Université de Budapest), qui a contribué le plus efficacement à la formation d'une théorie cohérente de la statistique bourgeoise en Hongrie. C'est pourquoi l'ouvrage présent évoque les étapes les plus marquantes de l'évolution de la pensée théorique du Prof. *Konek*, en analysant critiquement ses idées à la lumière des idées statistiques et économiques contemporaines non seulement en Hongrie, mais dans la vie scientifique européenne.

Le chapitre d'introduction du présent ouvrage évoque l'état arriéré de la statistique dans l'enseignement juridique vers le milieu du XIXe siècle en Hongrie, c'est-à-dire vers le début du Prof. *Konek* dans la carrière académique. Son plus important ouvrage est représenté par sa „Théorie de Statistique”, parue en deux parties, en 1847 à Győr et en 1855 à Pest. Quoique la première partie fut considérée par la littérature scientifique comme un ouvrage entièrement descriptif, le Prof. *Horváth* dégage son contenu moderne, appartenant à la statistique *Queteletienne*. Ces contributions de 1847 font la partie du chapitre II. La deuxième partie de l'ouvrage de *Konek* traite primordialement le développement des services officiels de statistique en Europe, ayant un effet considérable sur la théorie statistique académique et universitaire. C'est la justification pour l'auteur du présent ouvrage de consacrer deux chapitres entiers à l'analyse de la deuxième partie, ceux du IIIe et du IVe. Après ce temps là des contributions plus courtes, mais non sans importance sont à noter quant à l'activité du Prof. *Konek*. Une est fournie par son cours de statistique de la théorie de statistique organisé pour les cadres du service officiel hongrois de statistique en 1869, et deux autres par un ouvrage sur la corrélation entre la science économique et statistique en 1875 et une autre sur les perspectives des services officiels de statistique à l'occasion de la IXe session du Congrès International de Statistique à Budapest en 1876. L'analyse de ses idées déployées dans ces travaux est fournie dans le chapitre V du présent ouvrage, tandis que le VIe évoque les évaluations critiques des deux plus grands contemporains de *Konek*, ceux des Prof. *Kautz* et *Láng*, en les complétant avec les conclusions les plus importantes de l'auteur.